

UNIVERSIDAD PRIVADA TELESUP

**FACULTAD DE DERECHO Y CIENCIAS
SOCIALES**

**ESCUELA PROFESIONAL DE DERECHO
CORPORATIVO**

TESIS

**QHAWARPARINKU INDÍGENA AYLLUTA MANA
SUT'INTA RUNASIMIPI WILLAYUSPA. HAMPATURA,
2017**

PARA OBTENER EL TÍTULO PROFESIONAL DE ABOGADO

AUTOR:

Bach. TTURUCO CCOYORI, ALBERTO

LIMA – PERÚ

2018

ASESORES DE TESIS

.....

Dr. JUAN QUIROZ ROSAS

.....

Mg. MARISOL CHAMPI CHOQUE

JURADO EXAMINADOR

Dr. PERALES SANCHEZ ANAXIMANDRO ODILO

Presidente

Dra. VIZCARDO ROZAS NOEMI

Secretario

Dr. FERNANDEZ MEDINA JUBENAL

Vocal

DEDICATORIA

A los amigos de la Teología Andina de Argentina, Bolivia, Perú, Chile, Mexico.

A Sofía y Diana, que entendieron mi ausencia por un reto a la vida.

AGRADECIMIENTO

A la Universidad Privada Telesup por haberme dado la oportunidad de realizar el presente trabajo.

RESUMEN

El presente trabajo de investigación se orienta a determinar de qué manera la falta de acceso a servicios gubernamentales en su lengua originaria por parte de los miembros de la comunidad de Hampatura, los expone a situaciones de discriminación por parte de los agentes públicos y privados.

Por falta de una comunicación fluida se pierden los proyectos de desarrollo y otras oportunidades en instituciones del estado; igual sucede con los agentes de las empresas mineras que estudian la existencia de materias primas en el territorio indígena y así otras oportunidades en las instituciones privadas y públicas que no han sido informadas en su idioma quechua, es decir, la desinformación es una forma de discriminación social a la comunidad indígena, que afecta su desarrollo económico, social, político y genera una crisis de identidad cultural que decanta inexorablemente en su extinción, y que las mismas indígenas de las nuevas generaciones no tendrán conciencia de ello, es por ello nuestra obligación y deber moral de defender la identidad de las comunidades indígenas, máxime a la vez que es un derecho constitucional.

No podemos ser testigos pasivos de la desaparición de nuestras culturas milenarias que es un derecho fundamental por que se trata de la vida humana que supo cultivar formas de ser una sociedad con sabiduría profunda. Es el motivo para que despertemos, hablemos, reflexionemos y alimentados por nuestra Madre Tierra (Pachamama) caminemos juntos, y no nos dejemos quitar nuestros derechos. Mientras estemos discriminándonos unos a otros, ya nuestras riquezas están en manos de los transnacionales a cambio de favores que reciben nuestros intreguistas y alienados.

Durante el trabajo se analizó posiciones dogmáticas, las leyes y la doctrina con ayuda de la interpretación jurídica y en parte por la sociología, filosofía, así como con otras ramas en donde se busca determinar quiénes son los agentes discriminantes que discriminan y qué medidas han de tomarse para poner fin con

las actitudes mencionadas que mantienen en sumisión y dependencia a los pueblos originarios.

Para una mayor visión y amplitud del criterio aplicado, se recurrió a juristas expertos en el tema, así como también a un grupo de comuneros quienes con sus puntos de vista nos permitieron identificar y profundizar y posteriormente sugerir a las entidades correspondientes, nuestras conclusiones y recomendaciones.

Durante el desarrollo del tema se identificó, que la discriminación se da en forma activa por parte de los agentes del estado, los agentes de instituciones privadas, así como en otros espacios sociopolíticos.

Es por ello que consideramos que las entidades correspondientes asuman el rol de hacer cumplir y de informar oportunamente en su lengua originaria a las comunidades indígenas.

Para salir de este problema se necesita una sociedad inclusiva, actitud de empatía, convivencia intercultural y sobre todo que los derechos de las comunidades se cumplan y que los procedimientos de orden jurídicos que los involucren se desenvuelvan dentro del debido proceso y con una correcta tutela jurisdiccional.

Pisi rimaypi.

Key llank'ayñinchispi maskasqanchiskunawan rikuchiyta munaranchis imaynatan qhawarparinku indígena llaqtata mana sut'inta willayuspa llaqta ukhupi estadoq institushunñinkunapi llank'aqñinkuna, qolqqesapakunaq institushunñinkunapipas.

Mana sut'in willayunakuy kaqtinmi, mana chayanchu proyectos de desarrollo nisqakuna, imaymana yanapakuykuna, llank'anakuna estadoqmanta kashan cheykuna. Aqnallataqmi kashan empresa minirakunawanpas; hamunku sapanka ayllunta minata mashkaspas, ichaqa mana qheswapichu willakunko, cheymi imaymanakuna makinkumanta eskapashan. Indígena llaqtaman mana runa simipi willayuq kanchu, qhawarpareylla; aqnaya mana ñaupaqman pureyta atinchu, llank'ayñinpi, kuska pureyñinpi, politika ruwayñinpi, aswan pisikallpachishan, sumaq ñaupas kausayñinta chinkachipushanku, misti kayta munapunku mana tanqarparisqa kanankupaq, pisipisimanta qhepa wiñaqkuna manaña yachaytapas munashankuñachu, aswan qhepamanqa niy yuyanqakupaschu maymanta kasqankuta.

Cheyymi allinta yuyayuspa kallpachakamushanchis: wayqe panakuna manan aqnallata qonqaruswanchu, chaninñiyuq, qhapaq, ancha munasqa, may unay watamanta sumaq yachayñinchiskunata, noqanchispaq kaqñinchismi constitushunman hinaqa (derecho constitucional), cheyraykun llipi suyukunaq (todas las culturas) rikch'arisun, sayarisun, rimarisun, yuyayta hap'ichinakusun, Pachamamanchispaq kallpanchasqan puririsun, amaya saruchichikusuncho derechunchiskunata. Qhapaq suyunchiskunaq allin kaqñinkuna waq suyukunaq makinpiña llunk'ukunaq qarayusqan, wakcha q'aranchiskunataq (alienados) kuisqa qolqeta lluk'iyachikuspa karullamanta qhawamushawanchis.

Llank'asqanchispi qhawariranchis hathun kamachikuyñinchiskunamanta, leykunamanta, kamachikuy yachachikuykunamanta, sociologíamanta, filosofíamanta, waq cienciakunapuan, interpretación hermeneúticaq yanapasqan allinta yachananchispaq, pipunes qhawarparikuqkuna kashan, maymantapunes paqarimun qhawarparinakuy chey yachananchispaq, hinaspataq

chinkachipusunman manaña qhawarpariqñinchis uyan qhawayusqachu kashasunman, niy qhawanakuypichu indígena llaqta purinman.

Allinta qhawarinanchispqaq puririranchis tapurikoq indígena llaqta reqseq abogadokunaman, hinallataq kuraqmanta huaynakama ayllu presidente paqsaq runakunaman, paykunaya reqsirichiwanchis allintaqa rikusqankumanhina. Key llank'ay tukuyñinpi sut'inchashanchis hinallataq walikushanchis, estado indígena aylluta uyarinanpaq.

Ñawinchasqanchismanhina tarinchis cheqaqtapuni qhawarparinakuyqa kashan estadoq llank'aqñinkunawan, hinallataq privadapipas, hoq puriykunapipas. Cheyraykun walikunchis ama chheyne pureykuna kachuncho aswan yanapanakuy kachun. Kheyne mana allinkunamantaqa lloqsisunchis mana qhawanakuspa yachachinakuywanmi erqenmantapacha, waq suyukunawan yanapanakuspa, derechunchismanta qhawaysinakuspa.

ABSTRACT

The present research work is aimed at determining how the lack of access to government services in their native language by members of the Hampatura community, exposes them to situations of discrimination by public and private agents.

In the absence of fluid communication, development projects and other opportunities in state institutions are lost; the same happens with the agents of the mining companies that study the existence of raw materials in the indigenous territory and thus other opportunities in private and public institutions that have not been informed in their Quechua language, that is, disinformation is a form of discrimination social community, which affects its economic, social and political development and generates a crisis of cultural identity that inexorably decays in its extinction, and that the indigenous people of the new generations will not be aware of it, that is why our obligation and moral duty to defend the identity of the indigenous communities, especially at the same time that it is a constitutional right.

We can not be passive witnesses to the disappearance of our militant cultures, which is a fundamental right because it is about human life that knew how to cultivate ways of being a society with profound wisdom. It is the reason for us to wake up, talk, reflect and nourished by our Mother Earth (Pachamama), let us walk together, and let us not let go of our rights. While we are discriminating against each other, and our riches are in the hands of the transnationals in exchange for favors that our intreguistas and alienated receive.

During the work, dogmatic positions, laws and doctrine were analyzed with the help of legal interpretation and partly by sociology, philosophy, as well as with other branches in which it is sought to determine who are the discriminating agents that discriminate and what measures have to be taken. take to end with the mentioned attitudes that maintain in submission and dependence to the original peoples.

For a greater vision and amplitude of the applied criterion, expert jurists were resorted to in the subject, as well as to a group of commoners who with their points

of view allowed us to identify and deepen and later to suggest to the corresponding entities, our conclusions and recommendations .

During the development of the topic, it was identified that discrimination occurs actively by state agents, agents of private institutions, as well as in other sociopolitical spaces.

It is for this reason that we consider that the corresponding entities assume the role of enforcing and timely informing indigenous communities in their native language.

To get out of this problem we need an inclusive society, an attitude of empathy, intercultural coexistence and, above all, that the rights of the communities are fulfilled and that the legal procedures that involve them are developed within the due process and with a correct jurisdictional protection.

ÍNDICE DE CONTENIDOS

CARÁTULA	i
ASESOR DE TESIS.....	ii
JURADO EXAMINADOR.....	iii
DEDICATORIA	iv
AGRADECIMIENTO	v
ÍNDICE DE CONTENIDOS.....	xiii
I. PROBLEMA DE INVESTIGACIÓN. MASHKAKUNQA SASACHAKUYMANTA	1
1.1. Aproximación temática: observaciones, estudios relacionados, preguntas orientadoras.....	1
1.1.1. Marco teórico. Allinta yachaspa qelqasqakuna.....	6
1.1.2. Antecedentes de la investigación. Manaraq mashkashaspa yachasqakuna.	6
1.1.2.1.- Antecedentes nacionales. Key suyumanta yachasqakuna.	6
1.1.2.2. Antecedentes Internacionales. Waq suyumanta yachaykuna.....	13
1.1.3. Bases Teóricas de las Categorías.....	18
1.1.3.1. Bases Legales	18
1.1.3.2. Bases Teóricas.....	25
1.1.3.3. Definición de Términos Básicos.....	64
1.2. Formulación del Problema de Investigación. Sasachakuykunata chuyanchakunqa cheyman hina maskakunqa.....	71
1.2.1. Problema General. Hatunkaq sasachakuy	72
1.2.2. Problemas Específicos. Huch'uykaq sasachakuykuna	72
1.3. Justificación. Imaqinmi ruwakushan.	72
1.4. Relevancia. Ñaupaqman uqariq	73
1.5. Contribución. Yanapakuy	73
1.6. Objetivos. Ruwanakuna.	74

1.6.1. Objetivo General. Hatun ruwanaman churakuy	74
1.6.2. Objetivos Específicos. Huch'uy ruwanakunaman churakuy.....	74
II. MÉTODOS Y MATERIALES. IMAYNATA RUWAKUNQA, IMAKUNAWANTAQMI.....	75
2.1. Supuestos de la investigación. Mashkasqaman hina aqnasunan kanman	75
2.1.1. Supuesto Principal. Hatun kaqpi aqnasunan kanman.	75
2.1.2. Supuestos Secundarios. Huch'uy kaqkunapi aqnasunan kanman	75
2.2. Categorías. Sut'i Akllakamuqkuna.....	75
2.2.1. Categoría Principal. Ñaupaq kaq akllakamoq.....	75
2.2.2. Subcategorías. Qhepakaq akllakamoqkuna.	75
2.3. Tipo de Estudio de la Investigación. Hoq hinanmanta ñawinchakunqa mashkayñinchispi.	76
2.4. Diseño de Investigación. Imaymananmanta ruwasqa kashan mashkanapaq.	76
2.5. Escenario de Estudio. Maypi yachanamanta.....	78
2.6. Caracterización de los sujetos. Imaynan kasqa chey runakuna ñawinchanapaq.....	83
2.7. Trayectoria Metodológica. Imaynanmanta ruwakunqa.	84
2.8. Población y Muestra. Llaqtan, rikuchikuchun.	85
2.8.1. Población. Llaqta.	85
2.8.2. Muestra. Rikuchikuchun.	86
2.9. Técnicas e instrumentos de recolección de datos. Imaynatan, imawantaqmi oqarikamunqa willachikusqakunata.....	86
2.9.1. Técnicas para la obtención de información documental. Imaynatan oqarikamunqa qelqamayt'ukunamanta.	86
2.9.2. Técnicas para la investigación de campo. Imakunawanmi rikunqa tapukoq.	86
2.10. Rigor Científico. Imaynatataq yachakunqa científico kasqantari.	87

2.11. Aspectos Éticos. Chanenñinpi kasqan.	87
III. RESULTADOS. TAPUKUYMAN KUTICHISQAKUNA.....	88
3.1. Resultados de las entrevistas. Tapukuykunaman kutichisqanku.	88
3.2. Entrevista a expertos. Allin yachaqkuna tapukuy.	88
3.3. Entrevista a los comuneros. Aylluruna tapukuy.	89
IV. DISCUSION Y CONCLUSIONES. UYAPURACHIY TUKUYÑINPI.	93
4.1.- Conclusiones. Tukuyñin.....	93
V. RECOMENDACIONES. WALIKUYKUNA.....	99
5.1. Recomendaciones	99
REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS.....	102
ANEXOS.....	109
Anexo 1. Matriz de Consistencia.....	105
Anexo 2. Entrevista a Expertos.....	106
Anexo 3. Entrevista a Comuneros.....	107
Anexo 4.Consentimiento Informado.....	108

I. PROBLEMA DE INVESTIGACIÓN. MASHKAKUNQA SASACHAKUYMANTA

1.1. Aproximación temática: observaciones, estudios relacionados, preguntas orientadoras.

Qhawarisqanchisman hina, tapuriranchis Hampatura ayllupi runakunata, distritun Yanaoca, provinshantaq Canas, regionñintaq Qosqollaqtapi, kinsachunka huqniyoq p'unchay pawqar waray killa, iskaywaranqa chunka pusaqñiyoq watapi; ari cheqaqtapunin qonqarisqa kashanku hinallataq tanqarparinku munayñinkuman hina chay llaqta provincialmanta, regionmanta humalliqkuna. Mana tupachinkuchu runasimipi rimasqankurayku. Chaymi noqanchismantaqa mana uyarisqachu kanku aswampas qhawarparisqa hinallataq tanqarparisqa rikukunku.

Kanmi chay umalliq wiraqochakunaq uyariyñin, ichaqa ayllu umalliqkuna runasimipi tapukuqtinku kutichinku Kastellano rimaypi. Hinallataq wayqe pananchiskuna willarikunku, chay llaqta humalliq wiraqochakunaqa sumaqtas chaskinku, yanapasaykiku, kutimunkichis aswanta ch'uyanchananchispaq nispas q'otoyunku, hoqtawan kuteqtinkuqa manaña rikuchikunkuchu, muyupayayushanku sayk'unankukama. Manaya kanchu sumaq sonqowan qheswasimipi rimanayukuy aswampas indigenarunataqa chiqnikunku.

Rikusqanchis hinapas hawa ayllupi tiyaq indigenataqa o niswanchukampas originario runaqa mana yachanchu aylluhallp'a hukhupi qori, qolqe o imaymana minakuna kasqanta. Qhapaqkunaq kamachisqan ingeñerokuna hamunku minakunata mashkaspas ayllu ayllunta; tarirunku minakunata chiytataq mama willankucho chaypi tiyaq ayllurunaman, aswampas paykunallapaq otaq willanku ministeriopi llank'aq runakunaman. Pakanku ayllukuna ukhupi minakuna tarisqankuta. Manaya munankuchu ayllurunakunaq llank'ananta nitaq aswanta yuyaychanakuspa ñawpaqman llank'aspa purinankuta niy munankucho perullaqtapi umalliq kanankuta, aswanpas munanku qhapaqlla kamachikunanta.

Rikusqanchis hinapas Minas T'oqo tarikun K'uti Palomanipi, Yuraq K'asataq tarikun Umawaña pampapi, Hamp'atura Ilaqtapi; minataq chaypi kashan cheyqa ñas concessonaramunkuña, mana aylluq allin yachasqan. Watanwatan rikusqanchishinapas, aqnapuni chay pakallapi ruway, maypachachus ayllu allinta yacharuspa sayarin chiyraqmi empresariokunaqa ikhurimunku imaymanachata aparikamuspa, ayllu umalliqkunamanpas huch'uy yanapakuychakunata rakirikuspa, mayñinpiqa ayllu runata ch'aqwaman, auqanakuymán churayunku.

Chayraykuya kashallampuni ayllunchiskunamanta kallpawan rimariykuna kay perusuyuntimpi umalliqkunawan uyarichikunankurayku, maypachachus hatun kamachikuy Constitushunninchis, waranqa isqonpachak isqonchunka kinsayoq nisqa watapi kamarisqa kamachikuywan kamachikusqankurayku. Chey Constitushunya askha qolqeyuqkunaq aswan qhapaqyachinanpaq, mana indígena ayllurunakuna yanapanapaqchu. Politikukunataq ichaqa munayaraq rimarispanku q'otowashanchis: qolqetariy kanqa runaq uyanman riqch'akuy, kay kawsayta sumaq kawsayman t'iharusunchis, qolqechanakusunchis, imaymana rimaykunataraqmi nishanku llallinakusqankurayku.

Yachashanchisma riki maqanakuykunalla kasqanta, ari karanmi baguazo iskaywaranqa isqonniyoq watapi, aymarazo iskaywaranqa chunka huqniyoq watapi, ruwakullarantaq welganisqa Valle de Tambo Islay Ilaqtapi Tía María iskay waranqa chunka huqniyoq nisqa watapi, kallarantaq welgaruwaykuna Konga orqomanta hark'ay Kajamarka Ilaqtapi, kashallarantaq Punollaqtapi, Apurimaqllaqtapi, Qosqollaqtapi prowinshankunapipas welga ruwaykuna: Chumbivilkaspá ayllunkunapi mina orqoqkunata qarqosun nispa huñunakushanku, Espinar Ilaqtapipas ashkha kutita puririllarankutaq empresa minera nisqa Qañipia mayuta, Salado mayu uywa unu uhachinanku qhellichayamusqankumanta (contaminación), Qanchisllactaq ayllunkunapipas mana munarankuchu Salqa Pukara unowan k'anchay llank'akunanta qhellichayamuwaswanmi qarpakunanchispaq nispa. Askhaya welgakuna ruwakushallan waq t'aqay suyukunaq uyakinantaraq.

Kunankama mana yachakunchu ima allinkunas ruwakushan chay kamachikuy Consulta Previa Ley 29785, paqarirqantaq chay kamachikuy

iskaywaranqa chunkahonqiyoy watapi. Manas hunt'akushanmanchu chunka iskayniyoy hatun t'aqaynin kamachikuy. Aqnata rimarishanku ayllu umalliqkuna, aswanpas ch'aqwallaman churashan runata. Qolqellata tukuyushanku Ilaqta oficinakunata tapupakuq puripayaspanku.

Ayllurunakunan llakisonqontin kashanku, maypachachus tayta gobierno, hinallataq regionmanta, provincialmanta mana necesitasqanman hinachu allin obrakunata ruwayapun. Runaq rikunanpaq huch'uy aylluwasichakunata, yachaywasikunata ishkay kinsa wasichakunata ruwarunku, paykunaman elegenduraykulla. Manaya Ilaqtaq allinman puririnanpaq hina yanapakuy kanchu. Llipi indigenanisqa ayllukuna kananmi uyarisqa qeswasimipi mañakuyñinku, willasqa, yuyaykachisqa, reqserisqa, kay perusuyo ñawpaqman puririsqanpi allin q'emeq kananpaq. Ayllu runaq kanmi hallp'amanta derechunkuna chaymi kashan qelqasqa pusaqchunqa isqonñiyoy artikulu, Constitushunñinchispi. Mana respetasqa kashan kay Ilaqtayoy ayllupuni kasqanchis, kay hatun kamachikuy pusaqchunqa isqonñiyoy artikulu, Constitushun nisqanman hinapas; neytaqmi hunt'akunchu iskey kaq artikulun huch'uy t'aqaynin iskay nisqampas, aswanma kashanchis cheqnisqa, qhawarparisqa, tanqarparisqaima, ñawpa kausayñinchiskunawan kausasqanchisrayku. Chayrayku indigena runakunakayqa tumpasqa waqchamanta, quellamanta, mana ima yachaymanta, mana qelqay niy ñawinchay yachaymanta, mañapakuqmanta ima. Derechunchismanta rimaparikuqtinchistaq ichaqa pukallaqtakuna, terroristakuna niwanchis.

Llakikuy willakuymi kashan diario uno nisqapi (Rumrril, 2017). Yachasqanchishinapas censo apakurqan qoya raymi killapi iskaywaranqa chunka qanchisniyoy watapi.

Censukuna unay watakuna (1940, 1961,1972, 1981,1993 y 2007) apakusqanman hina yupasqapi mana ikhurichiwanchischi indigena runa kasqanchista niy yanarunakuna kasqantapas (afrodescendientes).

Ichaqa indigena runakuna askha kasqanchis: qeswarunakuna kanchis pusaq hunuq, aymara runakunataq huq huno pusaq waranqa,

yunkarunakunataq kinsapachaq phisqachunkanwaranqa runakuna, paykunan kanku chunka iskayniyoq ayllu rimaykunamanta (12 familias linguisticas) chay ayllu hukhupi rimallankutaqmi phisqachuka kuraq rimaykunata.

Censokunapipas mana allintachu censayuwaranchis, pakasqa karanchis qheswa rimasqanchisrayku, hinallataq p'enqasqa, manchasqa indigena kasqanchisrayku.

... Perusuyupi indigenakayqa reqch'akuran waqchakayman. Indigenakay iskey waranqa chunka soqtayoq watapi waqchakay karqan: qheswarunapaq 24.1%, aymara kay 30%, amazónico kay 23.1%.

Hinantin Perullaqtapi (INEI, 2018, pág. 23), censo karan iskay waranqa chunka qanchiniyoq watapi, (...) cheypitaqmi nishan waqchakayqa pisiqolqeyoq kasqanchisrayku 30% quechua, aymara ashaninka hoq rimakuykunapiwan kasqanchisrayku, kastellano rimaqtaq 67.0%.

Hatun llakikuymi perusuyunchispi indigena waqchakayqa, chaymi llipipaq neshu phiñakuypuni. Kay llaqtanchispi waqchakayqa kancer onqoypis kanman mana tukukuy atiy hina, imaraykuchus españolkunaq kamachikuyninkuwan sarunchawaranchis, auqanachiwaranchis, chayamusqankumantapacha kunan p'unchaykunakama. (Dos culturas).

Chaypachakunamantaraq hawa llaqtakunamanta empresas transnacionales nisqakuna, hinallataq kay perusuyunchispi ruwarunku kamachikuykunata pakasqa, qonqasqa mana ñawinchayniyoq kanapaq niy mana ima derechuyoy kananchispaq, aqnakaqtinchistaq chiyman hinaqa phawayllata suwakunawanchispaq; yachaywasikuna churawasqanchispiyas yanqayanqallata yachachinawanchispaq, llullakuyninkuta mana taripananchispaq hinalla, ari yanapashaykun, yuyarishaykun ninallankupaq.

Indigena runakunaqa manaya estadoq yanapaynintaqa reqsiranchischi, nonqallanchismanta ruwakurqanchis ñanñinchiskunata, chakakunata, carreterakunata ayllunchiskunamanta llaqtakunakama hap'ichirqanchis; aswanmi karanchis historiaq nisqanman hinapas asendadukunaq kamachiyñinpi purispa paykunata qhapaqyachiranchis, llank'apurqanchis manaqolqellamanta, hinallataq ima llank'ayninchispas mana allin qhawarisqachu karqan.

Tukuy suyuntinpi muchuy hamuqtin ayllurunakunalla llaqtarunaman mikhuchirqan. (República, 2008) Llaqtapi qolqe muchuy karqan waranqa isqonpachak isqonchunka watapi, A. Fujimori Perú llaqta humalliq kashaspa, imaymana kawsaykunata wichachimurqan mana aypanapaq hinata, cheymi llaqta ukhupi mikhuykuna nishutaña wicharirqan, ichaqa noqanchispa mikhuynischisqa mana wicharqanchu, aswanpas llaqtamikhuykunawan chhalamurqanku, chiyllawanya llacta runa kausarqan. (Rojas Sanchez, 2018).

Yachasqanchisman hinapas kunan wata Llutto ayllupi, Llusco, Chumbivilcas llaqtata llaki qatirqapunran; hallp'apacha kicharikuran nishu parawan, hinaspa lliu chaqraruwakusqankuta p'amparapuran, wasikunapas thuniyukuran, mana mikhuyniyoq rikukapuranku. Chiy llakita willakuranku Chumbivilcas alcaldeman, chiymi rirqanku kinsa p'unchaymantaña, mana imatapas qosqakuchu, aswanma hoq ayllumasinkuna wawamasinkuta yanapasqaku, imaynacha ñaupaq awilunchiskuna yachachirqan hinaman yanapanakurqanku, ayninakurqanku, llank'arirqanku mink'amink'araq. Chey sumaqkausaykuna yachasqanchis manaya key qhepa kastellano rimaywan yachasqanchis kausaykuna hinachu, niy postmodernidadpa yachachikuyninchi, niy religión cristianoq yachachikuyñinpi schu, aswanpas inkakunaq yachachikuyñin.

Ayllukunaqa waqchakayninpi manaya hallp'ankuta niy ima kawsayninkutapas llipintaqa qolquecharurankucho; aswanma key qhepa p'unchayman occidentalman hina pensayniyuqkuna wintiy, rantiyllapiña kashanku. Ñawpa kausayñinchismantapacha Pachamamanchisqa kawsaqmasinchismi mana purun hallp'achu, cheyrayku mana qolqechakuy atikunmanchu niy empresa minerakunaman rakirukunmanchu.

Chey hina askha rimareykuna kashan, cheyraykun tapupakushanchis imata ruwaswan imaymana llakikuykuna ayllukunawan kasqanmanta, mana Hamp'aturallapichu, aswanpas Perú suyuntimpi kasqanmanta.

Investigashun nisqata chanincharikunqa estado peruanoq qonqasqa waqcha ayllukunapi hinallataq cultura postmodernaq tanqarparisqankunapi.

1.1.1. Marco teórico. Allinta yachaspa qelqasqakuna.

Investigashunta chanincharinanchispaqqa mashkariranchis hoq tesiskunata, ichaqa mana tariranchischu noqanchispa maskasqanchistaqa (tema) aqllarisqanchisman riqchakuqtaqa perusuyupi ni waqsuyukunapipas. Ichaqa tariranchismi indigenaq waq problemankunamanta tesiskunata.

1.1.2. Antecedentes de la investigación. Manaraq mashkashaspa yachasqakuna.

1.1.2.1.- Antecedentes nacionales. Key suyumanta yachasqakuna.

(Angles Yanqui, 2014), *neshanmi tesisninpi, Naturaleza y alcance Constitucional del consentimiento en el derecho a la consulta previa a los pueblos indígenas, en los casos de desplazamiento de territorio*. Pontificia Universidad Católica del Perú. Objetivonñin:

Yachakunanmi chiqaqchu chaskikuran icha manachu indigena ayllukunaq llaqtankupi mina kananpaq munasqankuta, mana derechunku Constitushunpi sarunchasqa kananpaq: kashanmi derechunku, ari munaykun o manan ninankupaqpas, allin willasqa kanankumanta, mana piqpa tanqasqan paykunamantakama ayllu kasqankuta, hallp'ayuqpuni kasqankuta, ñawpa tempomantapas kaypipuni imaymana riqch'ayniyoq kawsayninkuwan purisqanku (takey, tusuy, p'achakuy, mikhuna wayk'ukuykuna, llank'ayninkuna, Pachamamaman haywakuykuna); imaynan nishan art. 2, 70 y 149 Constitushun qelqapi, hinallataq Convenio 169

Organización Internacional del Trabajo nisqapipas, Naciones Unidaspaq declaramusqan Derechos de los Pueblos Indígenas nisqapipas (DNUDPI). Chaymantapas jurisprudencia de la Corte Interamericana de Derechos Humanos (CIDH) hinallataq Tribunal Constitucional peruanopipas (TC) (p. vii).

T'asqereyninqa, mashkayninqa, rikusqanmanhina, tapukusqanmanhina, mana experimentalnisqachu, aswan pisipisimanta askha t'asqey, chay kamachikuymanta qelqasqakunatapas t'aqwirisqa, allinta kay kawsaywan tupachinanpaq.

Kay indigena llaqtakunaqa reqsey ateyllan, imaraykuchus kunankama ñawpa kawsayninkumanhina kawsakushanku (identidad cultural), tiyanku karu orqokunaq qhepankunapi, pisipisimanta urayamunku llaqtarunakunawan tiyaq, hinallataq tecnologiakunatapas allinta reqsin. Ley kamachikuyninku 29785 Consulta Previa nisqa sutiyoyq, identidad cultural nisqa, ayllu hallp'anmantawan respetachinanpaq. Ministerio Culturan tapupakuspa tarisqan manaya perusuyo runaq kushkanpas kanchu, phisqa chunka iskeyniyoq indigena ayllukunallata qoya raymi killa, iskeywaranqa chunka kinsayoq watapi tarisqaku, chayme Constitushunpi derechunkuna mana respetasqachu kashan. Mina kananta aylluykichispe munankichischu manachu nispa tapukuy kanan, cheymi kutichinkuman ari munaykun nispa otaq manan munaykuchu nispapas. Ayllukuna mana munaqtinqa, estadon kamachikun art. 15 Ley Consulta Previa nisqanman hina.

Indígena llactakunata manaya atenmanchu estadoqa kamacheyta munayllanta, derechun Constitushunpi kashan cheyta sarunchaspa niy llank'ayninta niy pisi kallpa kawsaynita sarunchaspa. Kay tesis ruwaq qelqasqampi qawarishan indigenakunaq neshu llakikuyninkunata, minerukunaq qawarparisqa kasqankunata.

(Ortega Vasquez, 2014), *tesisñin El derecho de propiedad comunal indígena en la Amazonía y su regulación en la legislación peruana*, Pontificia Universidad Católica Del Perú, objetivontaqmi:

“Qawarinan kashan imaynatataq tiyan Ashaninkakuna hallp’ankupatapi, hallp’ankupunichu kasqanta. Yuyaycharinakuna kashan leykuna imanishanpunin ayllukunaq hallp’ayuq kasqanmanta”. Metodologianqa askhaña kaqtinpas pisipisimanta ñahuinchaspa ch’uyanchakunqa imaynas kashan comunidades nativas derechunkunapas ichaqa mana experimentakunqachu. Tukunmi kheynta nispa.

Ashaninka llaqtaq hallp’anqa ch’ullallan karqan. Allin ch’ila llaqta kasqankuta mana allinta riparaspa otaq kasuspa, estadopi umalliqkuna munayñinkuta kamayachikunku, maypicha kashan yachay wasikuna otaq hampina wasikuna chayma hinalla hallp’ankuta t’aqarqariranku comunidades nativasmi kankichis nispa. Cheyta ruwarqanku perusuyuman huñuyuyta munaspanku, ichapas reqsichikuspanku hallp’ankuta respetachinkuman, derechunkutapas manaña hawarunakunawan qechuchikunankupaq, aswanpas comundad nativa kasqankuwan hinallataq hallp’ayoq kasqanku respetasqa kanankupaq.

Asháninkakunaqa allintaya yuyaychanakusqaku mana allin kawsaypi, hallp’akuna wintinakuy q’oñirisaqtin, Peru llaqatq imaymana pureyñinpi, ñaupaq kausayñinkuwan (identidad cultural) kallpachasqa ch’ila sayanankupaq, qhepa hamuq wawakunaq mana kay sumaq kausayta chinkachinanpaq. Kay pananchis Nancy M. O. nishawanchis, estado chaninchanman hallp’ata llapan ayllukunaman iskey tituluyuqta: huqta uywa, chaqra runankupaq, huqtataq malki sach’akunawan kausanankupaq, mana wintinankupaqchu aswanpas mana ima problemayoqta, allin t’aqasqata sapanka ayllupaq tituluntintakama, mana sapanka wak auqarunapaqchu.

Ima mana allinkuna, awqakawsaykuna kaqtimpas indigena ayllukunaqa hallp’ankupi llank’ayninqa, pureyninqa ch’ilaya kashan; aswanya allinta kallpancharin imaymana kawsayninpi kunan p’unchay kama.

Chakrayoq, hallp’ayoq runamasikuna, mana wak wakchu kananku, aswampas ayllupi padronasqa kashananku; imaraykupichus mana sapankapaqchu

titulo kan aswanqa komunidadkunalla tituloyogqa, cheyrayku hallp'a hap'eqkunaqa ayllupi huñusqa kanchis mana pipas qechunahuanchispaq.

(Trujillo Solis, 2014) tesisñin sutichasqan nishan: *La aplicación del control difuso de la constitucionalidad de las leyes por parte de la jurisdicción indígena como mecanismo de defensa de sus derechos colectivos*. Pontificia Universidad Católica del Perú. Yachakunantan munashan:

Reqsichikuchun Derecho Constitucional, Derecho Internacional chaypi kashan indigenakunamanta chiqaq, ch'ila purisqanmanta cheymanhinataq justisha ruwakuchun control difuso nisqawan, imaraykupichus mana ch'uyachu ukhurishan leypi indigenakunaq justicia ruwasqanmanta. Metodologianqa pisipisimanta t'awqsispa ch'uyanchaymi.

T'awqserparenmi Convenio 169 de la OIT nisqata, Declaración de las Naciones Unidas, Constitución política del Perú (1993) cheymantapas bloque de la Convención Americana sobre Derechos Humanos nisqakunata, cheypitaq tariran indigenaq justisha ñawpa kawsayñinkuman hina ruwasqamanta, mana piman mayman q'emerikuspa, aqnataya hark'aranku llipin indigena llaqtaq derechunata, hallp'ayog kasqankutapas, allin ñawpa kawsayñiyog kasqankutapas (identidad cultural), mana allinkunamantapas sumaq kawsay chaninchanakusqankumanta, kay Pachamamapi imaymana kashan cheywan kawsanankumantapas, ima empresakunaña aylluhallp'ankunapi llank'ayta munan cheypas tapunanmi, munankumanchu manachu cheyta. Misti justishaqa respetananmi indigenaq justisha ruwayñinta, maypachachus imaymana rekch'ayniyog ayllukunaq kawsayñin kasqanmanta (pluralidad étnica), derechuyog aylluruna kasqanmanta, huñukuyñinku mana mayman hap'ipasqa kasqanmanta, justisha chaninchayñinkupas ch'ila kasqanmanta.

Indigenaq justisha ruwayñinqa (jurisdicción indígena) walen mana allin pureykuna, maqanakuykuna ayllu ukhupi kashan chey allchanapaq, cheyraykun waqhacheyta atin auqallikuqkunata, huchasapakunata, kasuchikuyñiyog, atin justisha chaninchayta, hunt'achin ima kamachinakuyñinkutapas.

(Chuquiruna Novoa, 2014, pág. 153) tesisñimpa sutin: *La Ley de Consulta Previa n° 29785 y el derecho de los pueblos indígenas a la consulta previa, vinculado con la protección del derecho a gozar de un ambiente equilibrado y adecuado para el desarrollo de la vida*. Universidad Privada Antenor Orrego de Perú. Objetonmi kheynta nen:

Sut'inchana kashan imaynta Ley Consulta Previa n° 29785 yanapanqa Pueblos Indígenas nisqa derechunta, empresakuna ayllukunaman haykuspa mina llank'anankupaq tapusqa kanankumanta; manaya qhellichasqachu kanan mayupi unukuna, uywa michinapaq wastukuna orqokunapi; derechunchis kanmi Pachamamanchiswan qhalilla kawsananchispaq. Cheyta nishallawanchistaq Convenio 169 de la Organización Internacional del Trabajo en el Perú 2014 pag. 5 nisqapi.

Metodologiapi pueblos indígenas pureyñinta qawarina kanqa imaymananmanta mashkaspas, mayqen leykuna chaninñiyuq kashan, imayntan hark'anqa mana allin kaqkunamanta, hinaspapas phaturichinman allin tukukuyñinman chayanapaq.

Imaynan hatun kamachikuynin Constitushunninchispa (1993) anchhina ateyñiyuqmi kamachikuyñin Convenio 169 de OIT nisqa mamaleypapas; cheypitaqya kashan kamachikuy ayllukunapi indigenakunata tapunanmanta (Consulta Previa), chey tapusqanman hinataqya ayllukunapas qonman o manapas qonmanchu empresakunaq ayllukunapi llank'anankuta. Cheypaqya ayllukuna reqsichikunanku may ñawpa ayllu kasqankuta, hinallataq sonqonkupipas ñawpa kawsayman hap'ipakuyta. Hatun kamachikuy Constitushunninchispi, Tribunal Constitushunalñinchispipas rekuchikushanmi indígena ayllukuna sumaq qhali kay Pachamamanchiswan kausananchismanta.

Chey Ley Consulta Previaqa mañashawanchis reqsikunanta pikunas kashaman indígena llaqtakuna cheyta, comunidades campesinakunataq ichaqa mana reqsiqpas tukupunchu, aswanmá wañuy pachaman tanqayapushan

kawsayninchista, chunka soqtayoc artikulu, iskeykaq yupayñinpi Convenio 169 de OIT nisqanman hina permisuta ayllukunamanta mañakusqampi. Sarunchashallantaq qanchiskaq artikulo, tawakaq yupayñinpi Convenio 169 de la OIT nisqapi, mana noqanchis qhellichasqapichu niy onqoychasqapichu tiyananchismanta. Ley Consulta Previaq nisqanman hinaqa Viceministro de Interculturalidadya keja ruwaq jueztaq, chiymantaqa kejaquqtaq, hunt'achinantaq kashan rimasqankunataqa. Convenio 169 de la OIT nisqapi, pueblos indigenaspa derechunkuna kashan chey manaya llipinchu Ley Consulta Previapi nitaqmi hunt'ashanchu aswanmi chinkachishan pisimanta pisi.

Usqhayllaman hoq Ley Consulta Previa ruwakunman Convenio 169 de la OIT nisqanman hina, pueblos indigenaspa yanapallanmantaq. Uywa michinanchis, chakra ruwananchis orqokuna, mayunchiskuna (medio ambiente) mana onqoychasqa kananpaq llank'aq indigena masinchiskunan, huchachasqa kapushanku; empresa minerakunataq ichaqa ayllukunata q'otuyuspa minakunata orqoyushanku, qori maqchisqanku khelli onqoychasqa unutataq mayuman hich'ayamunku, chey unuta ujaspanchistaq runa, uywanchiskuna wañuyllataña taripushan. Cheyrayku institushunalisakunman indígena ayllukuna, iskeykaq artikulu, kinsachunka kinsayoc yupayñinpi Convenio 169 de OIT nisqanman hina.

Cheqaqllataya estadopas willakunman, chiyqa manaya mana allinkunapi tarikuswanchu. Viceministro Interculturalpas yanapananya, qhawaysinanya regionkunapi kamachikuqkunata, alcaldekunata, llipin institushunkunatapas minamanta kamachikuqkunataqa.

(Yanapa Ochochoque, 2017, pág. 130), tesisninpa sutinmi: *Delimitación competencial de la jurisdicción comunal – Rondera frente a la Justicia Ordinaria*. Universidad Nacional del Altiplano, Puno – Perú. Objetivontaqmi maymanta maykaman atinman justisha ruwayta Jurisdicshun Especial Indígena nisqapi ronderukuna justisha ordinariamanta t'aqakuspanku. Kay tesis ruwaq qhawarinqa imaynatan leykuna kamachikushan cheyta (dogmáticos), imaynatan ley yachaqaq doctorkuna yachachikushanku cheymantapas (Doctrinarios), t'asqerinqataq

imaynata ruwakushan ayllukunapi, kashanku allin kallpawanchu pisi kallpawanchu cheykunata.

Rondas Campesinas sapallanmanta justisha ruhuayta atinmanmi. Imakunatan ruwayta atinman imakunatatami mana atinmanchu leyñinchispa nisqanman hina. Cheypaqya kashan hatun Constitushuñinchis, leyñinchis, sociologokunaq qhawareynin, kausayñinchiskunamanta allin ñahuinchasqakuna, ñawpa allin kawsay tarpurisqakuna (identidad cultural), kashallantaqya qawarinanchispaq imayna ruhuasqa kashan ayllukunaq pureynin chayta, llaqtantinchi aqna yuyayñiyuq kanku, sapankapas imayna kawsaytan kawsanku wasinkupi, imaynan ayllu ukhupi rimanakuranku tiyanankupaq chiyman hina mana hunt'aqtaqa huchachasqa kananpaq, justisha chanincharikunampaq.

Jurisprudenshakuna ashkhañan kashan jurisdicshun espeshalmantaqa, chayrayku poder judishalqa ña tarinanña imaynatan chaskenqa ruwanqa justishata indigenakunapaq. Respetananmi llaqta ukhupi tiyaq mistikuna ayllu runakunataqa (intercultural), manaya llaqtapi tiyaruspachu allin tukurunkuman, aswanma yachapakushanku waqcha gringokunaq p'achakuyñinta, imaymana ruwayñinta. Ayllurunaq kawsayninmá aswanpas qhapaq Tawantinsuyumantaraq kunankama ruwashallanchis mana p'inqakuspa, mana chinkachispa, llaqtaman mikhuchishanchis llank'ayninchiswan. Universidaskunapas yachachinanmi indigenakunaq derechun respetanamantaqa.

Wayqenchis Yanapa O. nisqanmanhina, qawarisqanchisman hinapas llank'asqanchispi rikushanchis, mana allin qawarparinakuy, tanqarparinakuyqa kashan poder judishal wasikunapi, jueskunapas uyareqpas tukushasunkichu, k'amirparisunki mana kaqmanta, imaraq paykunaqa allin p'acharusqa ternochoyoq mistimisticharaq, kastellanuchapi abogaduchankani nispa rimashanku. Indigenaq runa siminqa, yuyayñinqa hoq hinaya, justisha chaninchaypas, kokachanchista haywarinakuspa, apunchiskunaman phukurikuspanchis ima sumaqta allipunayunchis imaña kaqtimpas aylluq ñawpaqenpe.

1.1.2.2. Antecedentes Internacionales. Waq suyumanta yachaykuna.

(Escobar, 2013, pág. 145), tesisninmi: *Propuestas para el fortalecimiento del sistema jurídico de los pueblos indígenas en Bolivia desde la perspectiva de la declaración de Naciones Unidas sobre el derecho de los pueblos indígenas*. Universidad Mayor de San Andrés, La Paz – Bolivia.

Churakushanmi (Objetivo), t'asqerenqas Declarashun de las Nashunis Unidaspa kamachikuy qelqasqankunata; chey qelqapi imanishanmi pueblos indígenas Bolivia suyupaq. Qallarinninmantapacha mashkanqa, experenshakunata huñunqa indigenakunaq kawsayñinmanta, justisha ruwayñinmanta, ichaqa qhawaqpuni rinqa, tapumunqa, qelqakunapi ima nishanmi cheykunatawan maskamunqa.

Wiraqocha Escobarmi llakisqa tarikun, imaraykupichus pueblos indígenas wayqepananchiskuna mana justishata tarisqan rayku, mana hallp'ayoq kasqankurayku, mana huq suyo kasqanku respetasqachu, huño pureyñinpas, política ruwayñinpas, llank'ayñinpas, kay kawsayñinpi hoq hinanmanta kay pacha qawarisqankupas pisichasqa otaq supaypa ruwayñinmi nisqa, aymara llaqtaqa mana allin qawasqa kasan; españolkuna ichaqa hallp'ankuta cheymantapas imaymana kaqninkuta qechuspa hap'iyukunko cheqnikuyninkuwan, tanqarpareyninkuwan qapaqyayushanku phisqapachak watakuraqña.

Llipi ñawincharinkuman sapanka articuluta Declaración de las Naciones Unidas nisqamanta, Pueblos Indígenasmantataq yachachikushan cheyqa, imaraykupichus yanapawashanchis imaynatan puririswanchis, imaynatan yuyaychanakuswanchis ñawpaqman thaskinanchispaq, qolqe tarinanchispaq llank'ayninchismanta, sumaq ñawpakausayñinchis mana chinkachisqanchismanta, chey kawsayñichiskunaq allin kallpachasqantaq atiswanchis Perúsu yo umalliytapas originario kayñinchispi.

(Salguero Racanac, 2014), tesisninmi: *Reconocimiento de los Derechos de los Pueblos Indígenas en Guatemala y Chile*. Universidad de Chile, Santiago de

Chile. Churakushanmi objetivonpi kheynta: qelqakuchun, t'asqekuchunpiwan imaynatan purishan, imaynatataqmi qawarishan pueblos indígenas nesqata estadokunaq institushunñinkuna Guatemala suyupi hinallataq Chile suyupi key qhepa iskeychunka watakuna pasasqanpi.

Chay t'asqerisqampi tupanachishan imakunacha kasqanpura kasqanta, imakunataqcha mana kasqanpura kashan chay Guatemalapi hinallataq Chilipi. Chey ishkeynin suyukunapipas kallantaqya pueblos indígenasaskuna. Estadotaq cheyra qeqsishan y qoshan chey ishkeynin suyukunapi derechuyoq pueblos indígenas kasqankuta imaynan kamachikushan Convenio 169 de OIT nisqanmanhina, hinallataq askha kamachikuykuna tratados internacionales nisqanman hina.

Nishu sarunchasqan karanku; estadontin Ilaqtarunantinmi, leypaq yanapasqan, nishuta saruncharqanku indigena runakunataq, manapas runachu kankuman aqnataq. Kunanqa estado mana ruwachinallanchu indigena ayllukunaq munasqanta, aswanpas yanapanan imaymana ruwananpi qolqewan proyectokunawan ima. Ichaqa manan kunankama rikukushanraqchu imatapas yanqallasunan q'otoshan. Indigena Ilaqtaq qapareyñinqa kashan llank'anankurayku, umalleyta ima munashanku suyunkupi allinta chaninchanankupaq.

(López Cañas, 2014, pág. 161), Tesisnin: *Identidad Cultural de los Pueblos Indígenas*. Universidad Rafael Landívar, Guatemala. Objetivonpi tariyta munashan, pueblos indigenaspa identidad culturalñinta, imaytan tarikunman nispa, cheyrayku ñawinchanqa llipin qelqakunata kay kausayñinchistawan ch'uyanchananpaq. Tukuyñinpitaqmi kheynta nishan:

Kunan leyñinkusya hark'ashan identidad culturalñinku imaymana riqch'ayniyoq kasqanmantaq. Política ruwayñinku huñuyunmantaq cheyqa lloqsinkumansiya waqchakaymanta, qhawarparisqa kayñinkumanta, tanqarparisqa kasqankumantapas.

Indígena llaqta kasqankutaqa reqsikun rimayñinmanta, p'achakuyñinmanta, mikhuna wayk'kuyñinmanta, takiyñinmanta, tusuyñinmanta, llank'ayñinmanta, Pachamamawan apukunawan sumaq kawsayñinmanta, key teqsimuyuta huq hina qhawarisqankunamanta ima. Manaya ayllu runaqa pensashan Pachamama wintiruypichu niy rantinakuypichu, aswanpas indigenapaqqa Pachamamaqa kawsaqmasin uywaqen, cheyrayku ch'allakun, k'intukun, qaswapayan kuisqa musuq mikhuy qosqanmanta. Key suyumanta leykuna, ley internacional nisqa hatun kamachiykunaya hark'ashan, pusashan allin kawsayman, Ministerio Cultura y deportewan, Ministerio Educashunwan, Comisión Presidencial contra la Discriminación y Racismo de los Pueblos Indígenas nisqawan i hoqkunapiwan tarichiyta munashanku sumaq kawsayta, allin chaninñiyuq kasqankuta.

Kunanqa estado tarikushan allin kallpachasqa, q'epichasqa, identidad cultural nisqa derechunku ñaupaqman purichinanpaq. Justisha ruwana wasikunapipas kananmi castellano rimayta indigenaq rimayñinman t'ikraq. Yachana wasikunapipas indigenaq rimayñintan yachachinanku irqekunataqa, imaraykupichus chay rimaywan kay llaqta paqarirqaq unay tempomantaña cheyrayku. Kashanraqmi indigenakuna cheqnikuy, sumaq ñawpa kawsayñin chinkachiykunapas.

Mañakushanmi estadoqa respetachichun identidad culturalñinta nispa, hinallataq congresistakuna, juezkuna, fiscalkunapas yanapachun indigenakuna respetasqa kananpaq, aswanpas yachachikuchun runakunamanta umalliqkuna lloqsinanpaq.

(Carrillo Gozáles, 2013, pág. 25 y 263) Tesisninmi: *Jurisdicción Especial Indígena: ¿Mecanismo de fortalecimiento o debilitamiento del derecho a la libre determinación de los pueblos indígenas?* Universidad Nacional de Colombia.

Rikuchiyta munashani, imaynatan indigenakuna huñunariskuspanku qaparimushanku llaqtankupi allin umalliq politikukuna kayta munaspa, ichaqa poder judicialkuna leyta churamushanku pikunallas atinman politiku kayta. Cheyraykun maqanakuy kashan. Constitushun ruwakuchun ashkha

imaymana reqch'ayñiyoyq indígena kasqanman hina nishanku. Manamá kasqanpurachu ruwayñinku, rimayñinku sapanka indígena llaqtaq kashan riki, anchiyraykuwanya sumaq respetupi aswan tiyankuman (intercultural) mana qhawanakuspa.

Kay yachay t'asqereyninqa allimpunimá kashan: nishanmi "tawaman t'aqarusaq allin ch'uyanchanapaq: kamachikuy ley allin sayananpaq, mana phiñachikuqchu kanan ("hybris del punto cero"), musoq yachaykuna (del sur), llipi derechunchis respetanakuypi".

Mana kananchu ch'ulla yuyayllaman indigenakunata tanqay, aswanpas chashkina ashkha yuyaykunata, chayman hina yuyaychanakunapaq. Imakaqtinpas mana huq hina rimariyllaman chayankucho indigenakunaqa, imaraykuchus sapanka suyopi kawsayñinkuqa mana kasqanpurachu, chay aqna puriyñinkupas derechunkuya, manataq estadoqa cheyta reparanchu. Indigenakunaqa sapanka llaqta huq hina kawsayñiyoyq kasqankuta respetacheyta munanku, mana chay kawsayñinkuta chharqoyta munankuchu. Musuqmanta qelqakunman indígena llaqtaq purisqankuna, imaynatacha willakushan historia ñawinchasqankuman hina, yuyasqankuman hina, mana may llaqtaman hap'ipakuspa purisqanku cheykunata; politicapi umalliytapas atinkuman cheykunata nishan, iskaypachak tawachunka soqtayoyq artikulu Constitushunpi, manamá juez hinachu qeparparishan nitaqmi sarunchashanchu, aswanpas kallpachashan, chayraykun estadoqa llipinta uyarispa yanapanan sapanka llaqtata kushka puriyñinpi ama qawanakuspa sumaq kawsanapaq, manataq yanqanmanta phiñachinakuspachu.

Walikushanmi indigena llaqtakunaq kawsayñinpaq yanapayñinwan musuqchakunman nispa, hinallataq uray (sur) llaqtakunaq puriyñinta qawarikuspa, organismos internashunalespaq allin yanapasqankunapas kashan, llaqtaq huñu pureyñinta tanqakunman, indigenakunaq experenshaman hina wathiqmanta musuqchakunman estadota.

Kanman indigenakuna yanapakuy allin yuyaychaypi. Rikushanchis hinapas kashanmi yuyaysapa, sumaq chanin umalliq indigenakuna. Wayna sipasta

yachachikunman indigenakunaq imayna purisqanmanta, mana p'inqakuspa, mana llullakuspa sut'inchakunman, cheyman hinataq kallpata hap'ispa musuqchakunman política ruwaykunapi.

Mosoqchakuchun llipin, wahakuchun Asamblea Nacional Constituyentiman, indigenakunataq umallichun imraykupichus paykuna allin yachayñiyóq kashanku, reqsishanku imayna ruwayta, hinaqa chaykunata yachachiwasunchis. Yachapana kashan Boaventura de Sousa Santospa yachayñinta. Allinta yachaqarinakanqa juez constitushunalpaq qawariyñinta. May pachachus rimayñinmi kashan politicohina mana juridicohinachu. Imaymana yuyaykuna kashan, ichaqa rimakuylla mana ruwakushanchu huño purispa allin kawsay tarinapaq.

Dra. (Minta Valla, 2014, pág. 90 y 101) tesisninmi, *Análisis del Reconocimiento Constitucional de la Justicia Indígena y su contraposición en el Ecuador, en la comunidad de Llinllin del Cantón Colta, Provincia de Chimborazo período 2008-2014*. Universidad Central de Ecuador.

Objetivonpi nishan: tupapunachikuchun kausayñinchismanta (consuetudinario) derechuwan justisha ruwayñinchista, universidadpi yachachishanku chay derechuwan justisha ruwakusqanmanta cheypi yachasunchis mana derechos humanos sarunchakusqanmanta.

Kay ñahuincharisqakuna pisimanta pisi t'asqekuspa ch'uyanchakushan cheyqa método científico ruwaymi, cheyraykun investigaqa qhawan, rikusqankunata qelqashan, yachasqanman hina chaninchashan, cheqaqtapuni allin o mana allin qasqanta hoq yachay teoría nisqakunatawan tupanachishan. Key qelqa ruwayñin tukusqampin nishan: Ishkayñinmanta manan mayqenkaq justishapas allinkaqpuniqa kanchu, iguallan kashan; aswanmi respetanakuna kanman. Indigenakunaqa manan kasqanchu kanku mistikunawanqa, ichaqa respetanakuy, rimanayukuymi kanan. Indigena ayllukunaq justisha ruwayñinqa sumaq allipunayuymi, pachamaman, apukunaman q'oymirikuspa k'inturikuspa, ch'allarikuspa allin runaman tukuchinakuymi.

Walikuyinpi nishawanchis: kananmi tinkuykuna indígenapi justisha ruwaqkunawan llaqta mistikunaq justisha ruwaqkunawan. Ayllukunapi justishata ruwakuchun ñawpa costumbrekunaman hina, ñawpaq kawsayman hina, ichaqa derechos humanosta, garantías constitushunaltawan waqaychakunan. Chey hunt'akunanpaq huq leypuni kanan.

1.1.3. Bases Teóricas de las Categorías

1.1.3.1. Bases Legales

Constitushunninchispiqa (Constitución Política del Perú, 2017), imaymana kaqninmantaqa, munasqankunamantapas runa kawsasqanmi ñawpaqtaqa kanan, ñawpaqkaq artikulupi. Derechunchiskunataq teqsimuyuntin runapaq, iskeykaq artikulupi. Allimpuni yachananchis, maymantachá kanchis, hamunchis cheyta, imaraykupichus perusuyupi askha suyukuna kashan (pluricultural), sapanka indigena llaqtakuna huq hina allin rekch'ayñiyuq kawsayñinkupi kashanku (Identidad cultural), iskeykaq artikulu, hoqkaq yupayñinpi.

“Leyñinchispaqqa llipipas kaqlataq kanchis. Mana pipas qhawarparisqaqa kananchu, maymantaña kaqtinpas, karu llaqtamantaña kaqtinpas, warmiña o qhariña kaqtinpas, hoq hina rimaytaña rimaqtinpas, wak iñiyñiyuq kaqtinpas, hoq hina rimayniyoqtapas, qolqeyuq o mana qolqeyuq kaqtinpas, imayñaña kaqtinpas,” iskeykaq artikulu, yupayñinpas iskey. CONCORDANCIAS: R. Ley. N° 26583 (La "Convención Interamericana para Prevenir, Sancionar y Erradicar la Violencia contra la Mujer"), Ley N° 28983 (Ley de igualdad de oportunidades entre mujeres y hombres)".

Willayunakuyqa ancha allin nisqa derechunchis sapanka runapaq, imaraykupichus mana pipas atenmanchu wintiyta, rantiyta, manuyta niy qechuytapas aswanmi kashan derecho civilpaq phasmin hoq suyukunaq reqsichisqan hinapas. Llipin runaq derechunmi kan ima willakuypas chashkinampaq, otaq willanampaq, reqsirichinampaq ima rikusqantapas,

yuyasqampas mana piqpa qatinahasqan niy qawasqan, aswanya reqsichinan qelqapi, rimakuyupi, phutukunapi ima, nishantaq iskey artikulu, tawa yupayñin Constitushunpi.

“Chay runapuni, ñawpa rikch’ay kawsayñiyuq kasqankuta. Estadoqa reqsinmi uywanantaq ashkha llaqta llaqta imaymana ñawpa kawsayñiyuq suyukuna kasqanta. CONCORDANCIAS: Ley N° 28736 (Ley para la protección de pueblos indígenas u organismos en situación de aislamiento y en situación de contacto inicial). Llipin Perú suyu runakunaq derechunmi kan runa siminkupi maypi kaspapas rimarikunankupaq, llaqta kamacheqkunaña kaqtempas qheswamanta kastellanoman t’eqraqwan yanapachekunan. Waq suyu runakunapas kasqan derechullayuytaqmi kanku imamantaña llaqta kamacheq wiraqochakuna tapuqtimpas”, iskeykaq artikulun, chunka isqonñiyuq yupayñimpi.

Tawachunka pusaqñiyuq artikulun Constitushunpi, aswan allintaqa sut’ichasan: “Kay suyunchispi rimayñinchisqa kastellanon, hinallataq rimanallapuni kanqa may wakin llaqtakunapicha rimashanku qheswata, aymarata, hoq ñawpa indigena rimayñinchiskunatapas leyñinchispa nisqanman hina”. Mana rimayñinchis kaqtin mana pipas atiswanchu imayna rimanayukuyta, willanayukuyta, yuyaychanakuyta ni ima ruwaytapas. Qheswa rimayñinchista mana munarankuchu rimananchista españolokuna chayamuspanku, waranqa phisqapachak kinsachunka iskeyñiyuq watamantapacha, imaymana mana allinmanta tumpawaspanchis chinkachiyta manaranku indigena suyukunataqa hallp’ankuna, qorinkuna, titinkuna qechunanrayku; cheyraqa iskeywaranqa chunka hoqñiyuq watapi estadoqa hoq leyta paqarichimuran (Ley n° 29735), cheypitaqya nishan mana qheswa rimayninchis chinkanampaq, aswanta rimashanallanchispaq, pisiyashanña rimayninchis cheytapas aswanta tanqananchispaq, mana yachaqman yachachinanchispaq, runa siminchis aswanta mosoqchakunanpaq i perusuyuntinman ch’iqechina kanqa.

Pusaqchunka isqonñiyuq artikulun Constitushunpi reqsichikushan cheqaqpuni kasqanta: “Komunidad Kampesinakuna, Kumunidades Nativas pas cheqaqtapunin kanku hinaspapas kanmi personería juridikan. Kikillankumantan

huñunakunko, mana peqpa maypa kamachisqan, llank'ankupas huñulla, hallp'ankupi ruwanku ima munasqankuta o mayman churayta paykuna yachakunko; aqnallatataqya qolqenkutapas ima kaqñinkutapas ayllu ukhupi rimanayukuspa ñawpaqman purichinku leypaq kamachikusqanman hina. Hallp'ankunaqa manan hayk'aqpas tukukunmanchu, waleshallanqapunin aswanmi wikch'usqa hallp'akunataqa estado oqarikapunqa imaynatacha nishan ñawpaq kaq artikulo cheyman hina. Estadoqa respetanmi comunidad kampesinakunaq i Comunidad Natiwakunaq ñawpa kawsayñinta” (identidad cultural). CONCORDANCIA: R.M. N° 1452-2006-IN, Cap. IV, 5 (Manual de Derechos Humanos aplicados a la Función Policial).

Pachak tawachunka isqonñiyok artikulu Constitushumpiya kashan indigena llaqta umalliqkunaq justisha ruwayñinmanta: “llipin comunidad kampesinakuna, comunidad natiwakunapas, Rondas Kampesinaspa yanapayñinwanqa atinkun justisha chaninchayta ayllunku ukhupiqqa imaynacha costumbrenku (derecho consuetudinario) chayman hina, ichaqa mana kanmanchu runaq kawsayñin sarunchay (derechos fundamentales)”. Leymi kamachikun, rimanakunas indígena ayllupi justisha ruwaqwan juzgado de pazpi llank'aqkunawan i llipin poder judishalpi llank'aqkunawanpas”. CONCORDANCIA: Ley N° 28983, Art. 7 (Ley de igualdad de oportunidades entre mujeres y hombres).

Kallantaqmi kamachikuy imaynata reqsiwanchis indígena llaqtakunata chaypaqpas, qanchiskaq artikulun Consulta Previaq (Ley n° 29785) ruwakurantaq qanchis p'unchay uno raymi killa iskeywaranqa chunka hoqñiyok watapi, imaynatacha kamachikushan Convenio 169 de la OIT cheyman hina. “Indígena llaqtakunata, originariokunatapas huñulla purisqanku reqsiyunapaqqa qhawarikunanmi imakunan ruwasqanku kashan, imaynan kawsayñinku unay watakunamanta kunankama kashan; chaykunata qawarisunchis:

1.- May unay watakunamanta, manaraq Perú suyupas paqarisaqtinya, ña kananpuneña kikinmanta paqarimuq llaqtakunaqa (poblaciones originarias).

2.-Ñawpaq sumaq kawsayñinkuman hina llank'ashallanku, ruwashallanku, iñishallanku, yupaychashallanku Pachamamaman haywakuyñinkupipas, mana

qonqankuchu ni chinkachinkuchu, watanwatan ayllunkupi sumaqta t'ikarichishallanku.

3.- Ch'ila huñunakuyñinkupi costumbrenkuman hina purisqanku.

4.- Ñawpa kawsayman hina imaymana ruwasqankupi, ch'ila yachachinakusqanku, Ilaqta mistikunamanta hoq hina kausayniyoq aswan imaymana reqch'ayñiyoq kawsayñinpi kasqanku.

Sumaq yuyaychanakuykuna munasqanku, iñisqanku, yupaychasqankuya allinta kallpachan indígena Ilaqta kasqankutaqa, sonqonkupitaqmi allinta hap'ikunku.

Komunidad campesinakuna, comunidad natiwakuna, yunka Ilaqtakunapas reqsikuyta atikunmanmi Pueblos Indígenas u Originarios nesqa sutiwan kay artikulupi nisqanman hina.

Imaymana sutiwan indígena ayllukuna reqsisqanchisqa mana pisikallpachincho ayllurunakunaq derechuntaqa”.

Nishallantaq Consulta Previa leyipi (Ley n°29785), chunka iskeyñiyoq artikulunpi kheynta: “Estadomanta tayta gobiernoq llank'aqnin runakunaqa, sut'inta ñawpaqmantaraq willananku indigena Ilaqtakunamanqa, umalleqñinkunamanpas, imaynatan qallarikunqa chey Consulta Previata, imaraykupi ruwanqaku, maykunapi ruwakunqa, pikunatan maykunatan llakichiwusuncho kusichiwusuncho, imaytaqmi kanqa key leypaq kamachikusqanman hina qelqakunaq qhepampi oficinakunaman puriypas”. Reglamentashunñinpas kashan D.S. 001-2012-MC.

Comunidades Campesinakunapaq leyñinpi (Ley n° 24656) reqsichimurankutaq chunka tawayoq ayriway killapi, waranqa isqonpachaq pusaqchunqa qanchisñiyoq watapi, chay iskey t'aqayñin articulonmi nishan: “comunidad campesinakuna imaraykupis kikinkumanta huñukunku cheya reqsisqa kashan, leyñiyoqtaqmi, aylluntinya hoq runa hina derechuyyoq kamachi junt'anayoq (personería jurídica) chay ukhupitaq kashan sapanka wasimanta warmiqari wawakunantin uywachayoq hallp'achayoqkama, kawsakunku imaynan ñawpaq tempokunana karanku chayman hina huñunakuyñinkupipas, llank'ayñinkupipas, imaymana sumaq ruwayñinkupipas yuyaychanakuyñinkupipas kunankama llank'ashallanku ayninakuspa, huñuyunakuspa hallp'ankuta, ayllu huñulla

rimanayukusqankuman hina, huñu llank'ayñinku aswanta phuturinanpaq; kallantaqmi huch'uy t'aqa umalliqkunapas chaqramanta, uywamanta, unumanta, hampekamayuqpas, hoqkunapiwan ayllu ukhupi, suyuntimpipas sumaq chaninpi sapanka runa kanampaq”.

“Comunidaspi o ayllupi t'aqa t'aqa tiyashanku wak wayq'okunapi, loma qhepakunapi unay watakunamantaña chay runakunapas hatun ayллоq t'aqayñinmi, llipinkutaqmi rimanayukuspanku chaskinanku”.

Kanmi Reglamentun Decreto Supremo yupayñinmi 001-2012- MC chay kinsa yupay articulumpi, K nisqa yuch'uy t'aqayñinpin sut'inchashan pin chay indígena llaqta o origenarias kasqanta: “Indígena llaqtaqa paqarimusqa karan, ñawpa unay machulanchiskunamantaraq cheypipuni tiyaranku, aqnatapuni kawsaranku, europamanta españolkuna (1492) chayamuspa hallp'a qechuq yamqanmanta llank'achikoqkuna hamuspankupas cheypipuni tariranku; chheyñaña o hoq hinanmantaña kaspapas waqaychashallanku ñawpa pureyñinkuman hina huñunakuyñinkupi, llank'ayñinkupi, takey, tusuy, p'achakuy, mikhuyñinkupi, llaqta qhawareyñinkupi, otaq imakunapipas; yachakunkupuniña aqnapuni kasqankuta. [...] Llapan llaqtakuna ayllu ayllupi huñunasqakama kashanku comunidad campesina o comunidad natiwa nisqa sutiyoqkuna kunanqa reqsichikunqa indígena llaqta nispa o paykunaqmi nispapas ...”.

Kallantaq Rondas Kampesinaspa leyñin (Ley n° 27908), reqsichimurankutaqmi qanchis p'unchay qholla poqoy killapi iskeywaranqa kinsayoq watapi, reglamentakurantaqmi Decreto Supremo n° 025-2003- JUS nisqa, kinsaq artikulun nishan: “Ronda Kampesinakunaqa ayllukuna ñawpaqman purichinanpaqmi, mana imapas chinkanapaq, chanen kawsay kananpaq, thaq kawsay ayllukunapi kananpaq, mana cheqninakuspa, qawarparinakuspa niy ima mana allinpiapas kanapaq, aswanpas Constitushumpaq hinallataq leypaq nisqanman hina kanapaq. Yanapananmi awqanakuyipi puriqkuna allchaysiyta, phiñanakuyipiña maqanakuyipiña kaqtapas allipunachinan. Rondakunaqa ayllunku ukhupi justishata ruwananku, mana ayllu runakunata purichinanñachu llaqta juezkunaman, sapanka ayllunkupi paykuna chaninchananku”.

Chiqninakuymanta, qawarparinakuymanta kashallantaq Ley 28867 Codigo Penalpi 323 articulumpi, mosoqchasqa imañan karampas 2006 watapiraq, (Ley 28867, 2006) nishantaqmi:

“Picha cheqnikushan hoq runamasinta otaq ashkha runamasinta, otaqchus hoqpaq siminpi cheqnikuyñin uyarikushan, pichá cheqnikun p'inqacheyñinwan tukuy runaq rikusqanta, hawa runa kasqanmanta, religiónñinmanta, imayna qari o warmi kasqanmanta, wawakunamanta, watanku raykupas, mana allin kuerpuyoc kasqanmanta, rimayñinmanta, karu llaqtaruna kasqanmanta, hoq hina kostumbreyoc kasqanmanta, hoq hina p'achakuyñiyoc kasqanmanta, hoq hina rimayñiyoc llaqta kawsaypaq rimasqanmanta, mana qolqeyoc kasqanmanta, mana rikuypas tukusqanmanta, allin puriyñimpi derechunkuna sarunchasqamantapas wisq'akunqa huchakamayocqunaq tiyanan wasiman iskay watakuraq, ichaqa mana pasananchu kinsa watataqa, otaq llank'anan ayllupaq soqtachunkamanta pachaq iskaychukayoc hornalta. Imaynapi kashanku estadopaq llank'aqkuna cheyqa, wisq'achikunqa iskay watata ichaqa mana pasananchu tawa watata, hinallataq qarqochikunqa kinsachunka soqtayoc artikulu, iskaykaq yupayñin nisqanmanhina. Qasqanllawantaqmi huchachakunqa pichus cheqnikushaspa k'amirunqa maqarunqapas cheytaqa”.

Leyes Internacionales. Teqsimuyuntimanta askha suyukunaq kamachikuynin.

Teqsimuyuntinmanta askha suyukunaq umalliqñinkuna ruwasqanku kamachekuyñinpin, allintaqa sut'inchawasunchis pueblos originarios y indígenas nesqamantaqa, mayqenkunan noqanchispaq ñawpaq kaq derechunchiskuna respetanakunanchismanta, mana huchatarispa tiyananchismanta. Chey Convenio 169 de la OIT nisqapi kinsa kaq artikulu, hoqkaq yupayñinpi kashan indígena llaqtaq derechos fundamentalesñinkuna, derechos humanoskuna ima. Mana cheqnisqachu niy qonqasqachu kananku nishallantaqmi tawakaq artikulu, kinsakaq huch'uy t'aqayñimpipas.

Iskeychunka pusaqñiyóq artikulu Convenio 169 de la OIT nisqa kamachikuypi nishan, Estadokunan qhawarinan llank'anan ñawpaqman puririchinan indígenakunaq rimayñinta qelqayñimpi i ñawinchayñimpi ñut'o wawakunamnata pacha mana ñawpa sumaq kawsayñinchis chinkanapaq.

Chey Convención Internacional sobre la Eliminación de todas las Formas de Discriminación Racial nisqamanmi Perupi umalleqñinchiskuna haykuran, chey leypas kamacheqñinchis kananapaq, iskaychunka hoqñiyóq poqoy raymi killapi waranqa isqonpachak soqtachunka phisqayóq watapi qelqasqan, ñawpaqkaq artikulupi nishan: “Kay Convenshumpin t'asqerikuran “cheqnekuywan qhawarpariyumanta” chaymi reqsichishawanchis pikunas kashanchis chayta, tanqarparinakuymanta, allin hina qhawayukoq runakunallawan purisqamanta, yanachu q'ellucho nispa qhawanakuymanta, waq llaqta runa kasqanchis qhawanakuymanta, aswan kusikuywan, kuskalla mana qhawanakuspa, derechusniyoq runakuna hina, mana piqpa qatinahasqan política ruwaykunapi, llank'aypi, huño puriypi, sumaq kostumbrenchiskuna ruwaypi, tukuy imaymana ruwaypipas”.

Ñawpaqkaq articulupi, tawakaq huch'uy t'aqayñinpi kashan cheqninakuyta qhawarparinakuyta chinkachinapaq, aswanpas wikch'usqa qonqasqa llaqtakunaman allin kawsaykunata yachachinapaq, puriyñinpi yanapana wakin allin kaqkunawan kuskachana.

Kaqlataqmi Pacto Internacional de Derechos Civiles y Políticos (1966) nisqapi ñawpaq kaq articulumpi willakushan indígena llaqtakunaqa chay llaqtayuqpuni kasqankuta, imaymanakunaña ayllunkupi tarikun chaypas paykunapaq kanan mana pimaypas qechupakuyta atinmanchu. Iskaykaq artikulumpitaq nishan: estadoqa rikukun comprometisqaña respetanapaq, garantizanan imaymana kamachikuykunawan mana chey indígenakuna q'otosqa tarikunapaq. Iskeychunka qanchisñiyóq artikulumpitaq nishan: estadoqa yanapananmi ñawpa kawsayñinman hina puriqkunataqa, ñawpa iñiyñintapas, purisqampi historia ruwasqantapas.

Teqsimuyuntin runapaq nishu llakikuy kasharan maypachachus iskay kutita maqanakuy awqapacha (1er y 2da guerra mundial) karan, cheyraykun huñunakurqanku humalliq presidentikuna askha suyukunamanta yaqa llipin teqsimuyuntinmanta, waranqa isqonpachk tawachunka pusaqñiyoy watapiraq, hinan cheypi rimarimuranku Declaración Universal de los Derechos Humanos nisqa qelqapi: hoq runa manan kanmanchu kontran runamasinpaq imaraykupichus llipinchis necesitanchis respetuta, mana piqpa maypa qatinahananta, llipipaq kuskallanmanta ima kaqtinpas phasminayukuspa chayayachinakuymanta, hinallataq mana kanchu raza, aswanqa kashan imaymana riqch'ayñiyoy llaqta llaqtapi tiyaq runakuna puriyñinkupi yachasqankuman hina historia ruwaqmasinichis, ñawpaqmantaq allin kawsayta munaspa tanqanakunanchis.

Chay declarashumpaq iskey kaq artikulumpin chheynata nishan: “Key qelqapi llipin derechukuna, qespechinakuykuna qelqasqa kashan cheymi llipi runakunapaq, manan qawanakuy kananchu waq llaqta runa kaqtimpas, ni qanqa pukan o yanan kanki ninakuypaqpischu, niy warmiña o qariña kaqtimpas, niy waq rimayñiyoy kaqtimpas, ni religiónñinmantapas, ni politikapi waq rimayñinmantapas, ni waq suyumanta kaqtimpas, waq huñunakuykunamanta kaqtimpas, qhapaqña o wakchaña kaqtimpas, maypiña maman wachakusqanmantapas, o imaynaña kasqanmantapas. Mana kanancho qhawanakuy politikakunapi kasqanmanta, llaqtampi tiyasqanmanta o waq suyupi tiyasqanmanta, hinaña kanman hoq suyu mana waq suyuman hap'ipasqa chaypas otaq hoq suyuman hap'ipakusqanrayku kamachimpi llaqta mana hoq suyuman tukusqaraqchu chaypas”.

1.1.3.2. Bases Teóricas.

La desinformación. Mana sut'in willakuy.

Mana sut'in willakuyqa pakaymi, ch'inlla mana piqpa maypa yachasqan otaq mashkashaqtinku tapupakushaqtinku yachashaspa hap'ishaspa mana willaymi; nillaswantaq pakay entenshunñinya kan, manaya sut'inchakunanta munanchu, llullakushan ima chaskikunan raykupas. Cheykunaya kashallantaq telewishumpi,

rariokunapi hoq ashkha willanakuy wasikunapi llaqtaq kawsayñinmanta willakuqkunawan, periodistakunawampas mana sut'inchamushankuchu otaq qhapaqkunaq munayñinman hina, hoq t'aqa politikukunaq munayñinmanhina, ayllurunamasikunataq, politikukunata, imaymanapi llank'aqkunataq tanqarparinku, cheqnikunko. Ichaqa kallantaqmi mana sut'in willanakuy imaraykuchus iskay llaqta o ashkha organizashunkuna mana maqanakunankupaq ima qechunakusqankumantapas.

Mana allin willanakuyqa kallanmantaqya wakillanta o munasqallanta willay, imaraykupi munashankuya tutayaqpi hina llaqta purinanta, mana yachaspanku pantayllapi kanankuta, otaqchus mana munankuchu imaymana yachaykuna reqsichikunanta; kanmany llaqtaq kawsayñinmanta allin rimaykuna, allin qawarichinakuykuna yuyaychanakuykuna ichaqa allin qhapaqkuna mana munankucho cheyta yachaspa llaqtaq rimarinanta. Allin qhapaqkunaya aqnata yuyaychanakamunku radiokunapi telewishunkunapi hoq willanakunapipas mana sut'inchakamunanta. Aqna pakanakuykuna kashallantaq waq suyukunapipas, t'aqakuq ingleshakunapipas, religión ukhukunapipas munasqankuman hinalla reqsichinku, gobierno wiraqochapas mana munashanchu periodistakunaq sut'in willananta, llank'asqankunamanta tapurinanta, hinallataq wak suyukunaq sut'incharinanta, auqanakuy guerrapi kaspankupas cheqaq rimareykunata pakanakushallanku. (Wikipedia, 2018).

Allinta mana allin willanakuymanta yachananchispaqqa t'asqeresunchis imaqtaq willanakuyri cheymanta. Kanmi iskey allin derechukuna rimaymanta hinallataq willakuymanta. Willakuyqa llaqtakunapi imacha kashan cheymanta rimaymi, hinaspapas chaskillantaq, oyarillantaq notishataqa cheqaqta, llipinta, mana wakillantachu ni yapayusqatachu, imaraykupichus imacha karun llakikuychus kusikuychus ichaqa rikunapaqpuni, cheymantapuniya willakuyqa kanan. Derechunchismi willanarikuyqa, wahanarikuyqa rimaspa, qelqapipas, unanchasqakunapipas, documentokunapipas, hoqkunapipas. Constitushunñinchispi iskey kaq artikulumpi, tawapi phisqa huch'uy t'aqayñimpi sut'inchashawanchis

willakuykuna cheqaq kananmanta, mana piqpa munayñinmanhina ruwasqa kananmanta; ari derechunchisya mashkay, tarispataq willakuykuna reqsichiy imaynatacha nishawanchis chunka kinsayoq artikulumpi chey Convención Americana de Derechos Humanos cheyta.

Aswanta qhawarichishawanchis (Estrada Cuzcano, 2017), qelqakuna t'asqeresqanman hina. Wiraqocha M. Rubio Correa hina ashkha constitushunalistakunapaqqa iskey kaq artikulupiñasya kashan "imakunatas willana kanman runakunaman, imakunataqsi willanata munaswan. Atikullanmantaqya mana willaypas hoqpaq kawsayñinmantataq kashanman cheyqa, mana piman rimarispalla hap'illanmanya". Iskaymi kashan mana sut'incharunapaq: runaq paka kawsayñinmanta mana willanapaq, cheytaq nishan iskey artikulupi qanchis huch'uy t'aqayñinpi, hinaspapis kallantaqmi leypaq nisqanman hina ashkha willakuykuna ichaqa mana atikunchu willanarukuy; kallantaqya kay suyunchispaqpas imaymanankuna pakasqalla kanampaq cheymi hoq kamachikuy kashan, manas atikunmanchu willanarukuy kay suyunchispa seguridadñin rayku, cheytaq nishan iskey artikulun phisqa huch'uy t'aqaynimpi. Kay phisqa kaq yupayñinpi nishan imaynatan allin willanakuyta tariswanchis cheyta, hinaspapas allin kutichinakuypis kashan Hábeas Datawan (garantías constitucionales) nishanmi wiraqocha Enrique Chirinos Sotoqa.

Willanakuyqa llapa runaq derechunya, chaymi hoq suyukunapipas allintapuni yachachinakushanku. Chunka isqonniyoq artikulun Declaración Universal de Derechos Humanos de 1948 nisqanman hina mashkakushan mana iskey kinsa rimaqchu ashwanqa ch'ullalla rimaq, allin yuyaychaq, derecho naturalman hina ruwan pispisimanta, yanapashan sapanka suyukunata ley ruwakuyñinkupi, pispimanta pisi teqsimuyuntin suyukunapaq constitushun leyñin tukuyapushan. Runaq derechunkunamanta qhawarisqan raykun allin kallpachaq derechon tukupushan imaraykupichus, key kamachikuymanta saphichakushan askhaman runaq derechun, nishanmi José María Desantes Guanter.

Willanakuy hoq derechutaq cheyqa kananmi allinta chey willakuymanta tapupakuy, chaskispataq cheyman hina willanapaq. Ari willakuykunaqa kanan mana

piqpa maypa k'amipakuspa kamachisqan niy erqe kaqtin, niy wak suyumanta kaqtin, aswampas llipeq derechunmi. Pipas atillaswanmi willanakuytaqa profeshunalpurapas común runapurapas, manaya pipas atinmanchu hark'akuyta, aswanmá kashan ruwananchispuni, derechunchistaq imaymana pensasqanchisrayku.

Imaymananmanta reqsiyta atiswanchis willanakuy derechunchis kasqantaqa (Escobar de la Serna, 1997, pág. 61):

1.- Runaq runamasinwan kawsasqampi paqareqme, cheyraykun Derecho Natural sutichasqa.

2.- Sapanka runata yanapan imaymana kawsayñimpi allinkanankama.

3.- Manaya chey derechuqa wiñaypaq ch'uyallañachu, kashanpuniya yapayunapas otaq orqoypas.

4.- Mana pakay atiy, sut'illampuni kanan o rekunallapaqpuni kanan ñawpaq nisqanchiskuna rayku, cheyraykun derecho público nisqa.

5.- Willanakuy kaqtinya yachanchis imaraykun huñunakuswanchis, imaqtinmi politikakunapi kaswanchis o llank'anchis estadopaqpas, cheyraykun derecho público nisqa.

6.- Chey derechuqa teqsimuyuntimpaq; mana pipas sarunchayta atimanachu, niy qanqa willanayki aqnanmanta o haqhaynanmanta nispa atinmanchu. Key nisqanchismanta ashkhaman t'aqakushan.

1.- Llipin runa kay pachapi kawsaqpaqqa kanmi derechun willakuykunapaq.

2.- Llipi estadoqpi llank'aq runakuna qonan ima willakuykunas kashan cheykunata.

3.- Willakuy estadoq llank'ayninmantaña otaq purun runamantaña kashan cheypas, willakuymanta profeshunalkunaqa, willakuy chayacheqllan kanku

4.- Willakuy mashkanampaq derechun kanmi, hinallataq kikinta willanan chey debernin kashan.

5.- Imakunamantacha, imaynanmantataqcha willakuy kashan cheyqa kikillanta willakunan, mana yapayuspachu ni qechuspachu aswampas sut'in willakuy kaqtinqa, uyariqkunapas thaq sonqowan chaskikunqaku, yachachisqa ima kanqaku llaqtaq ñawpaqman purinanpaq, mana awqanakuychu kanqa.

6.- Kananmi hark'aq ley willakuqkunapaqpas hinallataq willakuy chaskeqpaqpas imaraykupichus uyariqkuna mana educashunñin kuskapurashanchu wakin pisi yachayñiyuq kashanku.

Allin kawsay (moral) derechunchismi, roq'a (dignidad) kayninchispuwanmi willanakuytaqa ñawpaqmanpuni churashan derechunchis kasqanta hinallataq imacha ruwananchistapas. (Fernandez, 1995, págs. 536-561). Askhan chanincharisqakuna kashan: lusnaturalista nisqanman hina, willanakuyqa runawan kуска paqarimuq otaq runamanta paqaremuq manaraq kamachikuy leykuna key suyupi ruwasqa kashaqtin. Historicistaqa imaymana ruwasqakunaya kan qelqasqa yuyanapaq runaq puriyñinpi, allinraq mana allinraq runamasintin tiyasqankumanta cheyqa derechunkuñaya hap'ipakunankupaq. Ético allin chanin runa kayninmanta willanakuy; aswanta karinan sapanka runapi, llaqtakunapi, ayllukunapi, politikakunapipas imaraykupichus paqariran manaraq derechunchisman tukushaspa.

Willanakuyqa llipi runaq derechunmi cheyraykun tarikun derechos humanos de primera generación ukhupi, tarikullantaq derechos civilispi, politicospis, libertades públicaspis uywaqñintaqmi libertad, mana pipas maypas maqanampaq ni k'aminampaq (seguridad, integridad física y moral). Hoq hatun suyukunapas kamachikuyñiyuq kashaspa mana sarunchayta atinmanchu, aswampas mana kutichiy atiy, runawan kushka paqarimuq kasqanrayku. Principionpis universalidad, individualidad, excepcionalidad y especialidad nisqakunapiwan.

Qhawarisqanchisman hina mat'ipayosunchis indigena ayllukunapi mana allin otaq mana chaninñimpi willakuykuna kasqanta, wakin ayllukunamanqa niy willayunkupischu ayllu hallp'anku hukhupi qorikuna, qolqekuna kasqanta, aswan chey hatun empresakunaqa paykunapaq kananrayku pakashanku. Q'otonakuymi

q'oñirishan empresariokunawan estadomanta mina oficinakunapi llank'aq wiraqochakunawan, allinta rimanarukuspa conseshunashanku otaq waq empresariokunaman wintirqonku mana ayllorunaq yachasqan. Aylluruna yachanman cheyqa hallp'anku ukhupiqa paykunaya llank'akunkuman kallpankuman hina, ichaqa manaya reqsinkuchu imayna orqonas chey qoriqolqekuna cheyta, niytaq qolqechanku kanchu makinariakuna rantirunankupaq, aswanmi pensayñinqa, hallp'a pacha mana aqnalla llamiyonapaq.

Kashanmi estadoq institushunninkuna, paykunamantaqa allintaya qhawashan, yanapashan llaqtaq kaqñinta. Imaymana ruwaq churayukunku, ichaqa manataq ruwankuchu Ministerio Culturamanta kaqkuna (Resolución Ministerial n° 365-2017-MC, 2017), paju unukuna qhellichasqa, uywa michinakuna onqoychasqa, cheyraykuya kashallanpuni mana allinpi phiñachinakuspa puriyqa.

Qatiqatillan ruwakunan, qallarinanmi waharikuywan cheymantaq willakuywan, paykuna ukhupi tapuyunakunankupaq, allinta rimayunakuspa consulta previataqa ruwananku manqenkunacha kashanku chey qelqakuna chaskeq hinallataq Dirección de Consulta Previa de la Dirección General de Derechos de los Pueblos Indígenas del Ministerio de Cultura nisqawan.

Estadoqa imaymanamanya churayukun, manataq wahachikamunchu niy willakunchu mina empresariokunaman qonan rayku. Sichus willakamunkuman cheyqa allinta ayllu ukhupi tapunayukuspaqa ari llank'achunku o manan nisppapas ninkuman.

Tribunal Constitushunalqa ña willasqa ñawpaqmantaña karan Exp. n° 0018-04 cheypi, willapayorantaq Exp. n° 048-04-PI-TC, hoqkaq p'unchay ayriway killa iskeywaranqa phisqayoq watapi, principio de prevención nesqamanta (Tribunal Constitucional, 2005). Estadoqa huñuyuspa rimamayachinan kashaqtin, aswan maqanachishan minayoqkunaman sayakushan, manan Constitushunta hunt'achishanchu (Ruiz Molleda, 2018).

Bambas- Apurimaqmantapacha Qosqonta Arequipaman rishan ñan, cheytan wesq'arachin estado zona de emergencia nista policiakunawan, imaynapi

parotapas huelgatapas ruwankuman chey ñan patapi tiyaq llaqtakuna hinaspa, mana mina q'epeq carrokuna usqhaytachu chayanman nispa; cheytaya ruwashanku mana leyta kasuspa, aswanqa ñanpatapi tiyaq ayllumasinchiskunata hark'ashan q'espesqa (libre) purinanta (D.S. N° 037-2018-PCM,).

IDLeq (Quispe Mamani, 2018) nisqanman hina Huacavilikapi comunidad campesina de Palca mat'iyushan mañakusqankuta mana paykunata tapuyuspa mina empresakuna ña ayllunku ukhupiña kasqanta, hoq niypiqa "churarunkuña demanda de amparo nisqa qelqata, mana tapuyuspa conseshumpiña mina qorosqankumanta, hinaspapas kamachisqakuña proyecto minero Palcawanka S.A.C. nisqa mina mashkay qallarinanpaq".

Ashkhan indígena ayllukunaqa mañakushanku constitushunñinchispaq nisqanman hina, ruwakuchun consulta previa imaraykupichus nishu qhellichasqan, onqoychasqan kashan mina hap'iyipi tiyaq ayllukunaqa nispa: comunidad campesina Huisa Espinarmanta, comunidad campesina Asacasi Apurímacmanta, comunidades campesinas Arboledamanta, San José Lluncomanta, Atuncolla, Chila Bambilla, Chila Pucara i Hatucachi Punomanta, Afrodita Amazonaspi aqnataya sapa kutin yapakushan ashkhamanña llaqtankupi minayoq ayllukuna; minayoqña kanku cheypas kasqan huakchallaya kashanku, aswan mina paykuna purata cheqninachishan.

El idioma indígena. Indigenaq rimayñin.

Tawachunka pusaqñiyoy artikulu Constitushun Política Perusuyumanta, kamachikushan indígena ayllukunaq ashkha riqchayñiyoy simipi rimayñinchiskuna kasqanmanta. Indigenakunaqa rimanankun mana manchakuspa runa siminkupi ashkha runaq chawpinpipas, empresayoqkunaq wasinpipas o maypiña tarikuspapas, ama wasillankupichu rimachunku. Kashanchis key suyupi ashkha imaymananmanta kawsayñiyoy (pluricultural) hinallataq imaymananmanta riqch'ay rimayñiyoy (multilingüe).

Iskey t'aqay artikulumpi chunka isqonñiyóq huch'uy t'aqayñimpitaqmi kamachikushan llipinchispaq derechunchis kasqanta "maypiña kaspanchispas llaqtakuna umalliq wiraqochakunawanña kaspapas rimananchis runa siminchispi cheypaqtaq churawananchis rimayñinchis rimayñinkuman tukucheqta". Ichaqa manaya key kamachekuykuna hunt'akushanchu, rikusqanchis hinapas manaya municipiokunapi, postakunapi, puesto polishalkunapi kanchu rimayñinchis rimayñinkuman tukuchek. Ñan estadoqa hont'achinanña ley kamachikusqanman hina.

Qhawarparisqan, cheqnisqan runa simi rimaqkunaqa, manamá qelqakuytapas atikunchu, niymi gramatikanpas kanchu, yanqama pisikallpashanchis, manan pipas runa simitaqa rimayta munashankuñachu nispa. Manaya hinachu, aswampas manataq kamachekuykuna karanchu cheyqa p'inqachinakuy kaqtin pisikallpa karan, mana mosoqchakuranchu kay pachapi imaymana musoqchakushan cheyman kushkachu, manacheyqa key suyunchispe ñaya imaymanakunaña allinman t'irakunman karan runasiminchispi.

Convenio 169 de la OIT qelqa qallariyñinpiña yuyachishawanchis, sichus kawsayñinchiskunapi mosoqchakuykuna sasachakuyman indígena ayllukunata churashan cheyqa, ruwakunanmi musoq kamachikuykuna teqsimuyuntin suyukunawan (normas internacionales), yuyaychanakunanchis ama sumaq puriyñinchiskuna (nuestra identidad) qonqananchispaq, imaynan iskeychunka pusaqñiyóq artikulupi nishan, mayqen estadokunapicha kashan indígena llaqtakuna cheyqa astawanmi yanapananku runasimi o indígena rimayñinkupi, qelqayñinpipas ñawinchayñinpipas wawakunamanta pacha yachacheypi.

Kaqlлатаqya nishan iskeychunka qanchisniyoq artikulum Pacto Internacional de Derechos Civiles y Políticos apakurantaq, chunka soqtayoq poqoy raymi killapi waranqa isqonpachak soqtachunka soqtayoq watapi, cheymantapas nishallantaq Pacto Internacional de Derechos Económicos, Sociales y Culturales apakullarantaq, waranqa isqonpachak soqtachunka soqtayoq watapi, chey qelqaq qallareyñinpi sut'inchashan, sichus llipi runakuna mana ruwasunchischu sumaq

kawsayta cheyqa manaya qespisqachu purisunchis niy derechunchistapas reqsikusunchu.

Declaración Universal de Derechos Lingüísticos kashan, waranqa isqonpachak isqonchunka soqtayoq watapi ruwasqaraq, cheypin nishan, kananmi runapura sumaq kawsay, cheymantataq sumaqta sapanka llaqta rimayñinkupi t'ashkirinanku allin tiyakuy llaqtapura kananpaq.

Peru suyunchispi kashan ashkha kayñinpi rimay simikuna, chey simikunataqmi aswanta rimakunan mana manchakuspa mayqen llaqtakunapicha rimakushan chey llaqtakunapi. Chey rimayñinchismanta kamachikoq leytaqmi kashan yupayñinpi 29735 nishantaqmi imaynata rimasqanchismanta, waqaychananchismanta, rimay wiñachinanchismanta, chinkashañña cheypas mashkana tarinanchiskama, aswanta rimananchis, hinallataq yachachinanchis ñawpaq qhapaq suyu rimayñinchiskunata, indígena llaqtaq rimayñinkunata imaraykupichus may ñawpa machulanchiskunaq machulankunaq qhapaq rimayñin kasqanrayku, estadotaqmi ñawpaqman yanapanan chheyne rimaykunata ichaqa manataqmi mayqen rimaykunapas nishu allinqa kanchu, llipinpas rimaykunaqa kasqanpuran.

La Discriminación social. Qhawarparinakuy llaqtakunapi.

Qhawarpareyqa (imayoq karospapas otaq allin llank'anapi umalliq karospapas) mana allinmanta runamasi qaway rimayñinpi, ruwayñinpi niy uyareqpas tukunchu o rikuytapas tukushanchu cheqnikuspan otaq waqcha kasqanrayku, waq llaqta kasqanrayku, warmi o qhari kasqanrayku, waq huñunakuyman kasqanrayku, waq iñeqñiyoy (religión) kasqanrayku. Wiraqocha (Cabanillas de Torres, 2015), runamasintin qhawarparinakuymanta chanenñimpi reqsirichiwasunchis:

Qhawarpariyqa, t'aqarpariy, keyqa aqnan, haqayqa manan nispa akllarpariy ruwaymi. Rikusqanchis hinapas huñunakuykunapi qawayunakuy kan imaymana kasqankumantaraq, maymanta kasqankumantaraq, imapicha iñinku cheymantaraq, waq politikapi kasqankumanta imaraq. Maymantaña kanchis cheypas manan allinchi chheyne qhawarparinakuyqa.

Qhawarparinakupanchisya imaymana mana allinkunaman churanakunchis may unay watakunamantaña, yachasqanchis hinapas época modernapiña llaqta umalliqkuna puriqku, kamachequku manchay manchayaraq, huchayuqta mana huchayuqta kuskata muchuqhequku wañuqhequku cheqnikuyñinkuta hatunyachiranku Alemania Nazi runakuna Hitlerpaq kamachisqan, wathiarqanku, imaymanatan ruwarqanku Judío runakunata.

Ichaqa manaya kunankama allin yuyay hap'ikuy kanchu, aswanmi kashan qawanakuykuna imaymana kasqankumantaraq k'aminayukushanku cheyraykun ñahuinchakushallan, qelqakushallan, kamachekuykuna, yachachikuykuna, qhawarparinakuyta chenkacheyta munaspa; ichaqa kashallan chheyta kawsaykuna wakin suyukunapi yuraq runakunawan, yana runakunawan; simita nisqa rimayñiyuq runakunawan, simita rimaq mana rikuy ateq runakunawan; catolikokunawan, catolikokunamanta t'aqakuqkunawan aqnallataq kashan waq huñukuykunapipas millayta t'aqanakuspa qhawanakuykuna.

Allintapuni sut'inchayusunchis wakinñinichis qhawarparikoq kasqankumantaqa may pachachus llapan llaqtantinta ñawpaq allin chila puriykunata pisikallpachisqanrayku.

Key Perú suyunchispi ashkha indígena llaqtakuna waqcha kausayniyoqkama kashanku. Chey waqcha kausayñinku allin sut'inchaytaqa atisunchis, maypachachus ñahuinchaspanchis tarisunchis, españolkuna América del Sur nisqaman chayamuspanku qechuqechuraq indigenakunaq qorinta qolqenta hap'ipakurqanku, paykuna pura millayta qhawanakuspanku, llactayoy runakunataq suticharqanku indiokuna nispa, manan runachu keykunaqa aswanpas saqraq churinkunan nispa hallp'anta qechuranku, wañuchiranku ayllu aylluntinta, watucharuspanku llank'achikuranku mana pagollayoqta, qatiyukuranku ashindankupi llank'achikunankupaq otaq minankupi wañuy tarichinankukama llank'achinankupaq, aqnata qatinahayuranku coloniaje waranqa tawapachak isqonchukan iskeyñiyuq watapiraq.

República nisqapiñapas wakin Ilaqtakunapiqa key p'unchaykunakama indígena runakuna qhapaqkunaq makinpi kashanku. Cheyraykuya mana indígena runaqa riqsirancho qolqeyoq kayta, qhapaq o profeshunal kaytaqa aswan qhapaqkunaq kamachinpi otaq kawsaran pakapakallapi, ch'usaq orqo qhepakunapi tiyaspalla ichaqa mana chinkachirankucho sumaq kawsayñinkuta.

Nishallantaq ñawpaq kaq artikulunpi (C111 - Convenio sobre la discriminación, 1960), llank'anapi picha qawanakunqa, tanqarparinqa, aqllarukunqa munasqanta, manataq respetanqachu llipipas llank'aymunaq kasqanta otaq kushkamanta t'aqanayukuna ima llank'anamanña haykuna kaqtinpas cheykunan huchachasqa kanqa.

... Kunankama qhawarparinakuyqa kashallan politikakunawan, Ilaqtakunapi, wakinpiqa niy maychakuypas kanñachu, wapukuyllankuwanña tanqarparinakushanku. Manan allintachu tiyanku yuraq runakuna yanarunakunawan Americapi niy Africapipas, hinallataq simitakunawan, simitakunata mana rikuy ateqkunawan haqay medio orientipi, catolicokunawan protestantikunawan Irlanda del Norte nisqapi, niymi tarinkucho sumaq kуска pureyta. Qhawarpareyqa, t'aqarpareyqa, keyqa allinmi keyqa manan neypas manaya allincho sociologiapiqa, pisichashaswanpas, sarunchashaswanpas runamasita, Ilaqtakunata racista kaypi, allin iñeyñiyoqman tukuspa, politiku kaspera, imakuna kaspapas.

Llipi runan llank'anamantaqa kashanku, cheyrayku llakikuy kashan llank'ana pisi kaqtin. Indígena runapaqya mana llank'anaqa kanchu hawa Ilaqta runa kasqan rayku, qheswa simi rimasqanrayku, kanqaña cheypas wasi ruway yanapakuyllapi, wasipi ruwapakunallapaq. Rikusqanchis hinapas postmodernidad tecnologíaq ñawpaqman purisqan imaymana kamaykunapi wiqch'upushan mana imayoqta niy yachañachu internetkunapi celularkunapi ñawinchayta imaraykupichus mana llipiqchu qolqenku kan rantiyukunankupaq.

Reparasqanchisman hinapas, (Abaitua Sofia, 2014) allintaqa yuyaycharishan imaqtinmi nishupuni qawanakuy kashan runamasintin, Ilaqtakunapi, imaymana ruwaykunapi, warmi qhareq puriyñimpi.

Qhawarparinakuyqa pisichanakuyumi, mana rikuy atinakuy runamasintin otaq cheqnikun mistikuna ayllurunakunata hoq hina yuyayñiyoo o p'achakuyñiyoo kasqanmanta, hawa runa kasqankumanta, waqcha kayñinkumanta, cheyqa mana allinchi kay kawsayñinchispi, yanqanmanta tumpanakuypi, imaymana ninakuyqa.

Qhawanakuywanmi imaymanakunapi kananchista tatichishawanchis (MIMP, 2012, pág. 16), imaqtimpunin nishu qhawanakuy llank'ana patakunapi. Llank'anakunaña kaqtinpas akllanku allin allinñinta qhawayuspa, warmi kaqtinqa munay uyayoo kaqñinta, sipasñinta, mana allin yachayñiyoo kayñintaqa mana. (Congreso de la República del Perú, 2007) Indígena ayllukunapi warmi qhareq qhawanakuyñinmanta mana kanchu hoq leypas, cheyraykun chakra llank'asqanmanta warmimanqa pisita pagakun qharimanta allintaña llank'aqtinpas. Chheynallataqya indígena warmikunaqa mana rikuypischu politikakunapiqa.

Indígena ayllukunamanta ripushanku llaqtakunaman llank'apakuq cheykunapaq mana hark'aqnin ley kanchu, aswanmi cheqnisqa, qhawarparisqa kashanku key Perú suyupi hinallataq waq suyuman ripuqkunawanpas (El Presidente de la República, 2017). Ñawpaqqa manaya kunan hinachu pasarqonakuranku pasaporteyoo llaqtanmanta waq llaqtaman rispaqa, p'achakuyninku rimayninkullamantaya ripararanku waq llaqta kasqankutaqa. Kunantaq ichaqa ñawpaq qhapaq suyuta t'aqarunakunko, qorpaqorpata tuyruruspanku, kunanqa nacionmi (se nacionalizó) kanchis nispa chey llaqta mistikuna. Yachasqanchis hinapas Tawantinsuyu wiñariran may hatunta mana hallp'ata qechunakuspachu aswanqa qheswa mikhuy ruwasqankuta apaqku karu llaqtakunaman, chhalamuqku chey llaqtakunapi mukhuykunawan p'achakunawan, aqna purisqankupiya willanakuqku imayna llank'anamanta, hampinakunamanta, ima llaqtakuna reqsisqankumanta.

Llaqta masintinpaqmi mana allinchi qhawarparinakuyqa, mana imayoo kayman, waqcha kayman haykuchishawanchis, cheyraykun empresariokunaqa sumaq q'otokuyñinkuwan wasimasintin, llaqtamasintinta qhawanakuyman churayun indígena ayllukunataqa, cheymi kunanmantaqa purina ñawpa kawsayñinchismanhina, rinanchis política huñunakuykunaman, llank'anamanta

huñunakuykunaman. Aqna qhawanakuyllapi purisqa raykun mana allin hampisqa hospitalkunapi, yachacheqkunaq mana allin yachachisqan, llaqta ukhukunapipas mana allin llank'ana tariy atiy, mana allin kastellano rimasqan rayku qhawachikuy, mana ayllu runamanta sayareq autoridadkuna kanchu, cheymi ashkha llank'ananchis kashan indigena ayllukuna hina ñawpaqman puririnapaq.

Hamut'ayñinkuman hina wiraqochakuna (Benavides, Valdivia, & Torero, 2007, págs. p.603 - 655) nishawanchis, t'aqa t'aqa huñurunakuspa runakunaqa qhawanakuyman haykunku, imaraykupichus sapanka t'aqa mashkashanku munasqannkuta, chey ruwayñinkutataq aswanta kallpachashanku llallirunakunankukama, llalliruspataq munayñinkuman hina kamachikunankupaq, wakin t'aqa runakunataq tanqarparipunku, cheymi key puriykuna allinman tukuchiyqa sasa kashan. May pasaqmantamá (históricamente) mana pipas rikuchinchu imakunas yanapakuykuna otaq suyakunapaq kashan indígena ayllukunapaq cheytaqa. Cheymi hoq niypiqa tanqarparinakuy kashan allin kallpachasqa, wakintaq sarunchasqa kapushanku. Cheymi qhawarparinakuyqa purichishawanchis tanqarparinakuymán waqcha kayman.

Kallantaqya tiyayñinkupi mana peqpa maypa kamachikuyñinman hap'ipakuspa purey munaq llaqtakuna, ichaqa kushka huñorusqa hoq maqa hinalla kashanku mana qhawarparisqa, tanqarparisqa kanankupaq. Chheyta mana allin puriykunapi rikukuspaya manaña indígena ayllukunaqa reklamankuñachu, aswanpas ch'inyachisqa, upallachisqa kapunku ichaqa mana wensisqachu, aswanpas suyakushanku hoq p'unchay paykunapaq sumaq kawsay kutimunanta.

Sumaq ñawpa tempomanta kunankama kawsayñinchiskuna allin kallpachananchistaqa qhawanakuywan, postmodernidad nisqa qolqe qolqellata qhawanahachiwasqanchiswan qonqapushanchis, wikch'upushanchis. Sumaq kausaykuna waqaychasqanchisqa, ch'ilayanqa aswanta qhepa allin kawsay tarpusqanchiswan, qhawanakuykuna chinkachinanchiskama, cheyraykun yuyayñinchispi, sonqonchispe hap'ikushanallanchis, hark'apakushallananchis identidad kulturalñinchis mana chinkananpaq.

Perú llaqtapiqa indigenakunaya khuyayta ñak'arishanku waqchakayñinkupi, tanqarparisqa kashanku, qhawanakuyupi q'epechasqa rikukunku. Imaymanamanta qhawanayukuyqa kashan (Gandolfo, 2016):

a.- Tanqarparisqa runakuna.- Estadoqpi kashan imaymanapi llank'anakuna qoyachikunapaq, ichaqa manaya willakunko runasimipichu, cheymi imaymana kaqñinta yanapakuyñintapas mana chaskinkucho. Llaqta ukhupiña llank'anata tarirukun cheypas qhatuqkunaq qhatuna wasiman q'epin q'epipakuyllapi, taxicholollapi, wasiruwaypi yanapakuqllapaq. Yachana wasipi yachasqanku manaya yanapanchu allin llank'anakunaman hatun llaqtakunapi haykunankupaq niy empresakuna ruwanankupaqpas. Ayllukunapiqa waqya kawsay, llank'akunku uywata michispallaya, chakrata ruwakuspallaya, llaqtaq kawsayñinwanqa mana kushkachakunmanchu.

b.- Qhawarparikuy.- Llaqta ukhupi tiyaqya qhawan cheqnikuywan maymanta kasqanta, aylluruna kasqanta, mana allin kastellano rimasqanmanta, qheswa rimayñinmanta, indígena hina p'achakuyninmanta, sut'i reqsiylla yanapuca uyayyoq chakra llank'aq uywa micheq runa kasqanmanta.

c.- Ayllu runa kasqanmanta:- ayllu runaqa huñunasqaya kashanku, umalleqñinkupis kan, hallp'ankuq qorpankunata reqsunku, sut'i reqsiylla p'achakuyninku, napayunakuyñinku, coca akulliyñinkupi uywaqenkunaman phukurikuy, aqha uhayñinkupi comparrikunaman ch'allarikuyñin, karuta purinapaq k'intukun, chakra ruwanapaq wasi ruwanapaq uywa mirachinapaq haywakun, Pachamamaman apukunaman Mamaqochaman, Hatun Wayraman, Tayta Intiman yupaychana allin q'oymikuywan. Kallantaqmi kawsayñinkumanta willanakuy, orqokunamanta, ñawpa tempo runakunamanta, atoqkunamanta, kunkturkunamanta, huk'uchamanta, pukuymanta, hampinakuymantapas, p'achakuna awaymanta, takiymanta, tusuymanta, imaymanamanta willanakuykuna.

Chanin kawsay (justicia) indigenapaqqa manaya aypananpaq hinachu, wakcha kawsayllapiya kakushan, arwimanta otaq rumimanta perqarusqa ichhuwan wasicharusqaya wasinpas, llank'akunpas chakrapi, uywallata michinpas

cheywantaq p'achakun mikhunpas, hampikunpas qorakunawan, allin yachaysapa qheswa rimaypiqa, ichaqa mana entendenchu kastellanota, cheymi indigenakunaqa qhawarparisqa kashanku.

Allin umayoq wiraqocha (Santos, 2002) nishallawanchistaq, kanmi noqa kani misti qantaq indio nispa ninakuy, cheiya qhawanakuy kashan imayna lliphisqa (color) uyayoq kasqanmanta, wakchalla ayllupi kasqanmanta, cheytataqmi tupapunachishan pin qhawaykun mana allinmanta, imayna llaqtamanta kasqanta, imayna chey runa kasqantawan. Kheyta qhawanakuytaqa saqewaranchis españolkunaraqya (colonizadores), nirankutaqmi noqaykuqa kayku yuraq uya diospaq churin bautisasqa, qankunataq runaman rikch'akuq saqraq churin mana bautisasqakuna nispa, hinallataq noqa allin yachayñiyuq runa kani, qantaq mana allin runa kanki ninakuy kashan.

Yuraq uyayoq hallp'anchiswan q'apaqyaq mistikunaq mana allin yuyayñin t'aqay mana atikuqpaq hinaya kashan, ichaqa wakcha indigenakuna hallp'a lliphiy (color) uyayoq kayñinkupi qonqasqalla kashanku. Manaya qhapaq kayñinkuchu pasaqpaq t'aqakuyñinkupi kachinqa, aswanpas ñawpaq sumaq kawsay waqaychasqaya ch'ilaqa kashan.

Comunidad Indígena.

Comunidad indígena nisqa rimayta mashkaspanchis tarinchis latinpi, griegopi, hebreopi ima ¿imaqtintaq mana paqarimun qheswa simimantachu, aymara simimantachu otaq mayqen ñaupaq manaraq españolkunaq chayamushaqtin ashkha rimaykuna karan chey simikunapichu? Manaya mashkashanchis mayqenmi huchayoq cheytachu, aswanqa allin yachaykunaman hina tapukunchis, imaqtintaq cheynata sutichakun indígena nispari, pitaq aqnatarisuticharan, hayk'aqmantataq aqna sutichasqari, maypitaq aqnatarisuticharanku, imaqtinytaq mana llaqtanchismantachu chheyta sutichay paqariran.

Yuyaycharinakusunchisya ñawpa tempomantaponi, keypipuni ayllukuna kasqanmanta. Historia ñahuinchasqanchispi rekuchishawanchis, imaynatan waq suyumanta qhapaqkuna hamuspanku noqanchispaq kaqninchista

qonqachishawanchis, chinkachichishawanchis, aswanqa paykunaq munasqankuman hina tanqayuwanchis rimayñinkuman, p'achakuyñinkuman, imaymana kawsayñinkuta yachananchispaq, chey akwampi purishananchiskamataq paykunaqa rakinayukushanku qoriyoq qolqeyoq hallp'anchiskunata, cheyta llipinta orqorospataq waq suyukunaman aparunku. Mana atiq hina kaspataq awqanakuyman churayuwanchis. Key wayqe pananchiskuna (Pérez Porto & Gardey, Ana, 2012) yanapasqanwan yuyaycharisunchis:

Comunidad rimayqa kashan latinpiya “comunitas”. Ayllloq huñukunan wasita niswanchis, ayllloq wasin, ayllloq ñanñin, ayllloq saman kancha. Chheyñaqa niswanchis llipeqya, pitaq chey llipiri? Aylluya. Ichaqa ayllu nisqa rimaywan sutichasqa karanku tayta mama churintin ususintin, ñitukunantin qatayñintin, qhachunintin huño tiyaqtaya. Chey ayllu ukhupi runakuna ashkhaman tukupunko imaymana munayñinkuta kuska llank'anankupaq, kasqanpura rimayñiyuq, kausayñiyuq.

Latinmanta paqarimuq komunidadpiqa runa huñukun ch'ulla rimaylla rimasqanku rayku, kasqanpura kawsayñinku kasqanrayku, huñukullankutaq munasqankuta kushka mashkanankupaq hatun llaqta nisqaña, regiónña, nacionña kaspapas; nacionkunapas huñukullankutaq politikankurayku, qhatunakuna nacionpura wintinakunankurayku (comunidad Europea, comunidad Mercusur, Comunidad Andina) kallantaqmi iñeqpura sutinpas (Comunidad Franciscana, comunidad dominicana).

Komunidad nikunqa ayllukunata. Chey ayllutaq huñusqa runakuna llaqtaman tukupunku. Qelqakuna t'asqekuqkunaya (investigadores) sutiyanku llaqta nispa indigena ayllukunata, cheyñaqa niswanchis indigena llaqtakuna nispa. Cheyraykun indigena llaqtamantaqa allinta ñawinchasunchis umacharikuspanchis.

Wiraqocha (Ballón Aguirre, 2004, pág. p.18) nishan: allin positivista Hans Kelsenpaqqa, llaqtaya, huñulla, allinta, tapunayukuspanku kamachikuqkuna umalliqkuna churaqqa.

Europa suyukunaq puriyñinpiqa Ilaqtan kamachikun. Sapanka suyukunaq (naciones) puriyñinpi (historia) umalliq kamachikuqñinkunaqa karan reykuna otaq reynakuna (monarquía), ichaqa Ilaqta mana munarapuncho pasaqlla ch'ulla runalla munasqanman kamachikunanta, cheymi sapanka suyupi huñuñakunko Ilipi chey Ilaqtapi tiyaq runakuna hinaspa mañakunko hoq haykuchun nispa, hinaspataq akllanku Ilipimanta umalliqñinku kinsa kanampaq (poder ejecutivo, poder legislativo y poder judicial); chey qallarikuran Revolución Francisawan, cheyman qatichiranku Ilipin europapi, Norteamerikakunapas, américa del sur nisqapuwán. Aqna Ilaqtaq sayariyñinpa sutinmi "Ilaqtallapunin kamachikuqqa" (soberanía) mashkashantaq ashkha kaqpa (democracia) kamachikuyñinta. Aqna allin kayta mashkaspaya Ilaqtaqa reqsichikun Ilaqta kayñinta. Tawachunka phisqayoq artikulupi noqanchispaq Constitushunñinchispiya (1993) nishallantaq: "estadoq kamachikuyñinqa hamun Ilaqtamantan". Kinsa kaq artikulunpi runaq derechumanta rimaspa nishan: "Runaq roq'a kayñinpi (dignidad) ruwasqa kashan otaq Ilaqtaq munayñinpi". Pachak kinsachunka pusaqñiyoyq artikulupipas sut'inchashan imayna ruwana chanin kayta, Ilaqtaq kamachikuyñintaq cheyrayku.

Wiraqochakuna (Pérez Porto & Gardey, Ana, 2012) nishanku: Latin rimaymantas hamun **indígëna = indígena** niyqa chey Ilaqtayoqpuni (originario) o chey Ilaqtamantapuni paqarimuran ninantan nishan. Hoq niypiqa nishan chiy Ilaqtapi may timpomantañacha kakuran, aqnapi tiyaqllatapunin rikusqaku karan. Cheytaqcha niypis kan: kinsa chaqëño indigenakunan tayta gobiernoy wasin punkunpi k'amipakushanku hallp'aykuta kutichipawayku nispa.

Wayqenchis (Casafranca Valencia, 2008 y 2009, págs. p. 89 - ss.) nishawanchis wiraqocha Martínez Coboq (1986) indígena Ilaqtakunamanta rimasqanta: Ayllukuna, Ilaqtakuna, nashunkunapi indigenakunaqa kashanku cheypipuni tiyaq, cheymantapuni kaq, makinkupipunin kashan, hap'ishankupunin, cheyman hinallataqmi kawsashanku (continuidad histórica), imaynan ñawpaq ayllukuna, manaraq españolokuna chayamuspa hallp'ata qechuspa tiyashaqtin kawsakuranku, aqna kawsaykunawan

kunankama kawsashallanku, sut'illaya puriyñinkuqa kashan qhapaqkunamantaqa, chey hallp'a tiyasqankupi purishallanku.

Chey ayllukuna kunan qhepatempomanqa manañaya allin kaqnñiyuqñachu kashanku, ichaqa waqaychashankuraq, llank'ashankuraq, yachachishankuraq qhepa wiñaykunaman maymantan ñawpa hallp'anku kasqanta, imaynatan runayakun sumaq kawsaypi, ayllu ukhupi, chey kunatapas ruwashanalla qheswa llaqtanchis phanchirinanaq, yachay hap'ikusqaman hina, paqokunaq, yuyaqkunaq kamachikusqanman hina, watayoq, arariwaq chanin kayta (justicia) kamachikusqanman hina.

Imaymananmantaña chinkachiyta munanku cheypas kashallanpuni ñawpa sumaq kawsayñinkuna kunankama ñawpaqman purichiy: tiyashallanku ñawpa machukunaq tiyasqan mawk'a llaqtakunapi, kashanraq kunankama chey nashunkunapi umalliq misk'asqakuna (elegidos por las divinidades) ñust'akuna (reinas) ancha allin kamacheyñiyuq (mas bien están sin lideres las naciones K'ana, Qanchi, Ch'mpiwilkas, Pukara, Qolla, ...), sumaq kausay tarpusqankupas (cultura) kashanmi rikusqanchis hinapas: Pachamamapi iñiyñinku, pakapakapi, sach'asach'api tiyayñinku (sistema tribal), ayllukunawan huñukuyñinku, ruwasqankuwan, sach'akunawan p'achakuyñinku, paykuna pura uywanakunku, mikhuchinakunku tarisqankuman hina, kasqanpura sut'i reqsey kausayñinkupas.

Ch'ullalla remayñinkupas. Tiyan kupas suyukunaq wakin hallp'allampi, teqsimuyuntimpi pisillana kapushanku. Hoq niypiqa indígena llaqtakunaya kanku, chey pipuni tiyaranku may machulankumantapas manaraq españolkuna chayamushatin, manaraq kunan tayta gobernoyoq suyukunapas kashaqtin, ñawpa sumaq kawsaywan kawsakushallanku. Ichaqa key qhepa p'unchaykunaman manaya kallpayuqchu huñukuyninku niy rekuy atisqapischu kashanku; mana chinkachiyta munankuchu chey puriyñinkuta, cheymi rimanakuyñinkuman hina ch'ilayachishanku wawankuman saqenankupaq.

Cheqaqtapunima indigena Ilaqtakunaqa tiyashanku qonqasqa, manapas runachu kankuman aqna, qeswasimintapas rimashanku pakallapi, imaymana costumbrenkunatapas ch'inlla ruwashanku. Indígena Ilaqtaq yachayñinqa allin ch'ilapunin, ñan pasarun phisqapachak kurak wataña, manataq qhapaqkuna atinkucho chinkachiyta niy wañuchiyta.

Alemaniamanta wiraqocha (Stavenhagen, 2018) mashkaq América Latinapi nishan: indigenakuna kanapaqqa allinta yuyayñinpi hap'ikunan hallp'ayoq kananta, Pachamamawan kуска kawsaqmasintin hina tiyananta. Karu Ilaqtayoq runa hina mashkasqanpi rikusqanman hina America Latinapiqa aqnapuni sapanka suyukunapi kasqanta, mana wakillanpichu niytaq qonqayllachu.

Allintapuni wiraqocha (Casafranca Valencia, 2008 y 2009, págs. pp. 87 - 88) sut'inchashan, kunankama mana pipas reqsichinchu ley internacionalkunapi indigena ayllukuna yanapanapaq kamachikuy kasqanta, aswanpas ch'in kashanku mana ima derechunpas reqsichina indigena Ilaqtakunaman kanapaq

... Sut'inta rimasunchis, kunankama mana kanchu mayqen ayllupipas noqaykun kayku indígena runakuna nispa neq, neytaqmi nishankuchu, mana munaykucho ayllurunakunakayta, may ñawpaq costumbreyoqkayta nispa, aswanpas mana munankucho indígena ninata, ashkha qheswa rimaq aymara rimaqkuna. Qheswa Ilaqta, aymara Ilaqta ninata munanku, niytaqmi Convenio 169 de la OITpaq tanqarparisqanmi kayku ninkupischu.

Arí Audiencia Pública apachiran Comisión Multipartidaria Encargada de Estudiar y Recomendar la Solución a la Problemática de los Pueblos Indígenas, sobre la implementación de la consulta previa del Convenio N° 169 OIT en el reglamento del Congreso cheypi ashkha ayllukunamanta hamunku henaspan repararukun allintapuni, sutiyanakunkutaqmi: Quechuas, Aymaras, Campesinos, Agricultores, Criadores de Alpaca, hoqkunapuwan ima. Manaya reqsisqakucho Convenio 169 de la OIT nisqataqa, ichaqa mañarikuranku, sut'inchawayku imaqtinmi mana pipas willawarankuchu chey chanen kamachekuy qelqamanta, noqaykupaq

yanapakuq kashaqtin, imaqtintaq ch'inlla hap'ikunku nispa; chey huñukuypin yachakuran indiginakuna leyñiyuq kasqanta ichaqa mana munarankucho indigenawan sutichakuytaqa.

Wiraqocha (Ardito Vega, 2008, pág. p. 12) nishan: Perú llaqtapiqa manan kanchu cheykunamanta willayuqqa, manan yachakuncho hayk'a indigena llaqtakunas waqchayashan, chayman hina yanapakuy kananpaq, aswanpas tayta gobierno llank'ashan manapas kanmanchu indígena llaqtakuna hina.

Sonqo nanaymi, umallataña maywirinapaqmi, qawayuswan, yupasqanku qelqapi hayk'as kashan waqcha, hayk'as kashan allinneraq, hayk'ataqsi qhapaq cheyta; nishu hatunmi qhawarparinakuspa puriy, pisillan chanin kayta chashkin, pillapaqcha allin hampichikuypas, allin yachay chaskiypas. Niy reparankupischu qhawarpariywan waqcha kay hatunyashan ayllukunapi cheyta. Manan kanchu educación bilingüe interculturalwan otaq reducción de pobreza de la población indígenawan imatas munanches, maymanmi chayachinakusun cheykuna.

Hak'a indigenakunan kashan pikunataqmi nispa cheypi purishaqtinchisqa, yapayakamullantaq kinsa suyukuna (paises), manan kikin indigenakunaqa kanñachu mistikunallañan kashan neqkuna. Aqnataya mana munankucho indigenakunaq derechun kasqanta niy derechunku Ley internacionalpi, Constitushunpi, reqsinanta.

Comunidades Campesinas.

Komunidades kampsinaspa reqsichikusqan kashan Constitushinpin (1993), Kikin ñaupá kawsaykuna tarpusqa respetanamantapas nishan pusaqchunka isqonñiyuq artikulupi. Kashallantaq Ley General de las Comunidades Campesinas, waranqa isqonpachak pusaqchunka qanchisñiyuq watapi ruwasqa, reglamentakusqataq waranqa isqonpachak isqonchun kan hoqñiyuq watapi. Chey leypin iskeykaq artikulunpi nishan:

“Requisqa ayllukunaqa, personería juridikayoq, cheypitaq tiyan taytamama wawakunantin, hallp’ankupitaq llank’anku, tiyankupas ñaupaq machulanku yachachisqanman hina, huñunakuyñinkupas, llank’ayñinkupas, sumaq ñawpa kawsayninkupas kashallanmi, huñulla llank’ashanku aynipi, mink’api”.

Kashanmi leykuna ima costumbrinku, takiy tusuyñinku, p’achakuyñinku, llank’ayñinku respetacheqqa, cheymi ama chinkachikuchuncho ñawpaq qhapaq kawsaykuna suyukunapi; yachananchismi sapanka llaqtapi costumbrekuna kashan chey respetanakuyta, ñawpaqman purichiyta.

Wayqenchis (Angles Yanqui, 2014, pág. p. 12) nishan, reforma agrariamanta pachaya comunidades indigenasqa sutichakapurán comunidades campesinaswan llaqta ukhukunaman tiyaq ripunanrayku. Cheypaq hinapunitaq ashkha ayllukunamanta ripuranku hatun llaqtakunaman key iskeychunka siglomanta kunankama. Cheyna leykuna comunidad campesinakunapaq churakamuran mikhuykuna, imaymana kawsaykuna wintinakunankupaq, rantinakunankupaq llaqtawan ayllukunawan, ichaqa mana hunt’akurancho.

Rondas Campesinas.

Qallarikusqa karan Cajamarca llaqtapi. Nishu suwa q’oñireqtin comunidad campesinakuna huñunarikuranku suwamanta hark’anakunankupaq (Rodríguez Aguilar, 2007, págs. p. 13-14).

Perú llaqta rikunanta, paqariran musoq huñunakuy hawa llaqta Cuyumalkapi, Chota provincia, región Cajamarca, iskeychunka isqonñiyoy poqoy raymi killapi, waranqa isqonpachak qanchischunka soqtayoy watapi. Chey huñunakuypi llipeq qawarinanta allinta llank’ariranko. Cheyta qhawarikuspa ruwallarankutaq Hualgayoqpi, Bambamarcapi, Chotapi, Piura departamentopi, Ancahspi, hoq llaqtakunapiwan.

Cheymanta pachaya rondas campesinakunaqa allinta kallpacharukuspanku hap’irqarimunku suwakunata, allipunachiranku maqanakuqkunatapas sapanka ayllunkupi. Qallarillarankutaqya ayllunkupaq

imaymana ruwayñinkunata ñawpaqman purinanpaq, mañakamurankutaqya alcaldenkumanta, tayta gobiernomanta yanapaykunata. Hatun institushunmanmi tukuchiyta munaranku thaq kawsay wiñananpaq, allin kasunakuy kananpaq, mana pi munayñen ruwakunanpaq, thaq kawsay kananpaq waranqa isqonpachak pusaqchun kan tawayoq o phisqayoq aqna watakunapiraq.

Suwa q'oñireqtin, estadopis qonqapurán ayllukunata, q'otonakuy, qolqe lluk'inakuy, yaqanmanta qolqe pagachikuy, wakintaqa yanqanmanta karcelkunaman wesq'arunku maqayunku ima, suwaqa suwakun policiaman qonanpaq aqnapi pakanakunku, cheyta ruwanku policiakuna, juezkuna, fiscalkuna, aqnalataq kasharan alcaldekunawanpas, mana pipas yuyariranchu cheymi huñunakuyqa paqariran ayllukunapi.

Aqna mana allin puriykuna kaqtinmi rondakunaqa qawariran, yanaparantaq campesinokunaq kaqñinkunata, hallp'anta, ayloq kaqñinta, hark'aran mana pipas comunerokunata maqananpaq, caseriokunapi, centro pobladokunapi, parcialidadkunapi kaqtapas.

Qhepamanqa necesidadñinku aswanña, suwakunata hap'iyta qallarinku, maqanakuykuna kaqtin allipunachinku ñaupá usunkuman costumbrenkuman hina, yanapanku llaqtaq ñaupaqman purinanpaq, aqnapin ronda campesinaqa ayllukunawan, llaqtawan munachikuran.

Ñaupaq llaqta kamachikuyñinpi Alberto Fujumori puwanpas (1990-1995) warkupayukun ronda campesinaman allinta llaqtapaq llank'aqta rikuspa, hinan qoran armakunata, balakunata (decreto de militarización de rondas) ronderokunaman terroristakunata sipispa tukunankupaq, sutiypurantaq "comités de autodefensa" nispa.

Manaya waq huñunakuycho ayllu ukhupi, huch'uy t'aqanakuyñinmi, hatunchakuran ayllurayku llank'aspa, allin reqsichikuyñinwantaq Constitushunpipas

kashan pachak tawachunka isqonñiyoy artikulunwan, reglamentuntaq Decreto Supremo 025-2003-JUS. Wayqenchis (Rodríguez Aguilar, 2007, pág. p. 10) nishan:

Waranqa isqonpachak pusaqchunka soqtayoy watapiraqmi imaymanaspa estadowan reqsichikuran Ley n° 24571 nisqawan, kallarrantaq Decreto Supremopas n° 741, aqna reqsisqañan kashaqtinpas unaymi estadoqa rondakunata mana allin organizashun nispa qatinaharan. Cheyraq qanchis p'unchay qholla poqoy killa iskey waranqa kinsayoy watapi allinta reqsichikun musuq kamachikuywan Ley de Rondas Campesinas n° 27908 nisqawan.

Iskey kaq artikulu reglamentonpin nishan: “Ronda Campesinaqa huñunakuspa hawa llaqtapi tiyaq runakunaya, kaqllataq kampsino ayllukunapas. Rondas Comunalestaq huñunakuspa tiyashanku ch'uncho (nativas) ayllukuna cheymi”.

Mashkaq (investigador) wayqenchispaq (Rodríguez Aguilar, 2007, pág. p. 7) kheyna huñunakuyqa iskey suteyoqmi. Estadoqa militarninkunata nirqan ronderokunawan sipirachimuychis llipin terroristakunata nispa; estadoq kamachinpiya ronderokunaqa puriyapuran.

Watawatamanta Perú suyunchispi allinta reqsichikuran rondas kampsinasqa, ichaqa t'aqaswanchis iskeyman pureyñinta: Qallareyñinpi sapanka ayllumanta Cajamarca llaqtapi t'ikarirankuraqmi sumaq pureyñinkupi, chey karan waranqa isqonpachak qanchischunka p'akin watapi; hoqtataqmi Ejercito Peruanomanta waranqa isqonpachaq pusaqchun kan p'akin watapiña ayllukunaman lloqsimuspa tukuchiranku Comités de Autodefensa nisqaman terroristakunata wañuchispa tukunankupaq. Askha key puriyamanta maskaqkunapaqqa (investigadores) rondas campesinasya allintaqa chanincharan sumaq puriyta, autodefensakunataq ichaqa maqakuyñinkuwan phiña uyantin kamachikullaran militarkunaq yachachisqanman hina.

Imaymana sasachakuyña kaqtinpas hawa ayllupi tiyaqpaqqa manaya ima ruwaypas sasachu, imanaswanmi hinapi rikukuspa, aylluq yanapasqanqa atikullanmi. Región Punomanta llipin ayllukuna, hinallataq provincias altas región Qosqo nisqa ayllukunapikaq rondas iskeynintan ruwaranku: karanku rondas campesinaskuna i autodefensakuna, ichaqa mana llakiman ayllunkuta churarankucho niytaq ayllunkumanta t'aqakurankucho, cheykunata willashawanchis Justicia Comunitaria y Rondas Campesinas en el Sur Andino nisqa liuro qelqasqapi.

Wayqenchis Cesar Rodriguez nisqanman hina rondas campesinasqa karan allin llank'aqya, kallpachakuran ñaupaq sumaq kausay costumbrekunamanta, hinallataq paykuna pura kallpachanakuranku yachasqankuta willanakuspanku cheymantapas Peru llaqtapi nortemanta kaq ronderokunawan willachikuranku imayna purisqankuta.

Qanchis kaq artikulu Ley 27908 nisqapi reqsichikushan hawa llaqtakunaq askha sumaq kawsayñinta (diversidad cultural), cheypi nishan rondakuna atinkuman maqanakuqkuna, phiñachinakuqkana allipunacheyta nispa. Tawa kaq artikulu Decreto Supremo 025-2003-JUS sobre el respeto de su cultura y costumbres en el ejercicio de su derecho consuetudinario y el Acuerdo Plenario 1-2009/CJ-116. 13/11/2009 qoshallantaq potestad jurisdiccional nisqata ayllu ukhupi justicia ruwanapaq, respetanataq llipin derechukuna kashan Declaración Universal de los Derechos Humanos, el Convenio 169 de la OIT, la Constitución del Perú, leyñinkunatawan.

Comunidades Nativas

Pusaqchunka isqonñiyuq hinallataq pachaq tawachunka isqonñiyuq artikulukuna Constitushunpi qelqasqa kashan, ayllukuna personería juridikayoq kasqanku hinallataq justicia ruwanankupaq. Kashanmi Decreto Ley 22175 rekuchimurankutaq chunka p'unchay aymuray killa waranqa isqompachaq qanchischunka pusaqniyuq watapi, reglamentuntaq Decreto Supremo 003-79-AA qelqamurankutaq chunka iskayniyuq ayriway killa waranqa isqonpachak

qanchischunka isqonñiyóq watapi. Wakin kamachikuymantapas key kamachikuymi ñaupaqpuniqa karan llapan Comunidades Nativaspaq, ichaqa mana derechunkuna hark'anampaqchu, aswanpas yunka hallp'anta waq runakuna qechuspa tarpunanpaq, wakakuna, khuchikunata mirachinanpaq, cheymi yunkapi sach'akunataqa qechuqechuraq kunpaspá urqomunku wintinankupaq, qori qolqetapas, hathunta hallp'akunatapas mana gobernoq yachasqan pakallapi hap'ipayukushanku wakintaq wintinayukushanku, waqcharunakunatawanpas wintinakunko, erqe p'asñachakunata mana allin qharikunawan puñuchinku qolqerayku, llaqtayóq ch'unchukunatatáq sipishanku.

Arí diario el Comerciopi wayqenchis (Medrano Marín, 2018) willasharawanchis, Puerto Maldonadoman Papa Francisco suyaq hamusqaku ishkaý kamachikuna comunidad nativa Boca Pariamanumanta, sapallañña chey ayllu región Madre de Diospi Amahuanca nashunmanta; paykunan ninku, pakapi qorita orqospa pureq minerukunan, mallki suwakuqkunan pisipisimanta chinkachipushan yunka khuchikunata, wakakunata, k'usillukunata, imaymana reqch'ayñiyóq phalaq pichinkukunata, mayupi challwakunatapas. Chey millay suwa runakuna ripunman cheyqa imaynallatapas kutirinmanpasraqcha yunka llaqta. Komunidad natiwakunata estado yanapanman kastaña, cacao, coca tarpuypi, wathikmanta mallkikuna kananpaq llank'arikunman, kanmanya gringokuna qhawáq hamunanpaq (turismo). "Allinta waharinman Pachamamata manchakuywan qhawaysinawankupaq. Madre de Dios llaqta uyarichun Papa Franciscoq sumaq mink'akuyñinta allinman purinaykupaq", nispa nin Nadia Pacaya.

kay waqenchiskuna kheynta nishanku. (Salmon, Bregaglio Lazarte, Renata, Olivera, Jean Franco, & Ocampo Acuña, Diego, 2012)

Yunka llaqtapi tiyaq indigenakunan aswan ashkhaqa, cheymi ishkaý waranqa qanchisñiyóq watapi, kinsapachakkinsachunkan iskeyñiyóq waranqa isqonpachak qanchischunka phisqayóq (332.975) indígenakuna yunka (selva) llactapiqa kasharan phisqachunka hoqñiyóq nashunkunamanta, chunka kinsayóq rimay rimanayóqkuna, asháninkaqa (88.5%) ashkhapuni karanku, wakintaq (80.9%) aqna indigenakunaraq ashkha t'aqat'aqa hawa ayllukuna imaymana rimayñiyóqkama.

Pueblos en aislamiento voluntario.

Chey runakunaqa pakapakalla puriqmi kashanku, pisillataq rikuchikunku. Qotoqotollan (en grupo) purinku, manataqmi ima yanapakuytapas chashkinkuchu estadamantaqa. Manaya paykuna yanapaq ley kanchu, ichaqa indigena llaqtaq leyllanwanya kashanku. Comisión Interamericana de Derechos Humanos (2013) ñawincharisqanmi kashan, kheynata nishan:

1.- Pakapakallapi pureyta munanku, manan unaytaqa tupayta munankucho mana indigenawanqa o noqanchiswanqa, tiyashanku sach'a ukhukunapi; salqa runakuna ninchis mana paykunamanta allinta yachaspa, ney paykuna reqsiwanchischo, cheymi paykunapaqpas kanchis millay auqarunakuna, key pacha thuneq, cheymi mana tupayta manankucho noqanchiswan.

2.- CIDH qhawarisqanmanhina, ch'uncho runakuna munasqankuman hina mana peqpa kamachisqan paykunallamanta pakallapi purisqankuta cheytataq llipipas respetanan, mana qawashanankucho nishutan luylushanku nispa, otaq resun, haykusunchis, yachachimusun noqanchis hina kayta nispa, paykunamantaqa khuyapayashankuraqmi, ichaqa hallp'an qechunankurayku, imaymana mana allin onqoyway onqoychayamunku, cheymi aswanta wañuspa chinkapushanku; manaya chheynata muyupayanankuchu. Munasqankuman hinalla (voluntario) nisqanchisqa hoq neypiqa nishan derechunku kanmi paykuna pura imaynatacha tiyayta munanku aqnaman hina tiyanankupaq (derecho a autodeterminación), otaq mana hallp'anku qechuchikunankuraykupischa manaña tupayta munankuñachu, cheymi respetana, derechunkutaqme aqna yuyayukuspa purinankupaq.

3.- Manaya salqarunakuna mana piwanpas tupay munaq niyapuniqa atiswanchu. Ñawpa machulankuraq, wakinqa cheyra q tuparanku mana allin hallp'a qechukoq runakunawan, cheypin maqanakuranku, umalleqñinkuta

wañuchiranku, imaymanankuta qechuchekuranku, cheyya mana rikuchikuyta munankuñachu piwanpas, phiñasqa, llakisqa tarikunko.

Pueblos indígenas en contacto inicial.

Wakin indígena yunka ch'unchukunataqmi cheyraq tupashanku, rikuchikushanku mistikunawan; qallarishallankuraqmi rikuchikuyta, cheychu manan tupaytapuniñaqa munashanku, aswanpas paykunamantañaya riki. Manan rikuchikusqanraykucho pipas rinman noqanchishinan kayta munanku nispa. Respetananchisme, paykunaqpas waq pensayñinku kasqanta. Pakapakallapi purispanku cheyraq wakinqa rikuchikushanku pisipisimanta, manaya reqsinku allintaraqchu misteq kausayninta, niytaqme reqsichikamunkupistaqchu imaynas rimayninku, imapis iñinku, imaynas kausayñinku, imaynatan qallarishwanchis sumaq kausayta yachachinakuspa cheykunata.

Territorio.

Tiyasqanku hallp'aqa llipiq hap'isqankuya, reqsinku sutinmantakama sapanka orqota, pampakunata, kinraykunata, huayq'okunata, mayukunata, qochakunata, ñankunata, maysi serenayoq, imaynatas chey orqokuna riman runakunamanta, maysi phio mana chayana, maypis tuentikuna tiyan, maysi awkikunaq samaranan, maysi qoaq tiyanan, chikcheq wasin, imaqtinmi iñinku halp'a pachapi, intipi, killapi, ch'askakunapi; cheytaqa manaya yachancho hallp'a sua runakunaqa. Ayllukunapiqa kanmi allin yachaq ñaupa paqokuna, altomisayoq i pampamisayoq, paykuna qhawanku kokapi, hamp'atupi, ch'uspikunapi, imaymanapi imaynas key wata kasunchis cheyta, kanqachu mekhuy ruwasqa manachu, para chayanqa ñaupaqtachu qhepamunqachu cheykunata, Pachamama kusionqachu kashan icha phiñakushanchu, hoq neypiqa runa key pachawan uywanakunchis. Maypicha mamanchis wachawaranchis chiypiya ñaupa machulanchiskunatapas mamanku wacharan, cheyllapitaq wañoqtimpas p'ampakapun, aqnaya sumaq kausayñinchispaq saphinkuna kashan, cheymi allinta kallpachashan kausayñinchiskunataqa.

Allinta yuyaymanasqanta qelqan kuraq wayqen chis teólogo aymara (Llanque Chana, 1995, págs. P. 13-22) imaynan key teqsimuyuntin pachapi imaymana reqch'akuyñiyóq kausaqmasinchis kashan cheymanta (biodiversidad), uywanakuyñinchis (reciprocidad hombre y Pachamama); hunt'asqa kanan (complementariedad) warmi qhari, tuta p'unchay, yana yuraq, aqnaya kashan kuskalla, mana sapesapallachu pisi sonqo, llakisqa, khuyay, aswanpas hunt'asqa, masantin, kuskalla. Cheyya hallp'a pachaqa kashan imaymananmanta ruwasqa, runataq tarpun imaymananmanta sumaq kausayta, imaynan allwirunchis imaymana colorchawan hinaspa awarunchis, aqnallataqya Pachamamanchispas kashan allin yachayniyoqkunaq q'emisqan, yachashankutaq maymanta maykaman hallp'ankupas kashan cheykunata.

Los actores sociales que discriminan. Aylluruna qawanacheqkuna

Aqnapunin historia qawasqanchisman hinaqa, sapa kutin wathekmanta qasqan ruwanakuy kashallanpuni, cheyna pureyqa mana tukukoq españolkunaq key qhapaq hatun suyuman chayamusqanmanta pacha. Willanakuswanchis cheyna llaqtanchispa purisqanmanta mana tukuswanchu, wakillanta pisi simipi willanakusunchis wiraqocha (Stavenhagen, 2018) qelqasqanman hina:

Mana umanchispi kawinchu chey europeo runakuna cheqnikuyñinkuwan, hallp'ahawa, imaymananrayku indígena llaqtakunaq América Latinapi derechunta saruncharanku ayllun aylluntinta qatinaharanku, yanqanmanta llank'achikuspa minakunapi, ashendankupi, wañuy tarichinankukama. Chayamusqankumantapachan sapanka llaqtapi qorinta, qolqenta, allin kaq hallp'anta qechumuranku wakimpi q'otokuyñinkuwan, wakimpi wañucheyñinkuwan. Chey llaqtayoqpuni kashaspa (originarios), mana derechuyoqpas kankuman hina karanku. Kunan key qhepa p'unchayman kausayñenqa, estadowan pureyñenqa, imanña mana kanchu, imataña munashan cheypas o sasachakuyñenpas, waqcha kayñenpas haqaytempo españolkunaq chayamusqanmantaraqya.

... Pedrarias Dávila risharan Darién Panamá llaqtata haqay waranqa phisqapachak chunkakinsayoq watapiraq reypaq (rey) kamachisqan, nirantaq kheynta: “usqhayman ruwamunki keykunata,... Española islapi indiokunaqa allin llank’aqkama karan, kunataq yachayapushanku paykunallapaq imapas kananta, i noqanchista rikuwaspanchis iskapakapushanku sach’a sonqokunaman mana llank’ayta munaspa...” Chey pisi qhepa wataman española islapi (kunan San Salvador) indiokunata sipispa tukurapuranku.

Bonfil Batalla (1971). Consejo Mundial de Pueblos Indígenas apakuran phisqa kutinpi (V) Asamblea General Celebrada en Lima, Perupi waranqa isqonpachak pusaqchunka qanchisñiyóq (1987) watapiraq, orqoranku hoq resolushunta, phisqa pachak wataña españolkunaq kamachinpi indigenakunaq purisqanta (“500 años”).

Americata “tareruspaqa” leykunatañataq mana churamuyta aterankucho, sasa karan españolkunapaq. Hatun suyu Americamanta rimanayoqkama karanku reykuna, iglesiapi mesionerokuna, filosofokuna, abogadokuna. Ichaqa Católico Reykuna kamachikamuqku allinmi o manan nisppapas, Alejandro VI hinallataq Tratado de Tordesillas nisqa qelqasqanku bulas papalesmanhina, waranqa phisqapachak isqonchunka tawayoq watapiraq. Imaymananmanta qelqay yachaqkunaqa, runaq kawsayñimanta maskaqkunapas yuyaychanakuranku, llapan tarisqanku hallp’akunatatataq Corona españolaq kanqa chey hallp’akuna nispa titulokunata ukhurichiranku Amerindiaq llaqtanpi.

Qallareyninmantapacha iskay allin rimaykuna kasharan. Ñawpaq kaqpiqa tratadistakunaya karan, umalleqñinkunataq Gregorio López, miembro del Consejo de Indias, Solórzano Pereira qelqaran librota Política Indiana nisqa sutiyoqta, cheypitaq neran canmi derechunco indiokunata allin runaman tukuchimunankupaq.

... mana allin kausay ney rimay atiqkuna (bárbaros), huchasapakuna, pantaypi pureqkuna, machasqakuna... Llipin mana allin runakuna kashan cristianokunaq allinman tukuchispa kamachinpi purinanpaq, católico papataq yanapanan cristianoman saqra runakuna tukunanpaq, cheyya mana respetachirancho salqarunakuna derechuyaq kasqanta aswan chinkachipuran. Sarracenokuna indiokunapas kasqan respetuta chaskinanku cristianokunahina.

Iskaykaqpitaqya kashan allin umayoaq yachaysapa weraqochakuna Bartolomé de las Casas, Francisco de Vitoria. Paykunapaqqa mana papaqa atinmanchu kamachikuyta mana ñeqkunamantaqa, niy atinmanchu emperadorpas teqsimuyuntimpi kamachikuytaqa. Ashkhaman t'aqaranku mana ñeqkunata: Sarracenokunaqa (árabes y musulmanes) enviosokuna, cristianokunaq hallp'an qechoq. Amerikamanta indiokunataq mana imankutapas qechuncho critianokunaqta, aswan muchasqa purisharanku. Nirankutaqmi, manan atenkumanchu qechoyta mana ñeqmi kanki nispalla hallp'ankunata, imaraykupechus derecho naturalmi yanapashan runakunata kaqñinkutapas paykunaqpuni kasqanta. Francisco de Vitoria niran: manaraq españolokuna chayamushaqtin, indiokunaqa mana ñeqña kanku cheypas hallp'akupiqa paykunaya tiyaqku, llank'akuqko mana pi maypa qatinahasqan.

Corona españolaqa iskayñin t'aqaq rimayñinta uyarparillan, manataq paypunichu rikun cheyqa, aswanmi munasqanta kamarparichikamuq. Vitoria, sutiyaq españolkunata, imaynatan hap'ikuranku indiokunata chey tempota; mana ima yachaqpas kanman hina, rimapakoq indiokuna nispa, hoq neypiqa indiokunapura mana kasunakusqankuraykuchu españolokunaq kamachinpi pureyta munashankuman. Bartolomé de las Casaspa qelqasqanta mana cheqaqchu cheyqa nispa neq Gines de Sepúlveda, keypi nishallantaq kheynta:

... Aristotelispaq qelqasqanman hina niran, indiokunaqa kashan mana imapas yachaq, rimayta atipakushanku, munakuq, kamachipaq kasqankurayku, purinanku yuyaysapa allin yachaq europeo runakunawan,

cheyna puriyqa iskeyninkupaqpis allinmi, aqnapunisya kanan, wakintaq llaqtata umallispa kamacheqpaq, wakintaq mana yuyayñiyokunaqa kamachipaq, sichus indiokuna mana munanqachu kamachinata, tupapakunqa cheyqa guerrawanmi kachayukunqa mana kasukusqanku rayku.

(...) Vocación Divina: Yaya (Dios) allin ateyñiyokaspa churamun imperiokunata, aqnataya munallarantaq, indiokuna qhapaq suyunkuta, huchasapa kayñinkupi qonqaspa españolkunaq kamachinpi purinankupaq. Tarikuran: mosoq llaqtakuna tarisqapi ñan tiyashankuña, yanapananchis guerrawan qechusqa hallp'akunapi tiyaqkunataqa. Mana allin ruway: Indiokuna mana yuyayñiyok kayñinpi españolkunaq leyñinwan yanapachikunanku allin yuyayñiyok yachaysapa kanankupaq. Indiokunaqa mana allin costumbríoqmi, manan hunt'ankucho kamachikuykunata, cheyme españolkunaqa yanapanqa allin kayman purinanpaq. Indiokunaqa mana iñeq, idolokunayoqmi.

Ñataq chey llaqtaman otaq suyuman haykuspa qechunña, cheymanta misachin, "hap'ispa tiyashanña" cheyqa, coronayoqkuna (rey) mana p'inqakuspa wak runaq hallp'anta, wak llaqta runakunata hap'ipayukushanku. Pikunachus reyta munanku mosoq llaqtakuna mashkaq, tarispataq qechumunankupaq, cheyraykuya Coronayoqmanta mañakuqku autorizashunta qolqe mashkamunankupaq, yanapakuykuna huñomunankupaq, cheywantaq reykunaq kamachinpi musoq suyukuna mashkaq puririnku. Huñunakuy kaq capitulación sutiyoq cheypi contratuta o cartas mercedesta ruwaqku Coronayoqwan qolqechuramuqwan. Chey wakin kapitulashumpiqa rimaqku indiokunawan allin tiyanankupaq. Yachasqanchis hinapas, Francisco Pizarromanta capitulashun karan, cheypi indigenakunawan allin kawsananmanta nimuranku. Wakinpitaq ichaqa indiokuna mana kasukuqtinkuqa hap'iychis, allinta phiñarikuspa llank'achiyichis nispa.

Chunka soqtayoq siglopiñapas rimayushallaranco qelqay yachaqkuna, noqanchis hina runapunicho ichari manachu runapas, indiokunapunichu ichari waq suyumanchu chayarankupas kamachinchiskunaqa nispa. Dominikokuna hoq padrekuna ima nishu phiñasqapuniña kasharanku españolkunapaq, wañuchinankukama indiokunata yanqanmanta llank'achikusqankurayku. Jeronimokuna española llaqtapi qelqaranku tapukuykunata, indiokunaq yachayñin reqsinapaq, cheyman hina mana peqpa hap'isqan kanankupaq otaq colonoq wasinpi kamachipaq mana lloqsiq kananpaq (encomendados). Zavalaq yachasqanman hinaqa chey tapukuykunaman kutichisqankuqa mana indiokunaq allinñinpaqchu: mana yuyayñiyuqmi, manan cristiano runa hinachu purinku, manan paykunallamantaqa atinkucho allin tiyayta nispa.

Coronayoqkunamanqa mana imapas qokuncho. Waranqa phisqapachak kinsachunka watapi apachimuran cédula real (orden jurídica) nisqata manaña indiokuna watucharusqa llank'ananpaq, ichaqa waranqa phisqapachak kinsachunka tawayoq watapi, wat'iqmanta kamachikuy kallarantaq españolkunapaq kamachillanpipuni kanankupaq.

Chheyta mana allinkuna kaqtin waranqa phisqapachaq chunkahoqñiyuq watapiraq k'araqtapuni rimariran misa ruwasqankunapi Antonio de Mostesinosqa. Chheyta rimaykunata uyarispa Fray Bartolomé de las Casasqa nillarantaq: indiokunaqa Dios Yayaq wawankuna hina allin runakunapunin kanku, yuyayñiyuqmi, iñiyñiyuqmi, sumaq purikuyñiyuqmi, llaqta llaqta hallp'ankupi llank'anku mana piqpa qatinahasqan, leyñinkupis kan, umalleq kamacheqñinkupis kanmi, aqnapunin kasqaku karan manaraq españolkunapaq chayashaqtin.

Aqnataya pisipisimanta ashkha kamachikuykuna chayamuq indiokunata mana nishuta wañuchinankukama llank'achinankupaq, ichaqa colonizadorkunaq makinpi, kamachillanpipuni karanku key qepa p'unchaykuna kamapas; sut'itaq kashan mistikuna ascendakunapi indiokunata llank'achisqan tukuy América Latinantinpi. Aqna

pensayñiyokkama kashanku militarkuna, religiosokuna, politikokuna, yachacheqkuna, hoqkunapas.

Askha leykuna, cedulakuna, kamachekuykuna apakuran Recopilación de Indias nisqaman: cheypitaq niranku ama chinkachichunkucho indiokunaq allin kausayñinkuta (usos y costumbres), ruwashallachunko; mana allin kanman cheycha chinkachinkuman nispa. Cheymi apakuranqa Audiencia de Indiasqa waranqa phisqapachak tawachunka iskeyñiyos watapi: (...)

... indiopuraña otaq españolkunawanña mana allinta kausanku cheypas ama justishakuna ruwakuchunchu españolkunaq leyñinwan niy unaypischu kanan, aswanqa ratulla, sut'inchakunan, imaynatacha justishata chaninchanakunko indiokuna cheyman hina. Procuradorkuna, abogadokunapas mana allchay yanapanankurayku sapakutin puriyachishanku.

Análisis Sociológico.

Qelqakuna ñawinchasqanchisman hina manapuni allinchi. Indigenakuna llaqtayoq, hallp'ayoq kashaspa qarqosqa, hallp'anku qechusqa, wañuchisqa ima kapunko españolkunaq chayamusqanmantapacha. Manan runacho niyunku, mana yuyayñiyokmi, mana iñiqme, ashkha diosñiyokmi, huchasapakuna aswanpas kamachikunapaq, bibliamanta yachachikunman cheyllan yuyayñinkuta hap'ikunkuman, sapan diospaq churinkuna kananpaq nispa.

Aqna pensaykunaya kashallanpuni, pisi watakunalla qonqarunku, cheymantaqa kasqanta ruwashallankutaq. Cheymi kashanllan yachapuku llaqtakuna, sumaq ñaupaq qapaq suyu kausayñinku kasaqtin qonqarapun; imaynan mana taytamaman reqsikoq waqcha erqellataq pitapas taytaykin neqtinkuqa, taytay nin, taytayoq mamayoqqa manan pimanpas hap'ipakuncho, aqnallataqya Perú llaqta paqarin república kayñinman waq llaqtaq kausayñin yachapakuqlla. Kay llaqtayoqpuni kashaspa manaya llaqtanrayku llank'aqkuna kanchu, waqcha

mistikunalla otaq gringokunaq q'aqallan noqaqa kani key llaqtayoqmi nispa llaqta kamacheq churayukunko suwakunankurayko.

Indigenakunaqa p'inqakunko indigenan kani neyta, saqepushanku sumaq kausayñinkuta, rimayñinkuta, niymi resenkupischu "identidad culturalqa" derechunku kasqanta. Pananchis socióloga (Oliart, 1995, págs. p. 261-289) ñawincharisqanmanhina nishawanchis:

Yuyarinanchispunin, waranqa pusaqpachak qanchichunkan watamanta waranqa isqonpachak tawachunkan watakama Europa suyupi rimaranku nishutapuni racismo científikumanta. Liberalismowan kushkata rimakuran allin hathun razakunamanta i huch'uy razakunamanta, cheymi neranku imaqtintaq wakin runakuna otaq llaqtakunapas allinta qhapaqyanku wakintaq mana nispa; chey nisqankuman hinapunitaq Perupi, Brasilpi, Cubapi, Argentinapuan razaqa mana chinkaqmi neranku; huch'uy razata allin razaman tukuchinapaqqa chharqonan hathun razawan. Kheyne rimaykuna kaqtinmi latinoamericana llaqtakunapiqa suyakuranku ña yuraq runaman tukunampaq qallarikunantaña pisipisimanta. Cheymi munaranku askha yuraq europa runakuna hamunanta.

Cheykunata yachaspa, Clemente Palmaqa munaqpuni Perú llaqtaq allin qhapaq kananpaq, nirantaq: "puñuchikuchun (cruzar) yuraq razawan yuch'uy razatawan, artista razatawan imapas ruway yachaq razatawan, ama puñuchikuchuncho chey huch'uy mana allin razakunapurataqa; mosoq allin yawarta churakuchun, mana allin pisikallpa thanta globolukunataq ichaqa wikch'upusun; hoq neypiqa akllana allin runakunata, waka uywa rantiqkunata hina, qhawaqhawayuspa yuraq razantakama".

Pananchis (Ortmann, 2018) qhawarisqanmanhinapas: imaymana mashkaq Alberto Flores Galindospa qelqasqanpi "Buscando el Inca, Identidad y Utopía en los Andes" cheypi neran, maypachachus llipin indigenakuna rimarinku kallpawan derechunkumanta cheyqa tupankupacha indigenakuna sarunchaqqunawanqa. Watanwatanpas yachasqallaña Tawantinsuyuman chunka soqtayoq p'unchay aya

marka killa waranqa phisqapachak kinsachunka iskeyñiyuq watapi españolkunaq chayamusqanqa. Sapankanku kamachi ruwanayoqkama chayamuranku: Hernando de Luque, cristianismo nisqa igleshamanta imapas rantinanpaq; Diego de Almagro, militarmi, ima mana allinmantapas hark'ananpaq; Francisco Pizarrotaq karan mana ñawinchay yachaq, kumun purikoq, qolqenkuta hap'iq, empresa ruwasqanku qhawaq karan; kunankamapas chey kinsantin munayñiyuqkuna kashallan:

Kallantaqmi (Ministerio de Cultura, 2014) qhawarisqankuna, pikunas kashan munayñiyuqkuna, imatas pensashanku, imamantas rimanku cheykunata.

Perú suyupi qhawanakuyqa ukhuriran españolkunaq chayamusqanmantapacha. Indigena llaqtakunata niranku salqarunakuna, mana allin kausayñiyuqkuna nispa; aqnallapiya hoq hina pensayñinkuwan, mana allinmanta qhawakuyñinkuwan (racista) yachachiwanchis aqna mana allin puriyman, cheymi republikapipas kasharan waq españolkuna, waq t'aqataq indiokuna, ñawpaq kaq manchana kamachikoq, qhepakaqtaq kamachinapaq.

Imaymana ruwanapi qateyjachasqa kaspapas indiokunaq huño pureyñin, sumaq llank'ayñinrayku kuskaya tiyaranku españolkunawanqa. Indigenakunaqa leykunaq qemisqan puriranku (identidad jurídica), tiyasqankumantapas mana qolqepe pagayta atispa, llank'ayñinkuwan pagaranku (impuesto fiscal), yuraq runakunataq ichaqa tiyallaranku llaqtallaqtachapi.

Perú suyu repúblikaman tukuran chunka isqonñiyuq siglopi, hoq neypiqa, españolkuna ripuran San Martínpaq, Simón Bolívarpaq qatirparisqan, qhepakapurantaq key suyukunapi wachasqakuna (criollos), wakinqa mamanku indigena kasqanrayku (cholos). Modernizashunwan fabricakuna okhurimun, hoq hinanmanta negoshuta ruwaspa qolqe ganay kapuran. Cheymanta pachaya umalliqkuna (poder político) hoq hinata kamachikuran, mosoq rimaykuna kasqanman hina, t'aqanarakapunku, waq t'aqa kiraq españolkuna, waq t'aqa criollokuna, waq t'aqallataq cholokuna,

waq t'aqa indiokuna. Key kama indiokuna kamachipe qatinahasqa kasharan, kunanmanta ichaqa kapunqa tanqarparisqa, mana rikuy atiy, qonqasqa; yuraq uya razawanmi qhapaqyasunqa nispa qatirparipuranku karu loma qhepakuman, sach'a sonqokunaman indiokunataqa (Oliart 1995).

Aqnataya Perú suyu qallariran. Kiraq criollokuna wakin munasqan cholokunata waharikuspa kamachikamuranku, yanqallañaya umankupi hap'iranku sumaqta llipillanchis ñawpaqman purisunchis key chunka isqonñiyuq siglomantaqa nispa, aswanmi rimaranku indigenakunaqa ch'usaq rit'i orqo qhepakunapi tiyaqmi kanku, qechusun hallp'ankunata llipinku ripunankupaq nispa. Noqaykuqa allin razan kayku, qheswankunaqa noqaykuq hallp'aykun nispa (Orlove, 1993). Indigenaq kawsanpisy mana atikunchu ch'ulla hinalla Perú llaqta kayta, rimayñinpiyas, ima ruwayñinpiyas ch'ullallaña kananta munaranku; Aqnaya indigenaqa mana allin qawasqa karan. Ña iskeychunqa siglopiña llaqtaq kawsayñinmanta qelqay yachaqkuna tariranku, imaynatas allchakunman indigenakunaq sasachakuyñin, ñawpa kawsayñinkuna, sapanka nashunkunaq kawsayñin ch'ullallaman tukupunanpaq mestiza llaqta Perú suyu kananpaq.

Criollokuna allin ch'uyataya paykunamantaqa pensaranku mistisa llaqta (mito del mestizaje) kasunchis, Estado Nación tukupusunchis hoq hinalla purisunchis (cultura homogénea) nispa; indigenakunata chinkacheyta munaranku costubrekunantinta sumaq ñaupaq kawsayñinkunantinta, mana ñawpaqman llank'aspan purisqanrayku; aqnallapiya tukuracheyta munaranku peruano runaman (De la Cadena 1998, Drinot 2011).

Mistisa llaqta kaswan nispa pensaspankuya mana rikuytapas munarankucho qeswa rimaqta, aymara, ashaninka, shipibo, jaqaru, tawachunqa pusaqñiyuq rimayñiyuqkunataqa, aqnallapiya pakaranku nishu waqchayay indigenakunapi kasqanta, wakintaq estadoq sutinpi empresakunayoq qhapaqyayoshanku peruanon kayko nispa. Chheyta rimay mistisa kaymanta pakaran otaq **mana rikuchiranchu** hayk'as qhapaq, hayk'as allin llank'anayoq, hayk'as ashendayoq, hayk'as mana llank'anayoq,

hayk'as campesinokuna pisi hallp'ayoc, hayk'ataqsi mana imayoc waqchakuna, **aswanqa yuraq aychan kani, qanqa indion kanki ninakuyllan karan** (racismo).

Manaya Perú llaqtaq ñawpaqman llipi purinapaqqa pipas pensaqchu niy ima allin kamachikuy, niy ruwaypas kaqchu. Watanwatan qhawanakuypi, p'inqayman churanakuyllapi llaqta runaqa karan. Aqna pureykunaya mosqoypi hina mana reqsisqa, neytaq qelqasqachu yuyanapaq. Cheyna pisi qhawarisqanchiskunamanta niswanchis, qhawanakuyllan watanwatan mana tukukuq hatun onqoy mana hampiy atey hina llipin llaqtantinpi. Kheyne mana allin kawsayta españolkuna apamuran, kunankama mana chinkanchu. Kunan qhepa p'unchaykunaman aqna qhawanakuy hoq hinanmantañataq hatun empresakunawan ayllukunawan aswan sasa llaqta michiyanta, mana ratuchu allchakushan.

Peru suyupi llaqtakayta ruwakuran mana ashkha kawsayñiyoc indigenakunata tapuyuspa. Aswanmi derecho fundamentalñin runa kayñinmanta tanqarparinakuy karan. Cheyraykun qanqa indio noqaqa misti q'ara nispa qhawanakuyqa Perú llaqtantinpi hatun llaki. Aqnataq racismomanta qawanakuy kashan qhapaqpi waqchapi cheyqa, aqnallataqmi rariopi, telwishunpi celularkunapipas kashan millay qhawanakuy. Chey willanakuy uyarinakunaqa (medios de comunicación) hatun empresakunaq rantisqaya kashanku, noqanchisman imaymananku wintinawanchispaq. Cheymi ruwamunku qhawananchispaq, cheypi ukhurimunku allin munapayanapaq hina p'acharusqa, wasinkupas k'ancharinshanraq, ancha kusikuyta wayna sipas munanakushanku, noqanchis qhawaqkunataq ñapis chheyñaña kashaswan hinaña musphasqanchispiraq chirayashanchis mosqopachishawanchisraq, qhawasqanchispi. Cheynakunata rikuspanchis, noqanchis qhawayukunchis, manataq paykunaman imanpas kanchischu qolqeyoqkaypi niy aychacuerponchispi, cheyqa qhawanakuyman haykunchis.

Wiraqocha (Montoya Rojas, 2017) nin, José María Arguedaspaqqa mito de incari qelqapi ñawpa runa inkaqa manas wañuyta tukunmanraqchu sichus yuyashallasun cheyqa. Yuyasqanchissi allinpuniqa cheqaq allin kawsayman lloqsinchispaq, qhawanachikuqkunamanta t'aqakapunanchispaqqa, mana pi may qatinahanawanchispaq, kuisqa Pachamamanchispa chaqra t'ikachimusqanwan kuska t'ikarinanchispaq. Sichus mana yuyasunchu niy waqaychasuncho imaymana allin, mana allin ruwasqanchista cheyqa, imaymana yuyasqawan maqanakuyumi, cheyya allin ateyñiyuq qhapaqkunaqa mana yuyanata munankucho, armankutaq kashan ch'inyachiy, wañuchiy, pakay.

Kunan iskaychunqa hoqñiyuq siglopiña, kashallan imaymana yuyaykuna chinkachiymunaq runakuna. Yuyananchispaq kashan waranqa isqonpachak pusaqchunqa wataamanta ishkaywaranqa watakama wañuchinakuy awqanakuyamanta (guerra civil). Lima llaqtamanta arzobispo L. Cipriani nin: "imapaqmi yuyaswan, imapaqmi k'irikunata kichaswan, aswan qonqapushun, chey hatun rumipi waqaq ñawitapas chinkachipusun". Pikunapuwantaq chinkachisun nispa purishanku? Fujiapistakuna, militarkuna, wakin iglesha católica umalleqkunapuwana. Paykanaya mana yuyanata munashankuchu, qhawanacheyllaman runataqa tanqayushanku. "Familiayku chinkacheqkunaqa mashkamushaykun, maymanmi pakaruranku familiaykuta, wawamasiykuta; yuyamushallaykun, manan ch'inyasaqkucho justisha tarinaykukama". Hark'ashanallan "yuyana" mana chinkanapaq, llaqtanchismanta sayaqmasinchis kaqtin, mana "yuyana" munaqtaq sayakushan munayñiyuq qhapaqkunaman.

Sut'itaq kashan munayñiyuqkuna llaqta qhawanachiyman churaqkunaqa, ashendayoqkuna, mina empresayoqkuna, imaymana willanakuy wasikunaman (medios de comunicación) llok'ipayashanku qolqekunata, manchay pureq militarkunapas mistiq'araman tukusparaq qhapaqkunata muyupayashanku qolqenrayku; hinallataq religionkuna sectakunantin bibliawan diospaq sutinpi sumaq Pachamaman, apukunaman haywakuq runamasinchista, saqramanmi yupaychashanki nispa saqechishanku, Constitushun leyta p'akishanku.

Key kama ñawinchasqanchispi munayñiyuq kamachikuqkunaqa kashan empresariokuna, politikukuna, militarkuna, religiosukuna, imaymana willanakuna wasioqkuna, ichaqa iskay uya (hipocresia) kanku. Iskayuya kayñinkupiya q'otokunko sumaq siminkuwan, paykunamantaqa chaninruna, sumaqlla, khuyapayakuq sonqonkuwan munachikunku yanapasayki, wasiykipi, aylluykipi obrakunata ruwasunchis nispa, ima maskasqanku tarinanku kamalla, firmarachikunanku kamalla, cheymantaqa pasakapunku, saqerparipunku, chinkakapunku llank'ana qolqentin.

Mina empresayoqkuna ayllukunapi comunerokunata q'oton, qankunan llank'ankichis minapiqa nispa, imaymana benefeshuyuq, consentimentuta licenshatawan chaskiyorunankukamalla, llapa ayllukunapi mana ñawinchay yachaq runakuna qasqanrayku. Convokatoriankupitaq ichaqa imaymana requisitoyuq, niy hoq ayllurunaqpas chey papelñinkunaqa kanchu, cheynaqa manaya niy hoq ayllurunapas llank'anata tarinmanchu.

Politikukunapas campaña ruwayunku ashkha qolqewan, llaqtakunapi, ayllukunapi keyta haqaytan ruwapusaykichis nispa actakunapi firmayukunko elegirachikunankukamalla. Haykurusparí, kamachikuy umalliq kaspari, kusiqa ñaupaq kaq rumita qallarinkupaq churayunku, cheymantataq pisipisimanta chinkaripunku presupuestuntin, ayllutaq qepakun suyakuqanpi sayk'upunku, q'otosqa rikukunko.

Wakin militarkunataq policiakunawan qhapaqkunaq llunk'unkuna, estadoq ley churamusqanman i munayñinman hina jefenkuq kamachinta hunt'anku tutayaqpi hina, mana riparankucho qeswa rimaqpa llaqtanpicho, aymara rimaqpa llaqtanpichus kashanku cheyta, aswanmi armakuna pakallapi apasqankuta huelga ruwaqpa q'epinaman churayunku tunpayunankupaq.

Religionkuna, sectakuna, protestantikunaima biblia aysayusqa wasinwasinpi, apukunaman inqakunaman iñisqaykichis manan allinchi, saqraman iñiyimi cheyqa, saqraq churinmi kashankichis, igleshayman ripusun, bautisaramusaykichis Diospaq wawan kanaykichispaq nispa purinku.

Indigenakunaq ñaupa sumaq Pachamamawan uywanakuymanta religiõninta saqraqmi cheyqa nispa chinkachichishanku.

Ninakunko hermano hermana nispa mana wayqey panay nispacho pantachinankurayko. Munanakunanchis hermanontinhina nispa rimapayakunko qhepan qatikunankurayku, mana kasuqtenkutaq cheqnikunko, qhawanachinko mana allinmanta familiapurata, ayllumasintinta. Munakuy noqaq diosñiyta, chinkachey qanpa diosñiykita, qanpa kaqñeykita, qanpaq ñaupa allin kausayñiykita (identidad cultural). Kheyta pureykunata denunshananches Convenio 169 de la OIT iskey kaq artikulun, iskey huch'uy t'aqayñin, achahalawan t'aqayñinpitaq b chey nisqanman hina.

Imaymana willanakuna wasikunapi llank'aq periodistakunapas willakamunko hatun llaqtakunapi sipinakuymanta suwanakuymanta otaq mayqen artitas o mayqen pilotahayt'aqsi hayk'a p'asñawanñas tiyarushan cheymanta, wakinpiqa qhapaqkunaq, politikukunaq, gobiernoqpas munayñinmanhina; qolqe lluk'iqñin kamachisqanmanhina, paykunaya churashanku munayñinkuta pis kanman llaqta umalleq cheytapis. Mana kanchu runa simipi llaqtaq pureyñinmanta chani rimareykuna.

1.1.3.3. Definición de Términos Básicos.

Abogado.

Kehakuna ruwana wasipi sayayseq, hark'aq.

Acusación.

Huchachaq

Apelar.

Wat'ikmanta ruwachiy, kutipay

Campesino. Hawa llaqtapi tiyaq.

Europa llaqtapi ñawpaq tempoqa llaqtakuna kasharan feudal nisqa sutiyuq. Feudoqa karan "rey" hallp'ayoq, qhapaq, mana llaqtaq churasqanchu aswanpas

taytan kallarantaq rey, wañupoqtin kuraq churin chashkin chey rey kayta, aqnallapin reyman tukupuran. Reyqa kastillupi tiyaran, ch'ulpankunapitaq tiyaran kamachinkuna, soldadunkuna. Chey tempokunaqa hallp'anku hatunyachinankurayku reyunaqa soldadunkunawan maqanachispa haykunakuqku, qechunakurankuima kastillunkutapas thunisparaq. Aqnaya guerrakuna kashanran, wañuchinakuykuna, presionerokunaima, cheymanta puchuqya ashkha runaqa qhepakuran mana imayoq; cheypi feudokunaqa presionerokunata kutichinakapuqku hallp'ankurayku, unay llank'achinanrayku. Haqnallapiya hallp'ankutaqa hatunyachiranku. Allinta reypaq hallp'an phuturinanpaqa rakiran mana llank'anayoq runakunaman mañayllapi, ichaqa chaqra phutuchisqanmanta kushkanta qonan hallp'ayoqman. Llank'arantaq hallp'a chashkisqan patapi tiyayuspa, mana yachay wasiman puriranchu, pobrella karanku. Chey runakunatan campesino niranku.

Kay Perú llaqtapi españolkunaq chayamusqankumantapacha reforma agrariakama ayllukunata nikuran "comunidad indígena" nispa. Kasharanmi iskeychunka kinsayoq p'unchay inti raymi killa, waranqa inqonpachak kinsachunka watapiraq Perú presidente Augusto B. Leguia, kamachikamuran qosqopi intitaytaman yupaychana p'unchayqa kallanqataq indiokunaq punchayñin (dia del indio) nispa.

Ña wiraqocha Juan Velazco Alvarado Perú suyu presidente kashaspaña, iskeychunka tawayoq p'unchay inti raymi killa waranqa isqonpachak soqtachunka isqonñiyoy watapi, leyta churamuran Reforma Agraria sutiyoqta (Ley 17716), indígena ayllukunaq kusikunanpaq, justisha ñoqanchispaq kanmi ninankupaq, ichaqa mana indiokunaq p'unchayñin nikunñachu, aswanpas kampesinokunaq p'unchayñin nikuran (dia del campesino). Key p'unchaymantan indígena llaqtaqa upallachisqa, pakasqa kapunqa. Constitushunkuna, leykuna reforma agrariamantapacha ruwakamunqa "comunidades campesinas" nisqa sutiwan, manaña "comunidades indigenaswanñachu".

Komunidades kampesinasqa mana historiayoq, mana ñawpa sumaq kawsayñiyoy, aswampas llipin mana llaqtaukhupi tiyaqqa, hathun ashkha hectarianpi papa chakrayoy, arroz chakrayoy, imaymana hatun chakrayoqkuna,

ashendayuqkuna kampsino sutiyoqkama, mana hallp'ayoc indigenawan chharqosqa; ichaqa indigenaq makinman pasapusharan ashkha ashenda hallp'a.

Cultura. Allin kausay tarpusqakuna

Key rimay ñawpaqtaqa latinpi ukhuriran cultus nispa. Imaninanta nishan cultus nispari? Tarpusqa nishanmi. Ñawpa temporaq romanokuna rimaranku latinpi, cheymi chakra tarpusqankuta cultus niranku. Castellanoqtaqa cultura ninku, ichaqa saphinmanhinan kanan, kheynta: Agricultura = chakra tarpusqa, apicultura = wanqoyrukuna uywasqa misk'i runtunrayku (miel). Pitaq tarpun? Runallapuniya tarpunqaa. Aqnaya key pachapi runalla imaymanata kaman, ruwan, tarpun mana waq kausaqmasinchiskunaqa tarpunchu. Aqnallataqya runalla tarpullantaq sumaq kawsayta, takeyta, tusuyta, imaymana llank'ayta, imaymanapi iñiyta, p'acharuwayta, wasiruwayta, qorakunawan hanpeyta, imayna runamasiwan kawsayta, rimayta.

Comunidad. Ayllu

Ayllukunaqa kashan sapanka wasimanta umalleqkunaq huñukusqanya. Huñukunko yanapanakuyta munaspa, ch'ulla qhari hinalla pureyta munaspa, hoq saqmalla respetachikuyta munaspa, ayni aynipi llank'ayta munaspa, sasachakuy kaqtinpas yanapanakuspa. Umalleqñinkuta churakunko iskey watapaq qateqñinkunatawan yanapananpaq, cheyman yapallankutaq uch'uy aylluqawaqñinkuta ayllu uywa qawaysinanpaq, uno qarpay qhaway yanapananpaq, imakunapaqcha necesitakun cheymanhina aqllakun.

Denuncia.

Hap'ichinapaq churay.

Derecho.

Kaqñinchis, kaqñinchismanta sayay.

Discriminación. Qhawarparinakuy

Mana allin runan nispa k'aminachey, maqanachey. Millay runan nispa wakin runamasiman willay. Qhawarparinakuy aylluruna kaqtin, p'achakuyñinmanta, iñiyñinmanta, llank'ayñinmanta, waq llaqta kasqanmanta, waqcha kasqanmanta.

El que acusa.

Tumpaqa.

Identidad. Kikin kasqan.

¿Imankumanta runakuna reqsinakun, qanqa chey llaqtamanta, paytaq haqay llaqtamanta nispa? Rimayñinchismanta, p'achakuyñinchismanta, iñiyñinchismanta hoq neypiqa sapanka llaqta mana kasqanchachu pureyñinku. Identidad qheswapiqa nishan maymanta kasqanchistaya. May llaqta kasqanmi p'achakuyñin kasqa, imaynata tususqa, qharichu warmichu, pin taytamaman. Key aylluri hayk'a unayñataq kashan, pitaq paqarichiran, hayk'allataq karankuri.

Indígena.

Mosoq rimaymi indígena nisqaqa. Manaraq españolokuna chayamuchaqtin machulanchiskuna karankupuni cheypaq ñitunpaqpas ñitunkuna kunankama kashanku chey runakunataya indígena nikun otaq originario o nativo nikushan. Sut'i reqseyllan apellidunmanta chey runakunaqa kashan ayllukunapi. Sumaq ñawpa kawsaykunata hap'ishallanku, ruwashallanku (identidad cultural), rimayñinkupi, llank'ayñinkupi, p'acha ruwayñinkupi, takeyñinkupi, tusuyñinkupi, iñiyñinkupi, mikhuna wayk'uyñinkupi, hatun qhapaq suyuq wiñay yachachikuyñintapas yuyashallankun.

Españolkuna chayamuspa indiokuna nirawanchis imaraykupichus, manaraq Cristobal Colón América Latinaman hamushaqtin, ñaupaqtaraq wakin españolokuna risqaku chakipi India suyuta condementukuna, palillukuna apakuq, ichaqa unaypuni chinkapuranku; nishu karu kaqtinmi yuyayuranku qochanta barkukunapi ratu chayaruspa kutimuyta negoshu ruwaqhina. Hinan Colónqa runankunantin Indiata rispa mana Indiaman chayapuncho, ukhuripun Guanahani islapi, tuparan ashkha Lucayos nisqa runakunawan i Tainos runakunawan. Colón Guanahani islata

suticharan San Salvador nispa, runankunatatataq indiokuna nispa. Aqnaya mana chayapunchu Indiaman, aswan tarikapunku América Latinapi. Cheymantapachan indio nerawanchis.

Información. Willanakuy

Ñaupaq chaskikuna aparanku willakuyta hoq llaqtamanta hoq llaqtakama. Kallarantaq q'osnillata q'osñirichikuna mashkaqñiyki maypi tarinasunkipaqpas, kashanraqmi chaqra laymiyoq ayllukunapi. Ayllupi huñunakunapaqpas hathun lomapatata rispa, putututa phukuyuspa wahakamuqku ¡tayatunaaa, mamakunaaa! ¡yuyariwaychiiiiss! ¡...! wayna sipaspas uywa michinapi espejochawan k'anchanakuqku maypiña kasqankuta yachanankupaq, hinamanqa tupanankupaq. Qhepamanqa rariokuna ukhureqtin cheyllapiña wahanakuqku aypamuwanki o manan nispa. Kunanqa willanakuy kashan celularwan, facebookwan, whatsappwan, internetpi ashkha ch'arwiyusqa hina kashan redes socialeskuna willanakunapaq,

Investigador. T'asqeckuna.

Nillaswantaq mashkaqkuna, tapupakuspa pureqkuna nispa. Kastellanopi investigador nikun, hoq sasachakuyanta yachayta munaspa imaymananmanta (metodología) tapupakuspa, qelqakunapi mashkaspas, yachaysapakunata tapukuspa qelqan, cheytataq reqsichin allinta ch'uyanchaspa.

Filosofía Andina. Munay chanin yachaykuna andina suyumanta.

Qhapaq Tawantinsuyuq ñaupaqñinmantaraq kashan sumaq yachaykuna yuyanapaq kunankama. Yuyaqñinchiskuna, paqonchiskuna, watayoqñinchiskuna yachanku imayna ayllukunaq purisqanta, imayna runamasintin kawsasqanta, imamanta onqosqanta, ima llakiyoq kasqanmanta, mayqen ayllumasi ima waq runakunawan rimaqmasintin kasqanta, pis suwa, pis qella, pis maqlla, pis layqa, pis allin llank'aq, maysi phio orqokuna, phio mayukuna, imay orasi phio orakuna, may ñankunas wayq'okunacho serenayoq, maykunas sanq'aq purinan wasinpas, qowaq

tiyanan maysi. Cheykunata allin yachaqmi, yanapan, yuyaychan, sapanka runata, familiantinta, aylluntintapas imayna runamasiwan, wasimasintin, kawsanamanta, hinallataq imaynatan kausanman runa Pachamamawan, Apukunawan, uywaqekunawan llipin kay pachapi kawsaq masiwan.

Fiscal.

Fiscalqa huchayoqkuna mashkaq.

Huérfano. Wakcha

Mana taytamamayoq. Wakcha nikullantaq mana hallp'ayuqta, imaraykupichus hallp'anqa manaya llank'anallapaqchu aswanpas uywaqñin, cheymi wakchayay. Pachamama (hallp'a pacha kausayñiyuq), apukuna, ima mana allinmantapas hark'an, uywashallan sapanka runata.

Juez.

Juez, huchayoqkunata huchachaqkunatawan tapuspa allipunachiq.

Juicio oral.

Huchayoqkunawan mana huchayoqkunawan uyapuray

Justicia.

Chaninchay.

Jurisdicción

Mayqen llaqtapicha juez kayñinta ruwanqa, kamachikunqa, ichaqa ashkhataqya imaymananmanta hoq sasachakuypi ruwanan leykuna kamachikusqanmanhina.

Los Derechos Humanos. Runakunaq kaqñinmantapuni kamachikuy.

Teqsimuyuntinpi sapanka runapas paqarimuranchis kaqñiyuqpuni, mana pipas ninmanchu noqaqa manan, waqchallapunin paqarirani nispaqa. Kawsasqayki

(su vida) qampaq kaqñikiya, mana hoqpachu. Aqnaya ashkha kaqñinchisqa kashan, cheyman hina ley qelqakunaqa ruwakamushan derecho sutiyooq. Chey kaqñinchismanta kamachikuypaqqa manaya qanpaqqa manan noqallapaqmi nispaqa niswanchu, niy qharipaqa ashkha kaqñin, warmipaqaq pisi nisunmanpischu, niy waq llaqta kaqtinchu mana, niy indigena kaqtinchu o misti kaqtinchu, niy qhapaq o waqcha kaqtinchu, niy hoq diospi o ashkha diospi iñeqtinchu, niy waq hina kausayñiyooq runa kaqtinchu.

Llipillanchispunin kanchis kasqanpura kaqñiyooq, mana qhawanakunapaq, aswanmi hap'ipunakushan, pasapunakushan mana rikuylla kaqñinchiskuna. Runakunaq kaqñinmanta kamachikuyqa teqsimuyuntinpaqmi, cheyraykun sapanka suyu constitushunñinkupi leyñinkunapipas churananku mana pipas iskayanapaq. Umallishallantaqmi kamachikuy suyumasikunawan ruwasqapipas (leyes internacionales), umallishallantaq kaqñinchis imaymana ruwayñinchismanta ñawpa kausayñinchismanta kamachikuypipas (derecho consuetudinario), waq ashkha kamachikuykunapiwanima.

Memoria. Yuyana.

Yuyay, ñaupá allin kausayñinchiskunamanta willanakuy. Kay kawsayñinchispi imaymana pasawanchis allin mana allikunaraq. Mana runapurallachu llakichinakun waqachinakunpas, kusichinakun, aswanpas, llakichillawanchistaq Pachamamaq saq'akuyñin, chiqchi sanq'a runamasita otaq uywata sipiroqtin, chiqchi chaqra ruwasqanchista chiqchiroqtin, qasa mukhuy tarpusqata qasarapuqtin, muchuy wata hamuqtin yaraqaymanta uywa wañun erqekuna onqospa wañun, wayna sipas taytamamanta saqespa repun.

Wakinpitaq kusikuy raymi allin kosicha kaqtin, Pachamamaman haywakuy qhapaq situwa killapi tarpuy qallarinaq hinallataq hatun poqoy killapi qhaswa musuq mikhuy ukhureqtin. Kallantaq kusikuy maman wawata wachakuqtin, erqeq chukchan rutuyipi, warmi orqoyipi, mana tukuswanchu llipinta yuyaspanchis. Chheyne yuyaykunataya waqaychanku yuyaqkuna, paqokuna. Cheymi cheyta yuyarispa koka k'intuwan plukurikun, aqhachawan ch'allarikun ima ruway

qallarinapaqpas, tukuyunapaqpas. Ayakunapas aychacorpullan wañosqa kashan, almanqa muyumushallan, watukamushallan, mosqoychashallan, cheymi aya marq'ay killapi sapa wata wasipi otaq p'anpasqapi mikhunantin suyakun.

Pueblos originarios. Cheymantapuni paqaremoq Ilaqtakuna.

Kamachikuy leykunapi manan kancho "pueblos indígenas" nesqa simi ney kunan Constitushunñinchispipas, aswanmi kashan comunidades campesinas, comunidades nativas. Pachak isqonchunqa hoqñiyuq artikulun Constitushunmpi ch'ulla kutillata ukhurishan pueblos "originarios", cheyqa, chey originarios sutiwan mashkakunman indígena Ilaqtaq derechun. Originario nishanqa kastellanopi, qhewapitaq niswan kikinmanta, cheymantapuni paqarimoq.

Prueba.

Rikuchinapaq, qhawachinapaq kashan.

Sentencia.

Huchachasqa

Testigo.

Rikuq.

1.2. Formulación del Problema de Investigación. Sasachakuykunata chuyanchakunqa cheyman hina maskakunqa

Llipin tapupakuspa purisqanchispi, rikumuranchis ayllu ukhupi imayna tiyasqankuta. Qawarimullaranchistaq indígena ayllukunapi imaynas tiyasqanku Perú suyuntinpi, waq suyukunapipas. Cheyman hina tapukuyta chaninchasunchis.

1.2.1. Problema General. Hatunkaq sasachakuy

¿Imaqtintaq qhawarparinku indígena aylluta mana sut'intachu runasimipi willayunku?

1.2.2. Problemas Específicos. Huch'uykaq sasachakuykuna

¿suyumasikunawan ley ruwasqakunamanta mayqen leykunataq hark'ashan inadígena llaqta mana millay qawasqa kananmanta?

¿indígena ayllu mana qhawarparisqa kananpaq mayqen leykunataq kashan key suyunchispi?

1.3. Justificación. Imaqtiinmi ruwakushan.

Key llank'asqanchispi reqsirichinakusunchis hayk'aqmantan qhawarparisqa purey kashan, hayk'aqkamataqmi aqnalla purisunchis. Rikusqanchis hinapas Perusuyuntinpi estadoqpaq institushunñin públikas nisqapi (municipiokuna, poder judishalkuna, polishiakuna), institushunes priwadas nisqapipas (mina empresakunapi,) indígena llaqtakunata cheqnikushallanku runasimi rimakusqanku rayku, niy uyarparinkupaschu ima yanapakuykunaña kashan estadoqmanta cheykunata tapukuqtinkupas. Mañakuyñiykichistaqa kastellanopi kelqasqata chayachimuwaychis nispa niyapunku.

Allintapuni ñawincharisunchis ayllukunaq tiyasqanku hallp'an ukhupi kashan unu, cal, qori, qolqeminakunaima chey mashkaqmi purimushanku hatun mina empresakuna qonqayqonqaylla, pakallapi q'otollawan, wakinpiqa ayllu presidenteman qolqeta lluy'eyurunko, hinaspa llullallawan minatarisqankuta allinta yachaspankuña hoqman hoqman wintirqarinku aswan ashkha qolqemanña, ayllumantaq willarparin may unaymantaña yanqayanqallata kastellano simipi, imanikushancha niy pipas entendenchu, manataq alfabetuta yachancho cheyqa. Indígenaqa mana imatapas entendenchu kastellano rimaqpaqtaqa tutayaqpihina rikukun, ichaqa ancha allin yachayñiyoy qeswa simipiqa. Aqnallataqya kanku

misti'q'okakunapas, mana qeswapi rimapayasqa imaynata kutichiyta atinkuchu. Paykunahina, noqanchispas wapu kananchis qeswa rimaqmi allinpuniqa nispa.

Key qelqanchasqanchiswan mashkashanchis imayna ruwasqan, allwiyusqachu, tarpusqachu kashan chiyta; chey yachananchispaqtaqmi tupanachisunchis leypaq nisqanmanhina mayqenkunan qallarichinman cheywan, mayqenmi kallpachaqñin, ima patapin kanan, imayna ruwasqan kanan.

Key llank'aykuna qallarikunqa kantunmanta kantunkama, allinta chaninchayuspa, yuyaymanaspa, tapunayukuspa llaqtaq kausayñin imayna kasqanta, kikillantapuni rikunanchispaq, cheymanhina qhepa hamuq mashkaqkunata ruwasqanchis yanapanqa.

Manan sasachu kashan, qallarishanchis yuyaychanakuspanchis kay kausaypi nishu qhawanakuy kasqanmanta, mana sut'in willanakuy kasqanmanta, aswanpas indigena llaqtata qhawanachiylaman tanqayushanku.

1.4. Relevancia. Ñaupaqman uqariq

Key qelqasqanchiswan rikucheyta munanchis perusuyupi imaymana kausayñiyoq rimayñiyoq ayllukunapi, nashunkunapi kaspanchis sumaqta purisunman mana qhawanakuspa, aqnallataq llaqta ukhupi runawanpas. Ama kanmanchu qanqa kanki indion, cholon, mistin nispa qhawanakuy, aswanpas sapanka nashunpi (cultura) yachasqankuqa respetasqa kanan. K'uychihinan kanchis ashkha kolorchanpi, awasunchis llipimanta kushka purisqanchista allin runa kaspanchis kuisqa qhepa hamuqnan saqesunchis t'ikahina phanchirishata nashunkunata.

1.5. Contribución. Yanapakuy

Tapupakusqanchismanhina manan pipas qelqasqaraqchu qhawarparisqa indigena ayllu mana sut'inta runasimipi willayusqamantaqa. Cheyraykun estadoqa ruwanan, kasunan leyta, institushunñinkunapi llank'aqñinkunata yachachinan indigena aylluq rimayñimpi kutichinanpaq imamanta tapukuqtinpas. Aqnallataqmi

willayunan ayllurunaman qori qolqe mina mashkaq empresakuna runa simipi imakunatas tarinku, imatas ruwayta munashanku cheyta, hinallataq respetanan ayllukunaq sumaq allin ñawpa kawsayñinta, kashanraqmi sumaq kawsay ayllukunapi.

Allinpuni qey qelqawan ayllukuna yanapay qhweswasimipi imaymana kaqñinkuta reqsikuspaqa respetachikunankupaq, manaña qhawarparichikunqakuñachu niy munasqankutañachu ruwakunqaku ayllukunata ima rimanakuyña kanqa estadopi llank'aq runakunawan, mina empresayoqkunawan cheypas, aswan mañakunqaku imapas llipipaq kananta, justishapas kostumbrenkuman hina chaninchakunanpaq.

Llipin estadoqpa institushunñinkunan yachanan ayllukuna uyareyta, kutichiyta qheswa rimaypi, qheswa qelqaypi. Indígena nashunkunaqa kanchis phisqachunka phisqayoq kuraqñinraqmi, tawachunka pusaqñiyoy rimayñiyoyq perusuyuntimpi.

1.6. Objetivos. Ruwanakuna.

1.6.1. Objetivo General. Hatun ruwanaman churakuy

Sut'incharusunchis, pikunapunin qhawarparin indígena aylluta mana sut'intachu runasimipi willayusqankumanta.

1.6.2. Objetivos Específicos. Huch'uy ruwanakunaman churakuy

Requisunchis, suyumasikunawan ley ruwasqakunamanta mayqen leykunataq hark'ashan indígena llaqta mana millay qhawasqa kananpaq cheyta.

Ch'uyanchasunchis indígena ayllu mana qhawarparisqa kananpaq mayqen leykunas kashanman key suyunchispi cheyta.

II. MÉTODOS Y MATERIALES. IMAYNATA RUWAKUNQA, IMAKUNAWANTAQMI.

2.1. Supuestos de la investigación. Mashkasqaman hina aqnasunan kanman

2.1.1. Supuesto Principal. Hatun kaqpi aqnasunan kanman.

Mana runa simipichu sut'inta willayunko ima yanapakuypas estadomanta kashan, qelqakunachu haywakunapas kashan cheyta, aswanmi qhawarparinku indígena ayllumanta kaqtinqa.

2.1.2. Supuestos Secundarios. Huch'uy kaqkunapi aqnasunan kanman

Allinta chaninchakunman suyumasikunawan ley ruwasqakunata cheyqa mana qhawarparisqachu kapunku indígena llaqtakunaqa.

Reqsikunkuman Perú suyumanta Constitushunpi, leykunapi kaqñinkumanta cheyqa indígena ayllukuna manaya qhawarparichikunkumanchu.

2.2. Categorías. Sut'i Akllakamuqkuna

2.2.1. Categoría Principal. Ñaupaq kaq akllakamoq.

Estadoq yanapakuyñinkuna

Indígena llaqtakuna

Ayllumunawan paqarimuy ñawpa rimaykuna

Qhawarparey

Estadoq llank'aqñinkuna, empresariokunaq llank'aqñinkuna.

2.2.2. Subcategorías. Qhepakaq akllakamoqkuna.

1.- Convenio 169 de OIT, Declaración Universal de los Derechos Humanos.

2.- La Constitución Política del Perú -1993, Ley de las Comunidades

Campesinas N° 24657, Ley de Consulta Previa N° 29785 y su reglamentación.

2.3. Tipo de Estudio de la Investigación. Hoq hinanmanta ñawinchakunqa mashkayñinchispi.

Ruwasunchis pisipisimanta rikusqanchisman hina, mana allin pureykunata, qhawanakuyta chikachinanchispaq. Cheymi mashkaspata tarisqanchiskuna kashan, imayna ñawpaq karan, imakunatan ruwaranku, imaynataqmi kunan kashan cheykunata tupanachisunchis allin yachayñiyokunaq historia qelqasqankunatawan, derechumanta yachachikuykunawan, kamachikuykunawan, leykunatapuwan, imaninantas nishan, imaynatataqsi allinta kallpachasunman (Noguera Ramos, 2014, pág. 40).

Hans Kelsenpaqqa “llipipas kaqñiyokmi (derecho) kanchis, cheyraykun ciencia kaqñinchisqa” ñawinchakunataqmi llaqtaq pureyñinta, cheyraykun científico; qallarim ruwasqa leykunaman hina, llaqtaq chanin purisqanmanhina ñawinchaspa (Ramos Suyo, 2010, pág. 37). Cheyraykun mashkayta qallariranchis mana sut'in willanakuy runa simipi kanchu indígena ayllukunapaq, estadoq institushunñinkunapi, niy empresakunapipas aswanmi qhawarparinakuy kapun.

Aqna allinta leykunamanta mashkaspata tesisqa ruwakun, cheypitaq tupanachikun leykunamanta, kaqñinchiskunamanta ch'uyanchanapaq. Cheyna tesis ruwaqkuna askhan kanku: Trujillo Solis, Rocio Roxana (2014), Ortega Vásquez, Nancy Milagros (2014), Quispe Farfan, Fany Soledad (2002). Chey qelqasqankupi allinta yuyaychakushanku, yachachikushanku, sut'ichashanku.

2.4. Diseño de Investigación. Imaymanamanta ruwasqa kashan mashkanapaq.

Allinmi kashan, imaynatan mashkasunchis, qelqasunchis tarisqanchiskunamanhina cheytataq uyapurasunchis aqnachu kashan runaq kausayñinwan leypaq kamachikuyñinwan manachu cheyta; ichaqa manan yachayta

munanchischu ley churasqata hayk'a runan ruwarusqa killa tukuypaq hayk'ataqmi mana ruwasqachu cheyta, niytaqmi qatipayaytachu munanchis pis sapap'unchay leymanhina ruwasha pitaqsi mana chey yupaytacho, aswanpas leykunawan imaynatan runa p'unchay p'unchay llaqtanta musuqchasha cheyta.

Cheyraykun qelqasunchis enfoque cualitativomanhina (Hernández Sampieri, 2014, pág. 384), manaña kanqachu variables independientes, dependientes niy hipótesis. Manaya ruwasqanchispi yupasunchu, tupusuncho aswanpas yupaswan hayk'a wasipin maqanakuy kasha, hayk'an t'aqanaq, hayk'a chaqran minaq qhellichasqa unuwan qarpayusqa kasha (Briones, 2002)

Imaynan Dr. Ramos nin hinapas, manasya parihocho yachachikuykunapi (dogmático), allin ñawpaq qhapaq yachaykunapi (filosofía), allin mana allin ruwasqakunapi (histórico), variablewan ruwayqa; nishallantaqmi, mana allinta llaqtakunaq pureyñinta yachaspa, mana allinta leyta yachaspa derecho yachana wasikunapi mañanakushanku yachay munaqkunawan, yachacheqkunawan, kananmi hipótesis, variables, ichaqa manataq kashanchu chanqay = p'akikun, maqay = waqan (causa y efecto) aqnaman rekch'akuykunaqa (Ramos Nuñez, 2018, pág. 106 y 125).

Imaynatacha yachachiwanchis leykunamanta maskayta, t'asqereyta, cheymanhina qelqasunchis rekusqanchismanhina, imayna runakunan kasqaku cheyta, imakunan kasha hatun ruwaykuna, llank'asqakuna, pisikallpachinakuykunaima manaña ayllukuna qhawarparisqachu kanqaku, aswanpas kaqñinkumanta reqsikunqaku imaynan ñaupaq leyñinku karan, ima yachachikuykunan karan, ima kamachikuykunataqmi kasha cheyta.

Doctor (Arzamendi Ninacondor, 2010) nisha, imaymanamanta ruwana (método) jurídkoqa allin umayoqkunaq qelqasqanwan ruwasqantawan chaninchayusqa, imaymanamanta allinta yuyayuspa qelqasqa. Kaqñinchismanta allinta reqseyta munanchis, ciencia kananpaqqa, ashkhamanta piskanankama allinta qhawaspa, kantunmanta kantunkama ñawinchananchis. Iskeyñin nisqanchiskunapi kananmi imaninantan nisha (interpretación),

imakunatawantaqmi niwanchis (argumentación) aqnapuni kasqanta rikuchinanchispaq, qelqasqanchispi cheqaqpuni kasqanta, cheymanhina yuyaychanakunapaq, yachachinapaq, imayna kananmantapas yachaspa willanakunapaq, ima mana allinkunapas kanman cheymanhina leykuna ruwakunapaq.

Key akllasqanchis ruwananchispaq riranchisme ashkha kutita Limamantapacha Hamp'atura aylluta. Ñaupaqtaqa Plan de Tesis qallarirapaq pawkarwaray killapi iskaywaranqa chunkapusaqñiyoy watapi kikin ayllupi tapurimuranchis, qhawarimuranchis, qelqakunataima chashkirimuranchis. Inti raymi killapi kutispataq ayllurunakunata akllakuran planmanhina tapunapaq. Ashkha kutita kutiranchis wat'iqmanta tapupanapaq, qelqakuna mashkaq, huñunakuykunapi ayllu tapuq, fotokuna orqoq. Cheynallatataqmi tapullaranchistaq constitushunalista abogadokunata, mina abogadokunata, allinta ñawinchaspa yuyaychanapaq, tukunapaq, imakunatas ruwakunman chey ninapaq.

2.5. Escenario de Estudio. Maypi yachanamanta

Kaqñinchismanta qelqakunaqa imaymananmanta ruwasqa, ciencia nina kama, cheymi mana thanispa mashkakushallan runa kaysayñinpi mana allinman imaymananmanta urmayushallan cheyman kutichinapaq. Ñawinchaykuna chaninchaypi yanapachikun historiawan, sociologiawan, antropologiyawan, teologiawan, filosofiyaq sumaq yachachikuyñinwan, aqnapiya allinta reqsirinchis llaqtaq pureyñinta, cheymanhina chaninñinpi qelqananchispaq, ciencia kananapaq.

Noqanchis llank'asunchis Hamp'atura (Hampatura) ayllupi. Hamp'atura aylluqa kashan 3 950 msnm nisqapi. Wayq'owayq'opin, qaqaqaqapin, k'isikuna, irukuna, wakinqa ch'aki q'ara lomakunallan kashan hatun ayloq huñukunan wasiman chayanapaqqa. Yanaocamanta chakipi rispa tawa orapin chayakun. Cheypi runaqa tiyasqapunikaran, hoqsi sutinqa kasqa.

Key aylluqa nashun K'anaraqsi kasqa. K'ana llaqta umalleqqa tiyaran K'anamarkapi, distrito Alto Pichigua, Provincia Espinarpi, pusaqchunka iskeyñiyoy

kilómetros aqnaraq Hamp'aturakama. K'anamarkaqa hoq sutiyuqraq karan, Qollakuna hamuspanku Inkakunaq hallp'anta qechumuranku, cheypiraqsi tarisqaku ashkha Ilaqtakunata, hinas K'ana Ilaqtataqa sutiyasqaku K'anamarka nispa aymara simipi k'ana = simp'a, marka = Ilaqta.

Aqnaya hamuran puquina runakuna, tiawanakokuna Titikaka qochaq kantunpi tiyasqankumanta (Condori Cruz, 2015, págs. P. 231-289). K'anamarka nashunpiqa warmin umalliq kamachikusqa karan. Kikin K'namarka machu Ilaqtapi tariranku warmita, chakin patapi tiyashaqta, qoriqolqe joyankunawan, monteranwan kuska p'ampasqata, hathun awasqa Ilikllawan pakasqata. Allin ateyñiyuq Ilaqta karan Tawantinsuyuq temponpi. Kunankama aqnallatapunin imaymana ruwayñinpi kawsashanku. Hamp'aturaqa k'ana Ilaqtaq ayllun nisqaya kunankamapas.

Españolkuna chayamuspa echeserokuna, layqakuna nispa sipiranku, thuniranku tiyasqanku Ilaqtakunata. Hamp'aturaqa colonisaqkunaq leyñinwan Ch'eqaq ayllun kapuranku. Sutintapas hoqwan hoqwan churakuran, cheymanta San Pedro karan, qhepamanña indígena ayllu Hamp'atura nispaqa sutiyaranku. Humalleqñinkuna karan personero nisqa, paykuna nishu karo purinapaq kaqtin t'aqakuranku, noqanchispas waq Ilaqta kasun nispa, hina ukhurichiyta munaranku rantinakuy wintinakuy plasachata Ranchupatapi, mana pipas papilkuna ruwayta yanapaqtin Yanaokaman ripusun niranku.

May qhepamanña, personeronkuna tapupakuspa purispanku, estadowan reqsichiranku chunka kinsayocq unoraymi killa, waranqa isqonpachak tawachunka soqtayocq watapi, resolushunñin mana numerollayoq, hallp'antaq tawawaranqa isqonpachak (4,900.00), kinsapachaq soqtachunka kinsayocq familiakunalla escribichikusqaku Registros Públicospi tomo 267, folio 37-38, asiento 1 (Menendez Garcia, 1990, pág. p. 50), chey pacha presidente Perú Ilaqtapi kasharan arequipamanta jurista José Luis Bustamante y Rivero (28/07/1945-29/10/1948).

Kuraq (Quispe Quispe, Ccoyori Mamani, Juan, & Tturuco Quispe, Manuel, 2016) wayqenchiskunaq willakusqanmanhina qelqasunchis. Reforma agrariawansi

ayllumanta comunidad campesinaman tukupusqa nispa willawanchis wayqenchis Dionisio Quispe Quispe. Payqa waynachalla mana wasto kaqtin Hamp'aturamanta taytamamanpuwan uywantin astakapuranku Puna Wakeriaman, hinas uywankuta michinku Aqosayapi, Wayllayoq wayq'o patapi, Qarpiyay khatapi, Condorsayana qhatakunapi ima. Ashendataq karan Oqhokunka apchetamanta, Yanaorqoq sikinta, Liphina pampanta, Ichulumaq qhepanta hatun ñanmanta K'uti Palomani laroman.

Wayqenchis Manuel Tturuco Q. nishan: "Ashendadoqa hatunñinmi karan. Noqata erqellatareq Qarpiyay Qhatapi uhata pisi llamachatawan michishaqtiy ashendaq runan muyuramuspa qechuwan uywa michisqayta, hina qaparikuspa qechumuqkani, ichaqa maqayuwaq, q'epichaytawan apaq". Hamp'aturakunaqa michikey uywachankuta iskey kilometro nisqamantaraq colinda qorpamantaqa, ichaqa ashendadoq mayordomunkuna kawallupi qonqay ukhuriramuq uywa qechoq kamallaña, ashendamanmi qatiyaramusqanki nispa. Wisq'amuqku uywata, runan chayanankama, mana hinaqa wisq'arayacheqku wañunankama. Runan chayaqtin uywata kacharimunko, runantataq dañomanhina, kushkan killa, killa hunt'a ima llank'achimuqku. Manchana kaq ashenda runaqa. Chaypi mayordomokunawan maqachikuspa puriqkuna kashan Dionisio Quispe Q., Juan Ccoyori Mamani, Saturnino Quispe Q., Agustina Quispe, Erqe waynachallaraq Manuel Tturuco Q., Pablo Mamani, Ismael Ramos, Nicolas Ramos, Caytano Ramos, Clemente Mamani, Mariano Quispe, Simón Tturuco, hoqkunapiwan khuyayta puriranku.

Aqnata purishaspa Dionisio Quispeqa, yacharusqa reformawansi K'uti ashendayoqkuna repunanta. Hinas tirasqa Llallapara aylluq personeron tapukoq, hinas allin willananpaq puka punchonta predayuspa tragochata qoq Llallapara personeromanqa. Nimusqa, ari noqayku ñan qechushaykuna iskey ashendata, kinsa ashenda kashanraq, qankuna haykumuychis, noqaq ayllumasiypaq kallpan manan llipinpaqqa kanñachu nispa. Hinan Kutiramuspa, Dionisio Quispiqa Juan Ccoyoriwan rimanayukuspa aylluman willamunko, ayllutaq, mana munasqachu, qankunaqa kontraykuma kashankichis, Choqaywata hinachu qarayuwanqichisman, cheypin wañuchimushanko militarkuna walawankama nispa. Hinallataq uyarisqaku Soltera pampapi ashendado militarkunawan runa wañuchisqanta, cheymi hina kapullantaq.

Llaqta guardiaman, gobernadorman, suprefectuman, juezmanña kejakamunki cheypas uyareqpas tukusunkimancho, ashendadoq familiallantaq, autoridadpas cheyqa. Yanaocapiqa suwapuraya autoridadqa karan, cheymi ima kejakuqpas, Libreta Electoral (DNI) mañakuqpas, partida nacimientopas, ima papelcha ruwachikuqpas uwiha khallarallantinña haykuna, uyarinasunkipaq, ruwapunasunkipaq, machanataqa mañayukunraqtaq. Monseñor (Mons. Albano Quinn W. creó Vicaria de Solidaridad) Albanowanraqmi ayllu runaqa reqch'ariran derechunñinta reqsikuspa. Kunankunaraq chheyne mana allin ruwaykuna chinkapushan Yanaoka Ilaqtapi, cheymi kunankama niy hatunyanpischu. Kunan qhepa paqareq Ilaqtakunaraq Sicuani, Juliaca, Espinar hatunpas wiñarapun.

Manapuni Dionisiowan Juanwanqa, Puna waqueriyaq yanapasqan aqnallachu karanku. Tapupakuq purishallaranku Yanaoca Ilaqtata, cheypi Ministerio de Hacienda nisqaman haykusqaku, hinas nimusqa, haykuychis, wikch'usqañan kashan uywakuna K'uti Palomanipi, Q'oyanipi, Veluyupi, leymi qankuna yanapaq kashan, willayullawaychisña hayk'aqmi noqayku qoyanpollaykichismanña, llipin aylluntiman nispa. Cheymi imaymanata walikuspa Lorenzo Ramosta Hamp'atura presidente kaqtin juntantinta pusaqku K'utita, papelkunaman firmamunankupaq, cheymantataq kasqanrato chinkayanpuranku, wañunayaq uywata chunka tawayoq runaman saqeyospa, qhepamanqa tawachunka kuraq karanku empresa komunalpi Llank'aqkuna.

Aqnapi Hamp'atura Ilaqtaqa hatunman tukuran. Chey Ilaqtasonqoyoq runakuna manan ashkhañacho kashancku, wañukapushankuñan, manataqmi qelqayta niy ñawinchayta atinkucho, niy firmaytapas wakinqa atinkucho, ñit'lllanko. Kinsachunka watayoqmanta soqtachunka watayoqkama escuelapi tukusqaña, pisilla colegion tukusqa. Superior nisqa tukusqaqa yupasqalla. Chinkapushanmi sumaq ñaupá kausayñin. Adventistakuna, evangelistakuna, ashkha sectakuna saqraq ruwayñinmi nispa chinkachichishan ayllupi Watayoq kayta, arariwakuna, rimaterokuna, paqokunantin sumaq ayllu micheyta.

Kunan kashan soqtapachak iskeychunka qanchisñiyuq padronasqa, chunkataq t'aqakuy munaq runakuna mana padronasqacho. Qhepawataman

waynankuna, sepaschankuna ripushanku llank'ana maskakuq karu llaqtakunaman, pisillaña kutinpunku. Poblado menor nisqallataqmi, alcaldenpis, regidorñinpis kanmi. Anexonkunapas kashan: Hamp'atura centro, Humawaña, Puna waquería, K'uti Palomani, Walaycho, Karawaña, Markayri, Totorani.

Wayqenchis Juan Ccoyori nin: “Ñaupaqqa yachaywasi karan Hamp'atura inleshawasillapi (Iglesia Cat'olica), llipiyku hoq wasi ukhupi yachaqkayku, mana kunanhinacho t'aqat'aqa; ch'ula yachacheqlla hamuq, ayllutaq mikhucheq, puñunata qoq, semanantin tiyaq, ch'isaqta yachaqkayku”. Kunanqa yachaywasi inicial, primaria, secundariataq pisiwatallaraq. Rikusqanchismanhina yachaq wawakuna escuelamanta colegiomanta manañan rimayta munashankuñachu qheswa siminchispi. Kastellanopin rimanku atispa mana atispa, cheymi mana allinchu kashan. Kanmi posta de salud nisqa hampikuna wasi; karroqa chayanmi, ayllaq rowasqan ñanñin hallp'allamanta.

Chakra ruwasqa, uywa michisqa paykunallapaq mana wintinapaqqa aypanchu. Manaya allin chakra phutuchinapaqchu hallpa, niy allin unuyoqpistaqchu, manan wastupas ashkhachu uywa mirachinapaq. Chakra ruwayñinkupi llipimanta waykarunko, aynipi llank'aykuna kan, yanapanakunko, mink'anakunko. Ñaupaqqa chhalanakuylla karan, kunanqa rantinakuy wintinakuy kapun.

Kanmi turistakunata pusaspa qhawachimunapaq: Yuraq Q'asa wasapayunapi Qarañawi T'oqo, hoqraqsi ñaupaq sutinqa karan. Chey kinraypi kashanraq hathun qaqawasikuna, patanmantaq Ranchopataq qhepanman qaqakalle, cheypi machukunaq tullun tarikuranraq. Kallantaq hallp'achaka, Hanq'oyuman rinapi. Mauk'a llaqta tarikun Apu Phichaqaneq hinallataq Apu Ch'apiraneq hayt'anan pampapi, khullu rumikunawan munay muyuchata ruwaspa p'anpanakusqaku karan. Apu Ch'eyrajhe pataman ch'ullpayushan Hamp'aturaq hallp'anqa; apachetamanta t'aqanakushan Hanansayawan, Conde Veluyuwan. Cheymi sapawata hamp'atureñoqa rin takeq, tokaq, tusoq, Ch'eqakunawan pukllaq ichapis Pachamama yawarñiywan kusikunman, Ch'eyrajhe uywaqey ashkha mekhuyta apachemuwanman nispa.

Iskey mayoq chaupinpin Hamp'atura aylluqa tarikun. Pucamayo t'aqashan Ch'eropampa ayllumanta. Hoq larompitaq Hatun wayq'o mayo Puna wakeriaq chaupinta Totoraneq uranmantaq T'aqanakushan Hanq'oyo aylluwan. Uranmanpunitaq hatun Apurimaq mayu t'aqashan Chaupibanda ayllumanta. Wichayñinmanqa Totoraneq chimpanta Hakira lomaman hap'imushan urayamushan alwarispa tiyasqan mayuman, Ch'aqo orqona lomanta wichashan P'ichuylo lomaman, hatun rakipuhu wichay yuraqqaqa lomanta Aqosaya qhepamanqa Llallapara Aylluwanña, Apacheta qhepanta, anaweq qhatata urayushan Q'oyani ashenda wasinkama, qorpantin kashan Wayllani Paqpaqa Aylluwan, qaqaalumanta wichashan Yaurikunka lomaman hap'ispa qorpantin kashan Kapillani Aylluwan, cheymantataq Ch'aqopata aylluwan, urayamushan P'asña warkunanta, lomamoqonta mayuman hap'imun chaymantataq Arequipa carreteraman, Puka kanchanta, yuraq kanchawan qorpantin, oqho wayq'onta wicharushan Ch'eyrajhe Apachetaman, cheymi Conde Veluyo Ayllu. Yuraq qaqaq patanta, Ich'u lontoni lomaq patanta hap'imushan Yanaqaqaman, hatun ñañinta ramoskunaq wasin patanta hap'imushan Pukamayuman.

Uywa mirachina ashendaq temponmantapacha chey kinraypin kashan Minas T'oqo, chiypis kanman titi (cobre) qolqe, uranta ichhu lontoni loma unuwan Yanaqaqa unuwan purimushan, Paqpakanta San Pablopí Wilkamayuman hap'ishan. Umawañamanta sayt'ohoman rinapi kallanmantaqsi q'orimina, Yuraq q'asapipas kashansi cal.

2.6. Caracterización de los sujetos. Imaynan kasqa chey runakuna ñawinchanapaq.

Hamp'aturaqa chiri llaqtapin tarikun, distrito Yanaoqa, provincia K'ana, región Qosqopi, runa simitan rimanku, p'achakunpas uwiha willmamanta awasqa waytawan, llama willmamanta ruwasqa chompawan, paqocha willmamanta ruwasqa ch'ulluwan, mikhunkupas llank'asqanku mikhuyta (papa, ch'uño, oqa, lisas, sewara, hawas, qañiwan, kiuna, rigo), iñishankuraq wakillanña Pachamamapi, qolqenkupas uywa michisqallankuwan, llank'ankupas takllawan, rauk'anawan,

q'asonawan, ichhunawan, etc., takeyñinkupas, tusuyñinkupas chinkapushan, qonqapushanku qhaswana lomankuta, qorpa muyuyñinkuta.

Ñaupaqqa Hamp'atura ayllupi kamachikuran watayoq qhari warmintin, alkantepas aqnallataq, arariwa, rematero, paqokuna. Qhawaranku, justishata chanincharanku, hark'aranku, michirankutaq ayllurunata suwamanta, llaqtataytakunamanta, onqoyñinmanta, uywatapas allin mirananpaq, chakrata mana qasa, chiqchi, rit'i niy ch'akey kananpaq haywakuranku apukunaman. Qhepamanqa waq sutiyuqmi kapun ayllu umalleqkunapas estadoq kamachikusqanmanhina, presidente, vicepresidente, secretario, tesorero, vocales, fiscal, teniente gobernador, comités especializados nesqakuna.

Kunanqa llaqta alcalden, regionmanta gobernadormi, otaq tayta gobierno runata yachayachipushan mañakuyllaman, qhawanacheyllaman. Ayllunkupaq mañakuq rinko, qeswapi tapukunko, hinan kastellanopi kutichimunko ima papelkunas faltasqantapas; wakinpiqa rinku hospitalman, poder judicialman, policiaman, hinan mana allin uyarisqa tarikunko.

2.7. Trayectoria Metodológica. Imaynanmanta ruwakunqa.

Qallarisunchis huch'uymanta hatunkama (inductivo), leykunamanta, Constitushunmanta, dogmátika leykunawan, Tratados internacionaleskunawan allinta chuyachananchispaq. Hinallataq kawsayñinchismanta, qallarisunchis Hamp'aturaq imayna kasqanmanta, imaynataqmi kashanku perusuyupi indígena ayllukuna, hinallataq waq suyukunapipas. Mashkasunchis librokunata, tesiskunata, ruwasqanchismanta qelqasqakunata, Lima llaqta universidadkunapi, hinallataq p'aginas webpipas, teqsimuyuntimpi universidadkunaq bibliotekanpipas internetñinta, hinallataq jurisprudenciatapas.

Ruwakunqa yuyayusqanchismanhina, llipin imaymana marco teorikopi tarisqanchista, tupapunachispa sut'inchakunqa marco normativomanhina, doctrinario, jurídico, kunan leykuna imanishanchá indígena llaqtaq qhawarparisqa kasqanmanta cheyman hina. (Hernandez Sampieri, 2014)

2.8. Población y Muestra. Llaqtan, rikuchikuchun.

2.8.1. Población. Llaqta.

Kasqan llaqtamanta kashanchispas, ichaqa Lima llaqtapiya tarikun universidadñinchis cheymi yachaqaq hamuranchis, hinan keymanta riranchis Hamp'atura aylluta ashkha kutita, ayllurunawan tupaq, tapuq, cheypin presidente tupamuranchis. Soqtapachak iskeychunka qanchisñiyuqmi padronasqa kasqa, ichaqa mana yupasqachu kashan warminku, wawanku, hawayñinku niy machulanku, awichankupas. Chunka runataq mana padronasqa, t'aqakusun nispa kashanku.

Allinta key llank'ayñinchis kananpaqqa, tapukusunchis ciencias socialespi, sociologiapi imaynatan ruwaranku cheyta. Mendoza Cuéllarmi nishan Sandra Araya Umañamanta, paypaqqa allinse tapukuykuna ña yuyayuspa ruwasqaña kasqan, cheyman hina tapuna runapas mana mancharikunqachu, aswanpas willakunqa sutínta, yachasqanta, rikusqanta, purisqanta, cheytataq leymanhina qelqakunqa. Manan yupasqachu kanan hayk'a runa tapunanchispaqpas, aswanpas tapukusqanchis kutichiwaqñinchispaq sut'in willawasqanchismi allinqa umanchispi chaninchayuspa especialista man willanapaqqa. (Mendoza Cuéllar, 2015, págs. 70, sig.).

Manan llank'ayñinchispiqa yupashanchischi k'aulla tukunanpaqqa, cheymi mana tapukuyñinchisman ari, manan nispa kutichinata munanchischi, aswanpas tapukusqanchisman yachasqanmanhina willayuananchis, cheypaqmi aswan akllasunchis indígena ayllukuna reqseq abogadokunata, paykuna rikuranku imaynatan minerokuna estadomanta qochikunko minaorqokunata, imaynatan aylluwan purinqaku, imayna mina ripuqtin kerapunqa mina orqosqanku hallp'a cheykunata. Hinallataq ayllurunamantapas akllasunchis, pikunachá ayllu umalleqkuna karan unay watakunaña, pikunataqmi key qhepa wayna ayllu umalleqkuna kashan cheykunakama. Paykunaya yachashanku imaynatan estadoq institushunñinkunapi, mina empresa institushunkunapi chaskisqa karanku cheyta supuestoman chayananchispaq (Narváez Burbano, 2018, pág. 5).

Tabla 1
Akllasqa specialistakuna.

Tributos	Contribuyentes
Abogados Constitucionalistas	03
Sociólogos	01
Abogados de Minero Ambiental	02
Comuneros	12
Total	18

2.8.2. Muestra. Rikuchikuchun.

Manan kanqachu ima rikucheypas, aswanmi mashkapa tarisqanchismanhina qhawasunchis, ñawinchasunchis kamachikuykunata (Hernández Sampieri, 2010); Tapusunchis soqta specialistata, chuka iskeyñiyuq ayllurunata.

2.9. Técnicas e instrumentos de recolección de datos. Imaynatan, imawantaqmi oqarikamunqa willachikusqakunata.

Tapunanchispaq kanan: ruwasqa tapukuykuna, ayloq huñukuyñinpi, llank'ayñinkunapi rispa qhawamuna.

2.9.1. Técnicas para la obtención de información documental. Imaynatan oqarikamunqa qelqamayt'ukunamanta.

Ruwasunchis fichas bibliografikasta, allinta ñawinchananchispaq doctrina huñusqanchista, leykunata, jurisprudencialta.

2.9.2. Técnicas para la investigación de campo. Imakunawanmi rikunqa tapukoq.

Especialistakunaq llank'asqanmanmi rikunqa tapunapaq, hinallataq rikunqa Hamp'atura llaqtata.

2.10. Rigor Científico. Imaynatataq yachakunqa científico kasqantari.

Arí sut'unchakunqa, tukuyñinpi, Constitushunpaq nisqanwan, ley nacionalwan, ley internacionalwan, tapukamusqanchiswa, hinapunichu manachu qhawarparisqa qheswa rimaq runakuna kashanku cheyta.

2.11. Aspectos Éticos. Chanenñinpi kasqan.

Ñawpa machulanchiskunaq yachachiwasqanchismi yuyaychawanchis sumaqla wawamasintin tiyananchispaq, hinallataq Pachamamawanpas, cheymi qhawariysinakunanchis ayllumasintinhina, onqoymanta, llakikunamanta, warmi qari puriyñinmanta, karu llaqta pureyñinmantapas, Pacha kamaqñinchisman phukurikuspa.

III. RESULTADOS. TAPUKUYMAN KUTICHISQAKUNA.

3.1. Resultados de las entrevistas. Tapukuykunaman kutichisqanku.

Nisqanchismanhina tapusunchis imaymanakunata indígena llaqtamanta yachaqkunata, hinalltaq ayllu umalleq karanku, paykunatawan.

1.- Allin yachaqkuna akllasqanchis soqtan kashanku: Sociólogoskuna, Constitushunalista abogadokuna, derecho minero y fiscalización ambientalmanta abogadokunatawan, (Hernandez Sampieri, 2014, pág. 385) cheykuna ñawinchakun mana ruway atiy kasqanrayku, hinaya mashkashanchis imaymananmanta mana pipas ruwasqanrayku.

2.- Chunak iskeyñiyoy ayllu runata tapusunchis. May pachachus hoq t'aqapi kashanku kasqanpura llank'ayllayoy cheyqa allinmi, mana imananqapischu, kallañan Investigación de tipo etnográfica básica nisqawan (Hernandez Sampieri, 2014).

3.2. Entrevista a expertos. Allin yachaqkuna tapukuy.

1.- ¿Kashan indígena llaqta qhawarpariy mana sut'inta runa simipi tapukuqtin willaykuy?.

Arí (6)

Manan (0)

2.- ¿Pikunataq chheyne qhawarparikuqkunari?

Estadoya llank'aqñinkunawan, politikukunawan.

Empresa minerakuna, waq empresakunapuwan

Religionkuna, waq t'aqa igleshakunapuwan

Imaymana willanakuna wasiyoqkuna

Poder judicial

Defensoria del Pueblo

ONGkuna

3.- ¿Qampaq rikusqaykimanhina qhawarparikuycho chey kanman?

Arí, mana sut'inta willayuspa qhawarparishankun, mana himapas qokunchu, onqoywanpas chaqran, uywan, runanpas kakushachun.

4.- ¿imaynatataq hark'ashan indígena ayllu qhawarpareymantari chey ley internashunalri?

- Yanapanmi Constitushun Política del Perú nisqata allin yuyaychanapaq, rikusqanchishinapas kashan Convenio 169 de la OIT.

- Comisión Interamericana de Derechos Humanos: protección por los Derechos de las personas y protección a las comunidades y pueblos indígenas.

5.- ¿imaynatataq hark'ashan indígena aylluta mana qhawarparisqa kananpaq key suyunchispi ley kamachikuykunawanri?

- La Constitución Política del Perú

- Comisión de fiscalización del Congreso de la República

El art. 2 inciso 2 de la Constitución recoge sobre la discriminación.

Art. 89 de la Constitución reconoce con personería jurídica a las comunidades nativas y campesinas.

Art. 149 de la Constitución respeta en derecho consuetudinario (costumbres de cada pueblo indígena).

3.3. Entrevista a los comuneros. Aylluruna tapukuy.

1.- Aylluykipi ¿ima institushunkuna, huñunakuqkuna, empresakunachu kashan?

- Alcalde provincial

- Alcalde de poblado menor

-Centro de Salud

- Los evangélicos

- Adventistas

- UNICEF Perú

- Inst. Word Visión

- Inst. Suyana

- Poder Judicial

- Fiscalía

- La policía

2.- ¿Chey institushunkuna, empresakuna sut'intachu willasunkuchis imata tapukuqtiykichispas?

Manan sut'intaqa willakunkucho, llullakunkun, wakillanta willakunko, rimapayawankun, manaya entendeykucho kastellanotaqa, mana tempunko kaqtin aqwallanta rimapayariwanku kastellanopi, wikinkunaqa arí.

3.- ¿imaqtintaqa mana sut'intachu willasunkichis?

Waqcha kaqtiykucha riki, campesino kaqteykun, ayllurunaqa mana imapaqpas waleykucho cheytaqchariki, tanqarparisqapuniya kayku.

4.- ¿aylluruna kaqtiykichiscku qhawarparisunkichisman? ¿imanaqtin?

- Ñaupaq tapusqa.- Ari, kutichiwanku kastellanopin. Uteymi aburresqaraq kashanku, manchakuymi tapukuypas. Manataq entendeykuchu cheyqa papelchapin anotayapuwanaku, hinataq apayku resisqakunaman allinta willayunawankupaq.

- Iskeykaq tapusqa.- Key qhepa hamuq sulk'anchiskunawanpas aqnallataqmi kashan, manan remayñinchispi rimayta munankuñachu; aswanma riki yanapawaswan ayllunchismantataq kashanku cheyqa sumaq ñaupá kausayñinchiskunapi, wayta p'achanchiskunawan p'achakunkuman, p'inqakunkun.

- Kinsakaq tapusqa.- Aqnapuni, llaqtapi oficinakunaman haykuspa tapukoqtiykuqa kutichiwanku kastellanopi.

- Tawakaq tapusqa.- Ayllu chakrata qasaróqtin rirani yanapay mañakuq UNICEFta, Word Visionta, alcaldemanwan; cheypin chashkimawanku mañakusqay papilta, kutimunki mañakusqayki qonaykupaq key p'unchay, haqay p'unhay nispataq kutipayayachishawanku pasaje gastayta, chayaqtey viajaq tukunko, huñunakushanku, sayk'upuyku, hina kapun. Kallantaqmi ayllu ukhupi qhawanakuy adventistawan, evangelistakunawan, t'aqanakuymi kapun, paykunapaqqa munay ñaupá costumbrenchiskunaqa saqra yupaychaysi. Qhepa wiñaqkunapaqpas, imaymana ruwasqanchiskuna manan walipunchu.

- Phisqakaq tapusqa.- Imaymana tapukoq puriykun Yanaoca municipalidad provincialta, Sicuanitapas, q'oqakunan kanko, rimapayaqteyku kutichiwanku kastellanopin, mistikunaq wawancha riki. Qheswa rimaq kaqteykuchus, waytawan p'achakuqteykuchus, q'alachaki pureqteykuchos, usutachayoq kaqteykuchus, koka akullikoq kaqteykuchus, chakraruwaq, uywa micheq kaqteykuchus qhawarpariwankun.

- Soqtakaq tapusqa.- Imaymana sectainleshakuna ayllupi ukhuresqanwanmi, askhaña saqepushanku ñaupas costumbrekunata. Asambleapin mana katolico fiesta kapunanpas votayusparaq, saqekapun, manasya bibliaman hinachu kasqa.
- Qanchiskaq tapusqa.- Tapukuqteyku oficinakunapiqa kutichiwanku kastellanopi. Sumaqtaya chashkiwankupas mañakusqayku qelqata, ichaqa manan imatapas qowankuchu. Kallantaqmi adventistakunawan qhawanakuy, saqraq churinsi kayko. Paykunaqa yuspaq churinsiya kanku, ichaqa imaymananmanta oqarikuqmi kanko.
- Pusaqkaq tapusqa.- Noqaykupunin qonqapushayku munay ñaypa kostumbrekunata; qonqapushallaykutaq kuraq machulaykuta, mamitaykuta, paykunaqa yuyashankuraqya apukunata, q'onyakushankuraq. Qhepa wiñayqa kapushayku waq pensayñiyuq, llipipas rimapushanku atispa mana atispa kastellanopin.
- Isqonkaq tapusqa.- Nishutapuni adventistakuna munayñinkuta ruwakapunko hatun asambleakunapi dirigente karuspa, manan munankucho sabadopi huñunakunata, manan munankuchu costumbrenchiskuna ruwanata, saqrapaq ruwaymi cheyqa niyuwankun apukunaman phukurikoqteykupas.
- Chunkakaq tapusqa.- Aqnapunisunan kanman. Aswanmi rimay kashan, minas key ayllupi kashaman, manaya sut'intachu willakunko. Juntakunallas conseshunashankuman, aqwan rimayllan karan asambleapi, k'utipi Mina T'oqomanta, Yuraq Q'asamantawan, manan sut'inchankuchu pis dueñon kaman cheyta, ayllu imapis venefishakunman cheyta, manaya runa yachancho allinta tapurinakunapaq. Wakinqa ninku, ashendayoqsi kutimushan minarayku nispa.
- Chunka hoqñiyuqkaq tapusqa.- Wakinqa mana yachaq tukunko. Yachashankun qheswa rimayta, wishusqankutan mana rimankucho ayllurunaq churin ususin kashaspa. Key qhepa p'unchaymanqa p'enqakuymi qheswa rimayqa ninkun qhepa wiñay runaqa, wasillankupiñan rimanku. Kunan runaqa manañan ñaupá hinacho soperunta apaqarukuspa karuchamanta napayukunko, rikuqpas tukusunkimancho.
- Chunka iskeyñiyuqkaq tapusqa.- Hinapunin, manan rikuqpas tukusunkimancho wakin oficinakunapeqa. Noqamantaqa aylluruna kaqteykusunan qhawarpariwankuman, imaraykutaq manary sut'intachu willawanku, kaytikuy unayña juishupi kashayku k'uti Palomanimanta feudatario runakunawan, qolqellata abogadoqa mañayakamushan. Tapukuq reqteyku paqarin kutimunki niwanku,

mistimistintataq atendeshanku. Yanqan sapakutin puriyachishawanku imallapas ruwakunaykuta.

5.- Ñaupaq tapuyñeyman willasharawanki ashkha institushunkunaman tapukoq, yanapakuy mañakoq resqaykichismanta ¿runa simipichu icha kastellanopichu kutichisunkichis?

- Kunanqa allintama atendekunko, ñaupaqqa erqeq certificadon mañakoq rina otaq ima qelqa ruwachekuqpas cheyqa, ñaupaqta ujha ñak'asqatan q'epeyuna, kaja cervesatawan machachimunapaq cheyman hina despachamunasunkipaq.

- Arí allintan chaskiwanku, ichaqa tapukuqteyku kastellanopi rimapayawanku qheswa rimayta yachashaspa, aqnapunin mayqen institushunpipas.

- Wakin institushunpiqa kutichiwanku qheswapin, wakillanpin mana.

- Sumaqllan kankupisqa, kastellanopi kutichiwanku cheyllaya manaqa allinchi, ñausaya, mana ñawinchay yachaqa kashayku ashkhararaq, aqnallataya taytamamayku uywawasqakukaran. Llaqta pureyqa manchakuy, rimapayakunko kastellanopi. Manaya wakinqa llipintachu entendeyku, q'oqaman tukunko ayllurunaq wawan kashaspa.

- Qasi kashanku cheyllan sumaqta atendeykuwanku, mana qasichu kanku cheyqa uyareqpas tukuwankuchu.

- Kastellanota rimanitaq cheyqa, manan imapas sasachu, haykurullanin wasiymanhina. Arí rikunin khuyaytan mana kastellano rimaqqa muyurinku llaqta oficinakunapi.

- Llaqta oficinakuna pureyqa tempo perdeymi, imaymanata mañayuwanku kastellanopi, anotechata qoyachikamuyku, aqnallaya kutinpuyku, ayllupi allin yachaqkunallaya allintaqa willachikunko.

6.- ¿Reqsinki indígena llaqtakuna mana qhawarparisqa kanankupaq leykuna kasqanta?

Ñaupaqqaq tapusqa.- Ari kanmi leykuna ayllupaq Reforma Agraria, Comunidades Campesinaspaqpas.

Wakin tapusqanchis runakuna mana reqsinkucho ima leytapas, cheymi mana kutichinkucho tapukuykunaman, umallankuta saq'arikunko.

IV. DISCUSION Y CONCLUSIONES. UYAPURACHIY TUKUYÑINPI.

4.1.- Conclusiones. Tukuyñin

1.- Waqchakayqa (la pobreza) manan qellakaymantachu neytaq mana kastellano yachaymantachu aswampas españolkuna Cristobal Colonpaq pusamusqanmantapacha key Amerikapi indigenakunaq hallp'anta, imaymana sumaq kawsayñinmantapacha tanqarparispa qechusqanmi. Awqakausayman, qhawanacheyman, paykuna allin diospaq runanman tukuspa indígena llaqtata qhapaq chaninchasqa ñawpaqman purinanpaq kawsayñintinta (proyecto de vida milinaria), llaqtallaqta indígena runantinta sipiranku keykunaqa saqraq churinkuna nispa, cheymi intita, hathun lomakunata, qochakunata, key pachapi kaqkunata yupaychanku, runaman rekch'akuyñiyoqmi kashanku ichaqa manan runakunacho, cheyya bautisakuchunku runaman tukunankupaq, diospaq churin kanankupaq nispa.

Qhawarisqanchismanhina chey ayllupi runa tiyaqqa karanpuni. Pisipisimanta yachakushan pisi unoyoq, ch'aki lomakuna kasqanrayku qonqasqa kasqanta, unoyoq kaqñinpitaq ashendadokuna tiyaq tukunko, hap'ipayukunko ayllumanta qechunankama, papelñiy kanmi leymanhina nispa, españolkunaq chayamusqanmantapacha; reforma agrariapitaq ashendadokunaq hallp'anta chaskinku Juez de Tierrasman manchanmanchan, wasikunata, uywakunataq mana munaqkuchu chashkiyta, ashendadoqa wañochiwaswancha nispa.

Indígena ayllupi sapanka wasi (cada familia) pagaq tributo fiscalta, autoevalúo impuesto predialtawan estadoman ch'ukllankumanta, unkuña sayay chakra ruwasqankumanta. Cheyllapaqqa estadoqa kaqya. Ashendadollataqya chey chashkeqpas, qonchos manachus estadoman, paykunachus hap'iyakapunpas, paykunaya cheypi munayñiyoqpas, kastellanopi qelqay yachasqankuwan. Estadoqa impuesto mañayllapaq kusa, manataq respetacheqchu ashendadokunamanta, aswanmi indigenaqa ashendadokunapi muyusqanmanta, Perú republicaman tukusqanmanta pacha, ch'usaq q'ara lomakunaman qaterparichikuranku, qonqasqa, mana rekuyatisqa karanku. Cheyraq waranqa

isqonpachaq tawachunkan wata kinraypin (aproximado) kanman, ch'ullalla yachacheq chayaran, inlesha wasipi yachachiran qharikunallata.

Mana qelqakuna ñawinchayta atishaspa ayllu umalleq personero puririran Lima llaqtata waranqa isqonpachaq sonqtachunkan qallariy watapi manaña sapanka ayllurunakuna impuesto predialta estadoman pagashanankupaq; manaña puñuypas karanchu, manataq chakra llank'asqanku, uywa michisqanku mikhunankupapas aypaqchu cheyqa maymantaya qolqe kanqa. Kikin personero kutimuspa ayllurunaman neq: "Runa kasqanchista reqsichikamunchis llipi respitanawanchispaq, hinallataq mana imayoq kasqanchista yachanku, manan ima impuestutapas qosonñachu estadomanqa" (Ccoyori Mamani, 2018). Ñawpaqqa chakipi purina ñanllaya chayaq, cheycha mana kikin aylluman chayayta atimuspa, yanqayanqallata uyarparimuqku, mana imayoq khuyayta paraytempota suyakuspa kasqankuta reqsichimuqtin.

Tributu paganapaq kamachikuyqa karan waranqa phisqapachak qanchischunkan watamantaraq. Virrey Toledo españapi kamachikamusqa huñuhuñu tiyachunku indigenakuna, tiyasqankumantataq trubututa pagachunko imaynan tributaranku imperio Tawantinsuyuman aqnata nispa (Remy, 2013).

Aqnaya waq llaqtamanta hamuqqa iskey uya karanku. Sumaqchata, llunk'upayakunko mashkasqankuta atirunankukama, munayñinku ruwapunaykikama, elegichikunankukama, imamanpas churarukuspataq manchakuy akauyantín, rimayachikunkumanpischu. Aqnallataq ashendankupipas qharikunataqa llank'achikuqku yanqallanmanta mana pagasqalla, warmikaqtintaq pakawarminkananpaq, wayk'uqñinkupaq. Aqna pureymanta paqarimuqkunaya kunan p'unchaykunapas llaqta umalleqkuna churakunko, suwayukunko mana p'inqakuspa (corrupción).

Kunankama indigena ayllukunallapuniya llank'ashanku ñanñinkuta, chaqrakunkuta, imaymana ruwayñinkuta waykapi llipimanta. Gobernoqa yanapakamun mikhunakunawan, pikukunawan, palakunawan, manaya llaqtaq

allinman lloqsinanpaqqa yuyaychariy kanchu. Aswanmi chinkapushan ñawpa sumaq kawsaykuna, runasiminchispas.

2.- Hamp'atura llaqta presidenteqa ñan conseshunarunña Minas T'oqota, Yuraq Q'asatawan hatun minaempresakunawan mina orqonankupaq. Ichaqa aylluruna mana yachanchu ima unqoykunas paqarinqa minaq chimpanpi tiyaqkunapaq, imaynatas onqoychakunqa minaq qhellenwan mayukuna, uywa michinakuna, chakra ruwanakuna cheyta.

Kashanmi Ley 29785 Consulta Previa nisqa indígena llaqtamanta sayakunanpaq, ichaqa aswanta qarayapun qhapaqkunaman, ¿imanaqtin nishankichischa? Indígena llaqta munanqaña, hinallataq llank'akuychis ninqaña (consentimiento) cheypas otaq mana munanqakucho pipas aylluhallp'ankupi minaq llank'ananta cheypas estadoq kamachikusqanma kasunaqa kashan chunka phisqayoq artikulun Consulta Previa nisqanmanhina, cheynaqa yanqallañaya ayllutaqa tapushanku, aswanmi qhawarparinakuy kashan, tanqarparisqa rikukapun indigena llaqtaqa derechos constitucionales colectivos nisqamanta. Aqnapiya sarunchakapushan sumaq kausayñinku.

Consulta Previa leywan sarunchakushan chunka soqtayoq artkulun, huch'uy t'aqayñin iskey Convenio 169 de la OIT nisqa kamachikuy, imanaqtin? Maypachachus estado imaymanata q'otowan, llullawan mana llullawan suchupayaspa atipan indigenata hallp'anpi mina orqonanpaq cheyqa mana allinchi, runa kaysayñinya (vida) saqerparisqa, wikch'usqa kapushan Espinar llaqtapihina. Saqekushallantaqmi qanchis kaq artikulun huch'uy t'aqayñin tawa Convenio 169 de la OIT nisqapas. Cheypiya nishan, estadoqa manas tapushananchu munankuchu manachu minata ayllunkupi cheyta, aswanmi yanapanan, ima mana allinkunamantapas qhawan. Indigenakunaqa yachasqan kanku Pachamamapi kausaqmasikunawan sumaq uywanakuyñinpi, mayunkupis, uywa michinanku, chakra ruwanankupas llinphuy kasqanta (medio ambiente sano).

3.- Nishallantaq iskeykaq artikulun kinsa yupayñin Constitushunpi: "sapanka runa kaqtin otaq huñusqaña kaqtinpas manan pipas hark'anmanchu allin kayñinta

iñiyñintapas. Manan qatinahasqachu kanqaku iñisqankumanta, pensasqankumantapas. Manan huchachu rimakuy. Imaymana sutiyoyq iñiqkuna sut'inpi kashancku cheyqa allinmi, ichaqa mana k'aminankucho, huchachanankuchu allin kawsaykunata niy llipeq rikunanta p'enqayman churanankucho”.

Españolkuna chayamuran espadanten, cruzñintin, bibliantin. Cheypachan Fray Vicente de Valverde niran Atahualpata qampaq diosñiykikunaqa manan cheqaq dioschu. Atahualpataq kutichiran imaynapi yachanki nispa. Valverdeqa niran, key biblian willawan nispa, hinan Atahualpaqa bibliata qochikuspa ninrinman churakuran, mana rimaqtin chanqaran, cheymantapachan españolkunaqa Atahualpataqa qatinaharanku wañuchenankukama, niy wasiwasi hunt'ata qoriqolqeta qoqtinkupas kacharirankuñachu.

Ñawpaq catolikokuna chheynata ruwaran indigena llaqtata, qhepa p'unchaymantaq pisipisimanta ukhuriyamuran imaymana sutiyoyq iglesiakuna (sectas y protestantes), sapankaq pastorñinkutaq noqaykun cheqaq diospa iglesian kayku nispa chayayamushan sapanka wasita biblia apantin. Qanqa manan cheqaq diostachu yupaychashanki, saqraq churinkunallan yupaychan orqokunataqa qochakunataqa, runaq ruwasqan idolokunataqa, cheyya kashanki watawatan waqchalla, haku risun iglesiyata, bautizamusayki diospaq churin kanaykipaq nispa. Aqnallapi sumaq kawsaykunata qonqachichishawanchis, t'aqanacheyman, qhawanakuyman ayllukunata churashan. Waqchayachishawanchis ñawpa sumaq qhapaq yachaykunamanta, Pachakamaqpi, Pachamamapi iñiyñinchiskunata.

Sumaq kawsayñinchiskunata saqeyqa, qonqayqa taytamamanchistapas wikch'ukapushaswan waqchakaqtin aqnan cheyqa. Ñawpa sumaq kawsaykuna hap'isqaykita wikch'uspari ¿pitaq kanki? ¿Maymantaq rishanki? ¿kunanqa, pitaq kallpachaqñeykiri? Mana yuyayñiyoyq machasqa hina (shock cultural) umamuyuy puripushan, waq'ahina cheqaq diosta maskayushan. Imaynan waqcha wawa mana taytamamanta reqsikuspa wiñan cheyqa imakasqanya, mana respetuyoyq, común purikoq, suwapas tukun. Aqnaya indigena llaqtapas sumaq ñawpa kawsayñinta qonqapushan cheyqa piqpapas q'oturunallan. Waqmanta hamuq religionkuna

qhawanachiwanchis, mana religión andina hinachu sumaq Pachamamanchisman ch'allarukuspa aqhachata haywanarukunchis, kokachata akollispanchispas ñawpaqtaqa phukurikunchis apunchiskunaman.

4.- Tapukusqanchiskunaq kutichiasqanchismanhina, cheqaqmi estadoq institushunninkunapi llank'aqkuna, empresa minerapi llank'aqkuna, medios de comunicación, poder judicial, instituciones religiosaspas qhawarparikoq kanko. Yachakunmi, gobierno localpaq, gobierno regionalpaq institushunkunapi chaskinko allinta, ichaqa mana qheswapichu kutichin tapukuyñinkuta, ney qheswaman kuticheqpas kanchu. Kastellano remaqpapaqa Pachamamaqa manaya kawsanchu, indigenapaqqa llipin kay pachapi kaqqa kawsaqmasin. Manaya tupachiswanchu pensayñinchista, noqanchispaqqa waqhina.

Aylluruna manan yachasqachu teqsimuyuntinmanta ashkha suyukuna ley ruwamusqankuta, cheyraqma uyarispanku tapuwashanchis imapaq kasqanta. Manaya pipas reqsichisqachu ney kastellanomanta qheswaman tukuchispa willayoq kanchu. Yachasqaku ley llapapaq kasqanta, ichaqa manaya imanispas nishan cheyta yachasqakuchu constitushuntaña hap'ishanku cheypas.

5.- Ñawpaq sumaq kawsaykuna (costumbres ancestrales) chinkapushan Kuraq taytamamakunawan kushka cheymi llakisqa kashanku. Imaymanamanta tapuyachikapunku, huchachayachikapunku qhepa wiñaykunawan, kasqallan llank'ayñinkupi, imaymana ruwayñinkupi kasqanmanta. Ichaqa qhepa waynasepas entendenankun allin ñawpa kawsaykunata k'amichikuspapas, saqraq ruwayñinmi cheyqa nisqapas (identidad cultural), vidankuwan mana chinkananta munaspa ruwasqankumanta, hap'isqankumanta.

Españolkuna chayamuspahina wañuchiran indígena llaqtata, paywan kushkataq wañupuran ancha allin kallpachaq kawsaykuna (sabiduría o filosofía indígena), runasimipas; leyta coronamanta qorachikuspa, llaqtapi imaymana munayñiyok kamachekuqkuna, indígena llaqtatataq churayukun kamachinpaq, llank'aqñin minakunapi wañuy tarinankama, wakintataq hallp'anmanta hark'apakuqtin llaqtantin, llaqtantinta wañuchiranku (genocidio histórico). Key

qhapa p'unchaykunaman indigena llaqta qhapaqkunahina pensananpaqqa runasimimanmi t'ekrachishanku kastellanopi pensaspa rimasqankutaqa, cheyya manaña noqanchisñachu pensashanchis imayna kananchismanta, aswanpas qhapaqkuna indígena ayllupaq pensan imayna kananpaq; rikushanchishinapas manaña ayllupiqqa pipas runasimita rimayta munashanñachu, p'inqakapushankun. ¿hayk'aqtaq indígena ayllukuna noqanchismanta, noqanchispaq allinta yuyaychanayukusunchis?

6.- Key tesista ruwananchispaq ashkha tesiskunata ñawincharuranchis, cheypin rekunchis, sapanka tesistakuna imaymananmanta yuyayusqanku, mashkaspas purisqankumanta, sapanka mana kasqanpurachu qhawayñinku kasqanmanta, wakinqa karumanta qhawanku tapukusqankumanhina, wakintaq chharqokunku allinta reqsiyunanpaq. Noqanchisqa kashanchis kikin ayllumanta.

Noqanchispaqqa karumanta qhawayqa qhawarpareymi, cheymi noqanchisqa aylluypaq pureyñinpi rikusqanchismanhina, kuraq umalleqñinchiskunawan yanapachikuspa sut'inchamushanchis key qelqapi, ichaqa askharaq ruwananchis qhepakushan. Taytamamay qheswallata rimakusqaku, hinallataq llipin ayllurunamasipas, cheymi mana p'enqakuspachu qelqamushayku, aswanmi kuraq machulanchiskunamanta awichanchiskunamanta imaymana yachasqanta willachikuspanchis. Paykunan kallpachaqñinchisqa, cheymi noqanchisqa munakunchis llaqtanchispaq unay watakunamanta sumaq kawsaykuna tarpusqankuwan (identidad cultural), ch'ila kayñinpi runachawasqanchista, "keypi kawsayñiyuq kasqanchista" (Estermann, 1988, pág. 114), indígena ayllumanta kasqanchista, chiytaqcha atisunchis kuticheyta sonqorurunchis tapuwaqtinchispas: ¿Pin kani? ¿maymanta hamuni? ¿maymantaq rishani? ¿...? ...

V. RECOMENDACIONES. WALIKUYKUNA.

5.1. Recomendaciones

1.- Indígena llaqtaq pureyñinta qhawarisqanchismanhina manaraq españolkuna chayamushaqtin imaynan karanku, kunan chunka iskeyñiyoyq constitushunñinpi mana indígenaqqa ikhurinchu Perú llaqta umalleqhina política ruwayñinpi, qolqesapakuna mana munasqanrayku; hinallataq key p'unchaykuna imaymana mana allin willakuykunata uyarishanchis, cheymi **Perú llaqtata tapukunman (referéndum) wathiqmanta mosoq Constitushunta ruwananchispaq, kawsayñinchismanhina, phisqachunka phisqayoyq indígena suyukuna (pluricultural) rimareyñinmanhina**, manaraq iskeypachak watata hunt'arushaspanchis españolkunamanta t'aqakusqanchista.

Manaraq Perusuyo kashaqtin, ñan karanpuniña indígena ayllukunaqa, cheymi mana estadoq churasqan leykunachu kamachinan, aswanqa ñataq karanña leyñinku cheyqa, chey leyman hinan purinanku sapanka suyunkupi. Waq mana reqsisqan kastellanopi leymantaq tanqayapunku chiyqa manaya kuska ñawpaqman llaqta mosoqchakunanpaq masachakuyta atinkumanchu. Indígena llaqtataq hap'ishan yuyayñinpi, sonqonpi ñawpa sumaq chanin kausayta cheyqa, Tawantinsuyoq ñawpaqñin kausayñinkunatarataq reqsichishawanchis cheyqa qokuchun hallp'ata tituloyotakama paykunamanta yachayñinkumanhina tiyanankupaq, justishata chaninchanakunankupaq. Phisqapachak ishkeychunka qanchisñiyoyq wataña indígena llaqtata hallp'amanta estadoqa wiqch'upun, cheymi waqchakayñinpi kunankama hallp'ankuta muyupayashanku. Gobiernos regionaleskuna ama qochuncho titulukunata hallp'a mashkaq, hallp'aymi nispa qechukoq mistikunaman.

Kashantaq llipeqpas sumaq sonqonchis ñawpa sumaq chanin kawsayta (identidad cultural) respetanapaq cheyqa, amaya europa suyoq yuyayñintachu indígena llaqtaq rimayñinman tukuchisunchis, aswan indígena llaqta kay tukuy unay purisqanta (historia) qhawarispá rimarichun, yuyaychanakuchun, ima sasachakuychu kashanpas, rimayunakuspa allchachun, allipunay kachun;

aqnallapin kallpata hap'inqa, tarpurinqa chanin kausayta, llank'arinqa ñawpaqman purinanpaq.

Qhapaqman hap'ipakuspa purespanchismi kunanqa aysanahachikushanchis mana yuyayñiyóq hina, derechunchistapas sarunchachikuspa, manataq kallpanchis kanchu ch'ulla runa hina rimarinanchispaq. Llaqta ukhupi tiyaq runawan sumaqta rimanayukuspa tiyananchispaqqa (diálogo interkultural). Estado churanan kamachikuykunata, institushunkunapi indígena runaq rimayñin rimaqta, otaq kanan hoq runa rimayñin t'ikraq entendenakunankupaq.

2.- Chanenñinpi mañakuymi, **Indigenapaq Ministeriota** (Ministerio de Asuntos Indigenasta) estado paqarichinan kausayñinmanta, roq'a kayñinmanta (dignidad), ñaupá allin kawsayñinmanta, chanin hatun yachay munakuyñiyóq (filosofía andina) kayñinmanta, imaymanakuna chaninchananpaq ashkha suyukuna kasqanchisrayku. Kay institushun kanman cheyqa, reqsichinman derechunta indígena remayñinpi sapanka ayllukunapi.

3.- Kanallantaq **Indiginapaq Poder Judicial, jurisdicción especial indígena chaninchakunanpaq**, imaymana llakinkuna, sasa kawsayñinkuna ñawpa kamachekuyñinkumanhina allchanankupaq. Estadoq leyñinwanqa justishapas kan qolqellayoqpaq, neytaq entendekunchu kastellanomanta kaqtin; hinaspapas ñawpaqmanta kaqtin estadoqa respetanan indigenaq justisha ruwayñinta, imaynan kamachikushan teqsimuyuntin suyukunaq ruwasqan leykunamanhina (leyes internacionales).

4.- Imaymanamanta willanakuna wasiyóqkuna (medios de comunicación) willakunan cheqaqta mana llullakuspa indígena llaqtaq rimayñinpi, cheymanhina allinta rimanankupaq, yuyaychanakuspa puririnankupaq.

5.- Imaymana religionkuna, sectakuna, protestantikuna llaqtanchispi kashan, cheykunaqa manan derechun kanchu saqraman yupaychaymi cheyaq nispa sumaq iniyñenchiskunata ninankupaq, niy Pachamamaman, apukunaman

haywakuyñinchistapas p'inqachinawanchischu, kanmi leyñinchis
respetachinawanchispas.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

(s.f.).

Abaitua Sofia, e. a. (2014). *Diccionario de Asilo*. Bilbao: Creative Commons.

Angles Yanqui, G. H. (2014). *Naturaleza y Alcance constitucional del consentimiento en el derecho a la Consulta Previa a los pueblos indígenas en los casos de desplazamiento del territorio*. Lima: Tesis para optar el Grado Académico de Magister en Derecho Constitucional. Pontificia Universidad Católica del Perú.

Aranzamendi Ninacondor, L. (2010). *La Investigación Jurídica*. Lima: Grijley.

Ardito Vega, W. (2008). *Situación de los derechos colectivos de los pueblos indígenas Bolivia, Ecuador, Perú*. Lima - Perú: PUCP.

Ballón Aguirre, F. (Setiembre de 2004). *Manual del derecho de los pueblos indígenas*. Lima: Pablo de la Cruz Guerrero. Obtenido de Defensoria del Pueblo [www.defensoria.gob.pe: http://servicio.indecopi.gob.pe/portalcopi/archivos/docs/articulos/87-2005-1/Pueblos_indigenas_4.pdf](http://servicio.indecopi.gob.pe/portalcopi/archivos/docs/articulos/87-2005-1/Pueblos_indigenas_4.pdf)

Benavides, M., Valdivia, N., & Torero, M. (2007). *Exclusión, identidad étnica y políticas de exclusión social en el Perú: el caso de la población indígena y la población afrodescendiente*. Lima - Perú: Grade.

Briones, G. (2002). *Metodología de la Investigación Cuantitativa en Ciencias Sociales*. Bogotá - Colombia: ARFO.

C111 - Convenio sobre la discriminación, (. y. (05 de Junio de 1960). www.ilo.org/. Obtenido de www.ilo.org/: http://www.ilo.org/dyn/normlex/es/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C111

Cabanillas de Torres, G. (2015). *Diccionario Jurídico Elemental*. Buenos Aires- Argentina: Heliasta.

Carrillo Gozáles, D. M. (2013). *Jurisdicción Especial Indígena; ¿Mecanismos de fortalecimiento y debilitamiento del derecho a la libre determinación de los pueblos indígenas?* Bogotá - Colombia: Tesis para optar Magister en Derecho. Universidad Nacional de Colombia.

- Casafranca Valencia, H. B. (2008 y 2009). *Comisión multipartidaria encargada de estudiar y recomendar la solución a la problemática de los pueblos Indígenas*. Lima - Perú: J&O Editores Impresores SAC.
- Ccoyori Mamani, J. (26 de Junio de 2018). Historia oral de la comunidad de Hampatura. . (A. Tturuco Ccoyori, Entrevistador)
- Chuquiruna Novoa, L. D. (2014). *La Ley de Consulta Previa n° 29785 y el derecho dew los pueblos indígenas a la consulta previa, vinculado con la protección del derecho a gozar de un ambiente equilibrado y adecuado para el desarrollo de la vida*. Trujillo - Perú: Tesis para optar el Título de Abogada. Universidad Privada Antenor Orrego de Perú.
- Condori Cruz, D. (2015). *Etnias y Reinos prehispánicos del altiplano*. Puno - Perú: Corporación Merú E.I.R.L.
- Congreso de la República del Perú. (15 de Marzo de 2007). *LEY DE IGUALDAD DE OPORTUNIDADES ENTRE MUJERES Y HOMBRES N° 28983*. Obtenido de flora.org.pe.: http://www.flora.org.pe/observatorio/Norm_Nacio/Ley_28983_LIO.pdf
- Constitución Política del Perú. (2017). *Constitución Política del Perú*. Lima: Cultura Peruana.
- El Presidente de la República. (27 de Abril de 2017). *Decreto Supremo que aprueba la Política Nacional Migratoria 2017 - 2025. DECRETO SUPREMO*. Obtenido de El Peruano: <https://busquedas.elperuano.pe/normaslegales/decreto-supremo-que-aprueba-la-politica-nacional-migratoria-decreto-supremo-n-015-2017-re-1513810-1/>
- Escobar de la Serna, L. (1997). *Manual de derecho de la información*. Madrid: Dykinson.
- Escobar, D. (2013). *Propuestas para el fortalecimiento del sistema jurídico de los pueblos indígenas en Bolivia desde la perspectiva de la declaración de las Naciones Unidas sobre el derecho de los pueblos indígenas*. La Paz - Bolivia.: Tesis para optar el Grado de Licenciatura en Derecho. Universidad Mayor de San Andrés.
- Estermann, J. (1988). *Filosofía Andina*. Quito - Ecuador: Abya - Yala Editing.
- Estrada Cuzcano, M. A. (2017). *Principios Constitucionales del Derecho a la Información* . Lima: Sistema de Biblioteca.

- Fernandez, E. (1995). *Fundamentación de los derechos humanos*. Lima: Ministerio de Justicia.
- Gandolfo, A. (08 de noviembre de 2016). *Datos mundiales demuestran la pobreza y la exclusión que sufre los pueblos indígenas*. Obtenido de blogs.worldbank.org: <http://blogs.worldbank.org/voices/es/datos-mundiales-demuestran-la-pobreza-y-la-exclusion-que-sufren-los-pueblos-indigenas>
- Hernández Sampieri, R. (2010). *Metodología de la investigación*. México: Interamericana editores S.A.
- Hernández Sampieri, R. (2014). Mexico: INTERAMERICANA EDITORES, S.A.
- Hernandez Sampieri, R. (2014). *Metodología de la Investigación*. Santa Fé - Mexico: Interamericana S.A. de C.V.
- INEI, I. N. (30 de julio de 2018). *Resultado de la Pobreza Monetaria*. Obtenido de www.inei.gob.pe:
[https://www.inei.gob.pe/media/cifras_de_pobreza/presentación_evolución-de-pobreza-monetaria-2017 .pdf](https://www.inei.gob.pe/media/cifras_de_pobreza/presentación_evolución-de-pobreza-monetaria-2017.pdf)
- INEI, I. N. (30 de Julio de 2018). *Resultados de la Pobreza Monetaria* . Obtenido de inei.gob.pe:
https://www.inei.gob.pe/media/cifras_de_pobreza/presentacion_evolucion-de-pobreza-monetaria-2017.pdf
- Ley 28867, 2. (19 de Julio de 2006). *Ley que modifica el Artículo 323 del Código Penal*. Obtenido de www.google.com:
https://www.google.com/search?source=hp&ei=OEQAW5fjHaPH5gL23pgg&q=ley+28867+contra+la+discriminacion+en+el+peru&oq=ley+28867&gs_l=psy-ab.1.1.0l2j0i22i30k1l4.2251.29090.0.36407.13.11.2.0.0.0.225.1900.0j8j3.11.0....0...1c.1.64.psy-ab..0.13.1921...0i131k1.0
- Llanque Chana, D. (1995). *Ritos y Espiritualidad Aymara*. La Paz - Bolivia: ASETT, IDEA, CTP.
- López Cañas, R. E. (2014). *Identidad Cultural de los Pueblos Indígenas*. Guatemala de la Asunción: Tesis para optar título de Abogado, Notario y Licenciado en Ciencias Jurídicas y Sociales. Universidad Rafael Landívar.

- LR, L. R. (06 de Agosto de 2008). *Crisis | Economía. Memorias del Fujishock*. Obtenido de larepublica.pe: <https://larepublica.pe/archivo/368987-crisis-economia-memorias-del-fujishock>
- Medrano Marín, H. (19 de Enero de 2018). *Boca Pariamanu: la comunidad nativa que nombró "Papa Francisco" a sus bosques*. Obtenido de elcomercio.pe: <https://elcomercio.pe/peru/boca-pariamanu-comunidad-nativa-nombro-bosque-papa-francisco-noticia-488341>
- Mendoza Cuéllar, H. J. (2015). *RACISMO COMPLACIENTE: (I) LÓGICAS DE LAS REPRESENTACIONES*. Lima: PUCP, .
- Menendez Garcia, J. J. (1990). *Hacia el desarrollo de las comunidades campesinas*. Cusco: Depto de Desarrollo y Promoción Social. Empresa Minera Especial Tintaya S.A. y Ministerio de Agricultura UAD-XX Cusco.
- MIMP, M. d. (17 de Agosto de 2012). *Plan Nacional de Igualdad de Genero, 2012-2017*. Obtenido de mimp.gob.pe: https://www.mimp.gob.pe/files/planes/planig_2012_2017.pdf
- Ministerio de Cultura. (Junio de 2014). *Comunicación que no discrimina. Guía para comunicadores. Lima-Perú*. Obtenido de [alertacontraelracismo.pe](http://www.alertacontraelracismo.pe): <http://www.alertacontraelracismo.pe/sites/default/files/guia.pdf>
- Minta Valla, M. B. (2014). *Análisis del reconocimiento constitucional de la justicia indígena y su contraposeción en el Ecuador, en la comunidad de Llinllin del Cantón Colta, provincia de Chimborazo periodo 2008-2014*. Quito: Tesis para optar el Título de Abogada. Universidad Central de Ecuador.
- Montoya Rojas, R. (24 de 01 de 2017). *Entrevista a Rodrigo Montoya R.* . Obtenido de www.youtube.com: <https://www.youtube.com/watch?v=u1gCxegg7EU>
- Narváez Burbano, G. A. (16 de Julio de 2018). *Selección de la muestra del proceso de investigación*. Obtenido de es.slideshare.net: <https://es.slideshare.net/gambitguille/seleccion-de-la-muestra-en-investigacion>
- Noguera Ramos, I. (2014). *Guía para elaborar una tesis de Derecho*. Lima: Grijley.
- Oliart, P. (1995). *Poniendo a cada quien en su lugar: Esteriotipos sexuales y raciales en la Lima del siglo XIX*. Lima, Universidad del Pacífico. Obtenido de [academia.edu](http://www.academia.edu): http://www.academia.edu/10253302/Poniendo_a_cada_quien_en_su_lugar

_estereotipos sexuales y raciales en la Lima del Siglo XIX. En Mundos Interiores Lima 1850_1950. A. Panfichi and F. Portocarrero eds Lima Universidad del Pacífico 1995 pp. 261_289

Ortega Vasquez, N. M. (2014). *El derecho de propiedad comunal indígena en la amazonía y su regulación en la legislación peruana*. Lima: Tesis para optar el grado de magister en Derecho Civil. Pontificia Universidad Católica del Perú.

Ortmann, D. (10 de Mayo de 2018). *Alberto Flores Galindo: Buacando un Inca. Identidad y utopia en los andes*. Obtenido de revistasinvestigacion.unmsm.edu.pe:
<http://revistasinvestigacion.unmsm.edu.pe/index.php/derecho/article/view/10327/9057>

Pérez Porto, J., & Gardey, Ana. (2012). *Definición de Concepto de Comunidad*. Obtenido de <https://definicion.de/comunidad/>

Quispe Mamani, M. (28 de Abril de 2018). *Comunidades en Perú exigen ser consultadas por actividades extractivas en sus territorios*. Obtenido de desinformemonos.org: <https://desinformemonos.org/comunidades-peru-exigen-consultadas-actividades-extractivas-territorios/>

Quispe Quispe, D., Ccoyori Mamani, Juan, & Tturuco Quispe, Manuel. (20 de Julio de 2016). *Imayna karan ñaupaq watakunamantaraq ayllunchipaq kausaynin*. (A. Tturuco Ccoyori, Entrevistador)

Ramos Nuñez, C. (2018). *Como hacer una tesis de derecho y no envejecer en el intento*. Lima: Grijley.

Ramos Sujo, J. A. (2010). *Elabore su tesis en Derecho*. Lima: San Marcos E.I.R.L.

Remy, M. I. (2013). *Historia de las Comunidades Indígenas y campesinas del Perú*. Lima: Instituto de Estudios Peruanos.

República, L. (06 de Agosto de 2008). *Crisis/ Economía. Memorias del Fujishock*. Obtenido de larepublica.pe: <https://larepublica.pe/archivo/368987-crisis-economia-memorias-del-fujishock>

Resolución Ministerial n° 365-2017-MC. (28 de setiembre de 2017). *Aprueban procedimientos internos del Ministerio en los que corresponde efectuar procesos de consulta previa a pueblos indígenas u originarios en la medida que se advierta afectación directa a sus derechos colectivos*. Obtenido de

busquedas.elperuano.pe/:

<http://busquedas.elperuano.pe/normaslegales/aprueban-procedimientos-internos-del-ministerio-en-los-que-c-resolucion-ministerial-n-365-2017-mc-1570953-1/>

Rodríguez Aguilar, C. (2007). *Justicia Comunitaria y Rondas Campesinas en el Sur Andino*. Lima - Perú: Christian Reynoso.

Rojas Sanchez, A. (2 de Febrero de 2018). ¿Qué causa la activación de deslizamientos como el de Chumbivilcas? *El Comercio*, pág. 3.

Rojas Sanchez, A. (2 de Febrero de 2018). ¿Qué causa la activación de deslizamientos como el de Chumbivilcas? *El Comercio*, pág. 3.

Ruiz Molleda, J. C. (06 de Mayo de 2018). *La Policía Nacional del Perú incurre en un grave conflicto de intereses de Estado de Emergencia de Corredor Vial*.

Obtenido de juancruizm.lamula.pe:

<https://juancruizm.lamula.pe/2018/05/06/la-policia-nacional-del-peru-incurre-en-un-grave-conflicto-de-intereses-en-estado-de-emergencia-de-corredor-vial/juancruizm/>

Rumrill, R. (30 de julio de 2017). El Censo 2017: La pobreza tiene rostro indígena en el Perú. *Diario UNO*, págs. https://www.inei.gob.pe/media/inei_en_los_medios/30-jul-Diario-Uno-20.pdf.

Rumrill, R. (30 de julio de 2017). *El Censo 2017: La pobreza tiene rostro indígena en el Perú*. *Diario UNO*. . Obtenido de www.inei.gob.pe: https://www.inei.gob.pe/media/inei_en_los_medios/30-jul-Diario-Uno-20.pdf

Salguero Racanac, A. A. (2014). *econocimiento de los derechos de los pueblos indígenas en Guatemala y Chile*. Santiago de Chile: Tesis para optar Magister en Derecho. Universidad de Chile.

Salmon, E., Bregaglio Lazarte, Renata, Olivera, Jean Franco, & Ocampo Acuña, Diego. (2012). *La consulta previa, libre e informada en el Perú*. Lima - Perú: repositorio.pucp.edu.pe.

Santos, M. (2002). *La "cuestión Racial": un ajuste de cuentas en tiempos de globalización y postmodernidad*. Obtenido de Revista.pucp.edu.pe/: <http://revistas.pucp.edu.pe/index.php/debatesensociologia/article/view/7052>

- Stavenhagen, R. (10 de Mayo de 2018). *Derecho Indígena y Derechos Humanos en América Latina*. Obtenido de "Stavenhagen - Web. : https://archive.org/stream/Stavenhagen-DerechoIndigenaYDerechosHumanosEnAmericaLatina/Stavenhagen-Derecho-indigena-y-ddhh-en-AL_djvu.txt
- Tribunal Constitucional. (01 de Abril de 2005). *Sentencia del Pleno del Tribunal Constitucional*. Obtenido de tc.gob.pe/: <http://tc.gob.pe/jurisprudencia/2005/00048-2004-AI.pdf>
- Trujillo Solis, R. R. (2014). *La aplicación del control difuso de la constitucionalidad de las leyes por parte de la jurisdicción indígena como mecanismo de defensa de sus derechos colectivos*. Lima: Tesis para optar Título de Licenciada en Derecho. Pontificia Universidad Católica del Perú.
- Wikipedia, E. L. (9 de Agosto de 2018). *Información*. Obtenido de [es.wikipedia.org](https://es.wikipedia.org/wiki/Desinformaci%C3%B3n): <https://es.wikipedia.org/wiki/Desinformaci%C3%B3n>
- Yanapa Ochochoque, F. (2017). *Delimitación competencial de la jurisdicción comunal - Rondera frente a la justicia ordinaria*. Puno - Perú: Tesis para optar el Título Profesional de Abogado. Universidad Nacional del Altiplano, Puno.

ANEXOS

Anexo 1: Matriz de Consistencia

TEMA	PROBLEMAS	OBJETIVOS	SUPUESTOS	CATEGORIAS	METODOLOGIA
<p>Qhawarparinku indígena aylluta mana sut'inta qheswa simipi willayuspa. Hampatura, 2017.</p>	<p>Problema general ¿Imaqtinta qhawarparinku indígena aylluta mana sut'intachu runasimipi willayunku?</p> <p>Problemas específicos. 1.- ¿indígena ayllu mana qhawarparisqa kananpaq mayqen leykunataq kashan key suyunchispi?</p> <p>2.-¿suyumasikunawan ley ruwasqakunamanta mayqen leykunataq hark'ashan inadigena llaqta mana millay qawasqa kananmanta?</p>	<p>Objetivo general Sut'incharusunchis, pikunapunin qhawarparin indígena aylluta mana sut'intachu runasimipi willayunku.</p> <p>Objetivos específicos 1.- Chuyanchasunchis indígena ayllu mana qhawarparisqa kananpaq mayqen leykunas kashanman key suyunchispi cheyta.</p> <p>2.- Reqsisunchis, suyumasikunawan ley ruwasqakunamanta mayqen leykunataq hark'ashan indígena llaqta mana millay qhawasqa kananpaq cheyta.</p>	<p>Supuesto principal Mana runa simipichu sut'inta willayunko ima yanapakuypas estadomanta kashan, qelqakunachu haywakunapas kashan cheyta, aswanmi qhawarparinku indígena ayllumanta kaqtinqa.</p> <p>Supuestos específicos 1.- Allinta reqsikunkuman Perú suyumanta Constitushunpi, leykunapi kaqñinkumanta cheyqa indígena ayllukuna manaya qhawarparichikunkumanchu.</p> <p>2.- Allinta chaninchakushan suyumasikunawan ley ruwasqakunata cheymi mana qhawarparisqachu kapunku indígena llaqtakunaqa.</p>	<p>Categoría general 1.-Estadoq yanapakuyñinkuna 2.-Indígena llaqtakuna 3.-Ayllukunawan paqarimuy ñaupá rimaykuna 4.-Qhawarparey 5.-Estadoq llank'aqñinkuna, empresariokunaq llank'aqñinkuna.</p> <p>Sub Categorías 1.- La Constitución Política del Perú - 1993, Ley de las Comunidades Campesinas N° 24657, Ley de Consulta Previa N° 29785 y su reglamentación. 2.- Convenio 169 de OIT, Declaración Universal de los Derechos Humanos.</p>	<p>TIPO: Básico NIVEL: Descriptivo METODO: Inductivo, ENFOQUE: cualitativo PARADIGMA: Interpretativo MUESTRA: Especialistas en Derecho Indígena. TÉCNICA: Entrevista. INSTRUMENTO: 1.- Guía de entrevista.</p>

ALLIN YACHAQKUNA TAPUKUY, 16/07/2018.

Suti:Hayk'a watan:

Maypi wachasqa:Imapi llank'an:

1.- ¿Kashan indígena llaqta qhawarpariy mana sut'inta runa simipi tapukuqtin willaykuy?

Ari ()

Manan ()

2.- ¿Pikunataq chheyne qhawarparikuqkunari?

3.- ¿Qampaq rikusqaykimanhina qhawarparinakuycho chey kanman?

4.- ¿Imaynatataq hark'ashan indígena ayllu qhawarpareymantari chey ley internashunalri?

5.- ¿Imaynatataq hark'ashan indígena aylluta mana qhawarparisqa kananpaq key suyunchispi ley kamachikuykunawanri?

HAMP'ATURAPI AYLLURUNA TAPUNAPAQ, 30/06/2018.

Unay dirigente pasaqkunamanta kunan haykoq dirigentekunakama tapukunqa allin yachanapaq imaymana pureyñinmanta.

Suti:Hayk'an watan:

Iman ayllupi: DNI:

1.- Aylluykipi ¿ima institushunkuna, huñunakuqkuna, empresakunachu kashan?

2.-¿Chey institushunkuna, empresakuna sut'intachu willasunkuchis imata tapukuqtiykichispas?

3.- ¿imaqtintaq mana sut'intachu willasunkichis?

4.- ¿aylluruna kaqtiykichiscku qhawarparisunkichisman? ¿imanaqtin?

5.- Ñawpaq tapuyñeyman willasharawanki ashkha institushunkunaman tapukoq, yanapakuy mañakoq resqaykichismanta ¿runa simipichu icha kastellanopichu kutichisunkichis?

6.- ¿Reqsinki indígena llaqtakuna mana qhawarparisqa kanankupaq leykuna kasqanta?

Consentimiento Informado

UNIVERSIDAD PRIVADA DE TELESUP

FACULTAD DE DERECHO Y CIENCIAS SOCIALES

ESCUELA PROFESIONAL DE DERECHO CORPORATIVO

Me dirijo a usted muy respetuosamente para saludarle y solicitarle su contribución con nuestro trabajo de investigación que en seguida expongo:

Soy Alberto Tturuco Ccoyori con DNI 24582044, investigador sobre “La discriminación social generada por falta de información a la comunidad indígena. Hampatura, 2017”. El presente estudio nos brindará información valiosa porque se trata de derechos constitucionales que no cumplen las instituciones públicas y privadas con las comunidades originarias a nivel nacional. Es por ello, solicito su valiosa participación con responder a la entrevista oral, que será muy importante para el presente estudio. Usted al firmar este documento, nos está confirmando que se realizó la entrevista oral dentro del marco de respeto y como aporte voluntario.

Los contenidos y resultados son confidenciales, solo serán para el uso del investigador, ya que no será necesario registrar su nombre en el contenido de la investigación.

Yo, en pleno uso de mis facultades acepto participar en este estudio por las razones ya expuestas.

...../.....dede 2018.